

De Socratische dialoog als kritische discussie

Yolanda A. Mante

Karenina S. Meilof

Doctoraalscriptie
10 oktober 1991

Taalbeheersing
docent Grootendorst

Vakgroep Taalbeheersing
Universiteit van Amsterdam

Inhoudsopgave (hoofdstuk 7, 8, de bibliografie en bijlagen in deel 2)

1.	INLEIDING	3
2.	DE DIALOOG BIJ PLATO EN ARISTOTELES	6
2.1	Inleiding	6
2.2	De drie stadia in Plato's dialogen.....	7
2.3	Het doel van de dialectiek bij Plato	11
2.4	Aristoteles' dialectica	14
2.5	Doel van Aristoteles' dialectica	17
2.6	Socratische dialogen	19
3.	GESCHIEDENIS VAN DE SOCRATISCHE DIALOOGVORM.....	20
3.1	Inleiding	20
3.2	De Grieken.....	21
3.3	De Romeinse tijd.....	26
3.4	Middeleeuwen.....	28
3.5	De Renaissance.....	35
3.6	De Verlichting.....	40
3.7	De Moderne tijd.....	42
4.	DE SOCRATISCHE DIALOOG ALS REDELIJKE DISCUSSIE	48
4.1	Inleiding	48
4.2	Het doel van een redelijke discussie en van een Socratische dialoog	48
4.3	De discussieregels van de Socratische dialoog op redelijkheid onderzocht...57	
5.	PROBLEMEN BIJ DE RECONSTRUCTIE VAN DE DIALOGEN.....	69
5.1	Inleiding	69
5.2	Reconstructie naar het ideaalmodel	69
5.3	Reconstructieproblemen bij een Socratische dialoog.....	76
5.3.1	Argumenteren en de vraag-antwoordmethode.....	76
5.3.2	De normatieve reconstructie en een Socratische dialoog.....	80
5.4	Beoordeling van de Socratische dialoog	84
6.	RECONSTRUCTIE EN BEOORDELING VAN IO.....	86
6.1	Inleiding	86
6.2	Reconstructie van Io.....	88
6.2.1	Io in chronologische volgorde	88
6.2.2	Samenvattende reconstructie van Io.....	108
6.2.3	Reconstructie en de vraag-antwoordmethode	116
6.3	Beoordeling van Io	121
6.3.1	De discussieregels	121
6.3.2	Beoordeling en de vraag-antwoordmethode	126

1. INLEIDING

Socrates is een filosoof die vooral bekendheid geniet als personage in Plato's dialogen. Hij treedt daarin in discussie met anderen en bezorgt hen daarbij hoofdbrekens, ergernis, verwarring en een enkele keer genot. De methode die hij in zijn gesprekken hanteert is hierbij cruciaal; deze is de geschiedenis ingegaan als Socratische methode. In Socrates' tijd (de vijfde eeuw voor Christus) maakte hij hiermee meer vijanden dan vrienden. Hij was namelijk een meester in het stellen van vragen die aantonen dat de beantwoorder van zijn vragen minder weet dan deze pretendeert te weten.

De Socratische methode wordt gekenmerkt door het feit dat één persoon (in Plato's dialogen is dat meestal Socrates) steeds vragen stelt, en een ander daarop antwoordt. De vragen zijn van een speciaal soort. Het zijn geen open vragen, maar vragen waarop de antwoorder slechts een beperkt aantal antwoorden kan geven.

Doel van de methode is de juistheid van een bepaalde stelling te onderzoeken. Dikwijls wordt de antwoorder er in de Socratische dialogen van overtuigd dat een mening waar hij zeker van was twijfelachtig of onhoudbaar is. Dit wordt bewerkstelligd doordat hij op grond van zijn eigen antwoorden iets toegeeft dat in tegenspraak is met een eerder naar voren gebrachte mening.

Socratische dialogen lijken op argumentatieve discussies. Een stelling wordt ter discussie gesteld, en één van de sprekers wordt overtuigd dat zijn standpunt onjuist is. Een belangrijk verschil met 'gewone' argumentatieve discussies is dat de partijen niet onafhankelijk van elkaar argumenten naar voren brengen. De argumenten worden steeds in samenspraak ontwikkeld. De vrager legt een argument of een hele redenering aan de antwoorder voor. Deze bepaalt met zijn antwoord of de argumentatie door beide sprekers wordt geaccepteerd voor de duur van de discussie.

Ons doel is te onderzoeken of een Socratische dialoog kan worden geanalyseerd als een argumentatieve discussie. Wij baseren ons hierbij op de pragma-dialectische argumentatietheorie van Van Eemeren en Grootendorst. Deze theorie bevat een ideaalmodel voor kritische discussies, dat wil zeggen, discussies waarin het oplossen van een verschil van mening, door middel van het overtuigen van de andere partij met redelijke argumenten, centraal staat.

Voordeel van de pragma-dialectische benadering is dat niet alleen de formeel logische aspecten van een discussie een rol spelen, maar ook de minder formele kanten. Van Eemeren en Grootendorst benadrukken in hun theorie dat zij argumentatie zien als dialogisch fenomeen, waarbij een spreker zich richt tot een luisteraar om die te overtuigen.

Om een discussie als een kritische discussie op te vatten die gereconstrueerd kan worden naar het ideaalmodel, moet deze discussie aan enkele voorwaarden voldoen.

Op het eerste gezicht lijkt dit geen problemen op te leveren. In de Socra-

tische dialogen wordt het standpunt van een persoon door een ander aangevallen. Er wordt serieus gezocht naar argumenten die voor beide partijen aanvaardbaar zijn, om door middel van redelijke argumenten tot het oplossen van een geschil te komen. Dit is het soort discussie waarvoor Van Eemeren en Grootendorst hun model van een kritische discussie hebben ontworpen.

Toch is het niet onproblematisch om een Socratische dialoog te zien als een kritische discussie. Zo is het de vraag of het doel van de filosofische discussie die Socrates voert wel overeen komt met het doel van een kritische discussie een geschil op te lossen. Ook is de pragma-dialectische theorie niet ontwikkeld voor de specifieke vorm van de Socratische dialogen, de vraag-antwoordvorm. Dit levert enkele problemen op, die eerst opgelost moeten worden voordat de reconstructie van een Socratische dialoog worden gemaakt. De centrale vraag van deze scriptie is:

In hoeverre is het mogelijk een Socratische dialoog te reconstrueren en beoordelen met behulp van de pragma-dialectische theorie van Van Eemeren en Grootendorst?

In deze scriptie zullen wij eerst bespreken of de socratische dialoog genoeg verwantschap heeft met een kritische discussie. Als duidelijk is dat de dialogen gezien kunnen worden als kritische discussie volgen normatieve reconstructies van de twee dialogen Lo en Kleine Hippias. Met deze analyses hopen we inzicht te krijgen in de toepasbaarheid van het pragma-dialectisch ideaalmodel voor de reconstructie van deze dialogen, en in de Socratische methode als argumentatieve methode.

Alhoewel er al veel over de dialogen van Plato is geschreven, zijn deze nooit bestudeerd vanuit een theoretisch model voor argumentatie. Het is nog niet onderzocht of de Socratische dialoog als een kritische discussie kan fungeren, die de oplossing van een geschil kan bevorderen. De meeste vakliteratuur behandelt filologische, filosofische of formeel-logische aspecten van de dialogen.

De hoofdstukindeling is als volgt:

In hoofdstuk twee beschrijven we, aan de hand van de dialogen en secundaire literatuur, wat Socratische dialogen zijn. Dit geeft een overzicht van de soort kenmerken die zoal aan de Socratische dialogen zijn toegekend. Wij maken daarbij met name gebruik van de inzichten van Robinson en Ryle.

In hoofdstuk drie gaan we na wat het historisch belang is van de Socratische dialogen door te bespreken in hoeverre de Socratische methode in de loop der eeuwen gebruikt is als argumentatieve methode. Hirzel's geschiedenis van de dialoog is een belangrijke bron van informatie.

In hoofdstuk vier betogen wij dat een Socratische dialoog gezien kan worden als een kritische discussie volgens de normen van de pragma-dialectische theorie. Daartoe bespreken we eerst kort wat volgens deze theorie een kritische discussie is, en bekijken vervolgens in hoeverre het doel en de procedure van de Socratische dialogen overeenkomen met het ideaalmodel van een kritische discussie.

In hoofdstuk vijf bespreken we de problemen die we verwachten bij het maken

van een reconstructie van een Socratische dialoog volgens de principes van de pragma-dialectische theorie. Daartoe leggen we eerst kort uit wat een reconstructie en beoordeling volgens deze theorie inhoudt, en bekijken vervolgens of alle stappen van de reconstructie toepasbaar zijn op de Socratische dialogen, en of de beoordelingscriteria van het ideaalmodel wel toepasbaar zijn op de dialogen.

Hoofdstuk zes en zeven bevatten een uitvoering van een analyse van twee Socratische dialogen. In hoofdstuk zes wordt de lo geanalyseerd en in hoofdstuk zeven de Kleine Hippias. Deze hoofdstukken bestaan uit een bespreking van de functie van alle spreekbeurten van de dialoog; een samenvattende bespreking van de discussie als geheel; een paragraaf over de specifieke problemen en inzichten die de analyse oplevert (vooral ten aanzien van de vraag-antwoord methode); en een beoordeling van de dialoog.

Wij zijn bij de analyse van deze dialogen uitgegaan van de vertaling van W. de Xaveer, die het gehele oeuvre van Plato heeft vertaald in het Nederlands.¹

In hoofdstuk acht vatten we onze resultaten samen, en geven daarbij antwoord op de vraag of een Socratische dialoog gezien kan worden als een argumentatieve discussie, en in hoeverre een Socratische dialoog geanalyseerd kan worden met behulp van de pragma-dialectische theorie. We geven ook aan welke inzichten de analyses opleveren in de Socratische dialoog. Tenslotte gaan we in op de mogelijkheden en voordelen van het praktiseren van een Socratische dialoog.

Deze scriptie is een gezamenlijk product. We hebben de volgende werkverdeling gehanteerd: de eindredactie voor de oneven hoofdstukken berust bij Nina Meilof; die van de even hoofdstukken bij Yolanda Mante. Uitzondering hierop vormen de inleiding (hoofdstuk 1) en de conclusie (hoofdstuk 8); deze zijn gezamenlijk geschreven.

¹ In de overige hoofdstukken wordt een enkele maal uit de vertaling van G.J.M. Bartelink geciteerd. Dit vermelden we ter plekke.

2. DE DIALOOG BIJ PLATO EN ARISTOTELES

2.1 Inleiding

In het grootste deel van de aan ons overgeleverde dialogen van Plato (427-347), speelt zijn leermeester, de Athener Socrates (± 470-400), de hoofdrol. In deze dialogen treedt hij, enkele redevoeringen daargelaten, op als ondervrager van zijn discussiepartners. Wat ons opvalt aan veel dialogen is dat na een reeks vraag-en-antwoordsequenties, de discussiepartner van Socrates zijn oorspronkelijke stelling niet voldoende kan verdedigen, of, zoals vaker het geval is, als onhoudbaar op moet geven. Zijn methode van vraag en antwoord, die onder zijn naam bekend geworden is als de Socratische methode, is hem uiteindelijk fataal geworden; Athene veroordeelde hem vanwege goddeloosheid en het bederven van de jeugd tot de gifbeker.

Socrates zelf heeft nimmer iets op papier gezet. De meeste informatie over het leven en denken van Socrates vinden we in Plato's dialogen. Het literaire aspect daarvan moet echter niet vergeten worden; de daarin verbeelde werkelijkheid kan niet zonder meer aan de toenmalige realiteit gelijkgesteld worden. Er is veel discussie over welke meningen in de dialogen aan Socrates of aan Plato toe te schrijven zijn. Dit geldt ook voor de vragen die Socrates stelt; zijn de antwoorden die daarop gegeven worden in overeenstemming met Socrates' (of Plato's) eigen ideeën? Volgens Stokes (1986: 35) is het niet eenvoudig een oplossing voor deze problemen te geven:

To discover what Socrates and Plato think, one has to work from the kind of view they appear to reject, or to find inconsistent with other views. But that is an operation fraught with the utmost difficulty, leading through many an intellectual minefield [...]. Plato has indeed made it difficult to discover what he thought himself.

Wij zullen ons verder niet in de discussie mengen wat precies het verschil tussen beide in filosofische opvattingen is; dit doet voor ons onderzoek niet ter zake. We beschouwen Socrates in het volgende verder alleen als personage dat in Plato's dialogen discussieert. Wel is straks bij het analyseren van de dialogen de vraag voor ons belangrijk aan welke opvattingen Socrates als discussiant gebonden is. Deze komt in hoofdstuk 4 en 5 aan de orde.

In dit hoofdstuk stellen wij ons ten doel om tot een verantwoorde beschrijving te komen van wat wij onder een Socratische dialoog verstaan. Daartoe behandelen wij eerst de dialogen van Plato² en daarna de dialoogtheorie - de zgn. debattheorie of dialectica- van zijn leerling Aristoteles. De vraag naar het doel, de

² Onze hoofdbronnen hierbij zijn Robinson: 1953 en Ryle: 1966.

procedure en de argumentatietechnieken van de dialoog en het debat staan hierbij centraal. We schenken aandacht aan Aristoteles omdat deze veel van Plato's methoden overnam en ze als eerste onderbracht in een theorie.

2.2 De drie stadia in Plato's dialogen

Plato nam Socrates' vraag-antwoordmethode over en verdedigde deze in zijn dialogen. Deze methode was voor hem een essentieel onderdeel van de dialectiek. Onder dialectiek verstond Plato de kunst om in een gemeenschappelijk zoeken, in een gesprek, tot de algemene waarheid door te dringen. De procedure die in veel dialogen gehanteerd wordt verloopt kortweg als volgt: iemand poneert een stelling uit zichzelf of naar aanleiding van een vraag. Een ander persoon (meestal Socrates) onderzoekt, door middel van het stellen van vragen aan de verdediger van de stelling, de houdbaarheid of waarheid van deze stelling. De antwoorder wordt door Socrates steeds op het hart gedrukt kort, eerlijk, en alleen volgens zijn eigen mening te antwoorden. De antwoorden moeten in principe absoluut zijn, d.w.z. honderd procent ja of nee. (Dit brengt met zich mee dat 'waarom'- en 'hoe'-vragen bijna nooit door de ondervrager gesteld worden.) Het antwoord moet direct gegeven worden, uitstel is niet mogelijk. De antwoorder mag echter wel opheldering vragen wanneer een vraag onduidelijk is; de vragensteller licht zijn vraag dan nader toe. De verdediger moet zijn stelling dikwijls opgeven omdat hij zich met zijn antwoorden vastlegt op uitspraken die in tegenspraak zijn met zijn beginstelling.³

Het zij nadrukkelijk opgemerkt dat dit niet een pasklare, onveranderlijke procedure is die voor het gehele dialogische oeuvre van Plato geldt. In feite zijn er geen Platoonse dialogen die zonder meer aan deze procedure beantwoorden; zij fungeert dan ook slechts als model. Alle dialogen bevatten namelijk ook gewone conversatie. Bovendien bestaan er vele kleine variaties op deze vorm, bijvoorbeeld wanneer Socrates op een bepaald moment in een discussie zèlf een stelling naar voren brengt waarvoor hij soms ook directe argumentatie geeft, dat wil zeggen in de vorm van een bewering. Ook gedragen zijn discussiepartners zich niet altijd slechts als passieve 'ja'- of 'nee'-antwoorders; soms werpen zij bezwaren op tegen de uitkomst van een bepaalde vraag-antwoordsequentie, waardoor de discussie een andere wending krijgt. Tenslotte wijkt de vorm iets méér af in die dialogen waarin de dialoog veelvuldig gelardeerd wordt met monologische elementen zoals redevoeringen en mythen. Vooral in de latere dialogen nemen gaandeweg de vraag-antwoordsequenties naar verhouding af. Deze veranderingen hangen onder meer samen met Plato's filosofische ontwikkeling⁴ en de rol die hij daarin aan de dialectiek toebedeelde. De methoden van

³ In hoofdstuk vier wordt verder op deze regels en hun vindplaatsen in de dialogen ingegaan.

⁴ Als Plato zijn ideeënleer ontwikkelt bijvoorbeeld, staat het weerleggen van stellingen minder op zichzelf, en gebruikt hij de weerlegging meer als onderdeel van argumentatie voor zijn doctrines. Het ligt niet in de lijn van deze scriptie verder uitgebreid in te gaan op de filosofische portee van de dialogen.

de dialectiek doorlopen grofweg drie stadia:

In het eerste stadium, de vroege dialogen, zijn de kenmerkende elementen van Plato's methode de Socratische elenchus en de Socratische definitie. Onder de vroege dialogen rekent Robinson (1953) De kleine Hippias, Euthydemus, Gorgias, Apologie, Crito, Euthyphro, Io, Charmides, Laches, Lysis, De grote Hippias, Protagoras en Meno (deze ligt op de lijn tussen de vroege en de midden dialogen). Ook het eerste deel van De Staat rekent Robinson tot de vroege dialogen. Ryle (1966) brengt de meeste van deze dialogen samen onder de noemer 'eristische dialogen'.⁵

De elenchus, de meest karakteristieke methode, kan zowel in ruime zin als in engere zin opgevat worden. Elenchus in ruime zin betekent het onderzoeken van een bewering, door middel van het stellen van vragen aan de persoon die deze bewering naar voren heeft gebracht. Zodoende worden meerdere beweringen verkregen waarmee geprobeerd wordt de betekenis en waarheidswaarde van de eerste bewering te bepalen. Meestal is de te verwachten waarheidswaarde onwaarheid, zodat elenchus in engere zin een vorm van kruisverhoor en weerlegging betekent. Het is deze laatste zin die kenmerkend is voor de vroege ofwel elenctische dialogen, en deze elenchus wordt dan ook wel als kenmerkend voor de Socratische methode gezien.⁶

De dialogen verlopen als volgt: Socrates stelt een discussiepartner een algemene, meestal ethische, vraag (de 'eerste vraag') waarop het zogenaamde 'eerste antwoord' wordt gegeven dat als stelling fungeert. Daarna stelt hij 'secundaire vragen'; de antwoorden die daarop gegeven worden kunnen als premisse in een redenering tegen de stelling gebruikt worden. De kunst van de elenchus is volgens Robinson (1953: 15) "to find premisses believed by the answerer and yet entailing the contrary of his thesis". In de vroege dialogen slaagt Socrates er veelvuldig in de beginstelling met succes aan te vallen zodat het lijkt alsof hij nimmer met iemand praat zonder hem te weerleggen.

Veel auteurs (waaronder Robinson, Ryle en Roelants) noemen de elenchus een negatieve methode omdat deze niet uitmondt in een definitie, in een bewijs van een stelling of in een oplossing van een filosofisch probleem. Toch bevat de methode volgens hen ook positieve elementen. Zo stipt Robinson aan dat de elenchus een didactisch nut heeft omdat het iemand in ieder geval een idee geeft van wat èchte kennis moet zijn. Mittelstrass verdedigt de Socratische elenchus door deze af te zetten tegen de zogenaamde 'eristische elenchus' die door de sofisten gebruikt wordt (1988: 130):

[...] Socratic elenchus cannot be characterized as verbal deception, as is the eristic mode, but as following the postulate of truthfulness or explicitly renouncing deception. Its goal is a justified agreement (homology) and not

⁵ Tot de vroege dialogen kunnen ook Alcibiades en Menexenus gerekend worden. Deze dialogen worden vreemd genoeg echter niet door Robinson en Ryle ingedeeld. De term eristisch wordt door sommigen als negatieve aanduiding gebruikt; eristisch betekent dan onredelijk of vals.

⁶ Ryle (1966) gebruikt bijvoorbeeld deze term.

merely the assertion of one's own particular position.

Onzes inziens is de elenchus ook niet een negatieve methode als de vragsteller een contradictoire stelling aanneemt met die van de antwoorder. Als de stelling van de antwoorder ontkracht is, moet de contradictoire stelling aangewomen worden. Zodoende kan een elenchus gebruikt worden om een stelling te ondersteunen. Dit gebeurt bijvoorbeeld in Crito waar Crito niet kan verdedigen dat Socrates moet vluchten. Hiermee is tegelijkertijd Socrates' stelling verdedigd dat hij niet moet vluchten.

Socrates' eerste vragen hebben doorgaans één van de volgende twee vormen: 'Is X Y?' of 'Wat is X?' Een voorbeeld van de eerste soort is de vraag uit Lysis (deel 1: 472):

Zeg me eens: als iemand een ander bemint, wie van beiden wordt dan de vriend van de ander: de beminnende van de beminde of de beminde van de minnaar?

Hoewel in de vroege dialogen vragen van deze soort net zo vaak voorkomen als de 'Wat is X'-soort, springt deze laatste het meest in het oog omdat Socrates er zoveel nadruk op legt. Dit is bijvoorbeeld het geval in Euthyphro waar de vraag wat vroomheid is centraal staat. Het antwoord dat Socrates op een dergelijke vraag verwacht is een antwoord dat de essentie van X uitdrukt, en niet een voorbeeld dat onder de definitie van X valt (Euthyphro, deel 1: 300):

Socrates: Maar herinnert ge u mijn opdracht nog? Wat ik wenste was niet een of twee <particuliere voorbeelden> van die talrijke vrome dingen, maar wel die eigen verschijningsvorm zelf, waardoor al het vrome vroom is.

Socrates benadrukt vaak het belang van het verwoorden van een essentie, omdat hij van mening is dat je onmogelijk een kenmerk aan X kan toeschrijven (bijvoorbeeld of rechtvaardigheid een deugd is) voordat precies duidelijk wordt wat X nu eigenlijk is.⁷ Zo hebben, aan het eind van de Lysis, de discussianten nog steeds niet hun probleem over vriendschap opgelost; ze zijn niet in staat geweest tot een begrip van vriendschap zèlf te komen.

Socrates' vragen (zowel 'eerste' als latere) zijn volgens Santas (1979) in twee

⁷ In de vroege dialogen vinden we voor deze opvatting geen rechtvaardiging. In de late dialoog Phaedrus echter geeft Socrates enige uitleg:

Gesteld dat ik u wilde overreden een paard aan te schaffen om vijanden af te weren, maar dat wij geen van beiden wisten wat een paard is, maar dat ik toevallig slechts dit van Phaedrus wist, dat hij denkt dat het paard van alle tamme dieren de langste oren heeft [...].

Zo zal er volgens Socrates- die dit voorbeeld toepast op de retorica- niet veel goeds komen van een redenaar die zijn publiek wil overreden "niet door een lofrede te houden op een ezel al was het een paard, maar over kwaad als was het goed".

door Aristoteles onderscheiden categorieën in te delen: de dialectische en niet-dialectische vragen. Op vragen van de eerste soort zijn maar een beperkt aantal antwoorden mogelijk; dit in tegenstelling tot de tweede soort waar de mogelijkheden oneindig zijn. Deze indeling komt grotendeels overeen met de moderne categorisering van Belnap (1969) in respectievelijk 'whether'-vragen en 'which'-vragen. In het vervolg zullen we deze indeling hanteren.

In Meno staat de vraag centraal of de deugd te onderwijzen is. Wanneer Socrates en Meno geen definitie van het begrip deugd kunnen geven, nemen ze, in plaats van de discussie te staken, daarover een hypothese aan (namelijk: 'De deugd is goed'). De hypothese zelf doet dan dienst als premisse. De methode van hypothese is kenmerkend voor het tweede stadium in Plato's denken over dialectiek en methode en wordt gebruikt in wat Robinson de midden-dialogen noemt. Deze zijn: Cratylus, Phaedo, De Staat, Parmenides, Theaetetus, Symposium. In deze dialogen is volgens Robinson het grootste verschil met de vroege dialogen dat Socrates zijn aandacht verliest voor het alleen afwijzen van definities van afzonderlijke essenties of 'vormen'. Hij richt zich vanaf de Meno meer op de samenhang tussen de verschillende 'vormen' en brengt daarbij soms zelf stellingen naar voren zoals 'de ziel is onsterfelijk'. De destructieve elenctische methode wordt nu volgens hem constructiever omdat zij ingeschakeld wordt om bepaalde standpunten van Socrates te ondersteunen. De midden-dialogen bevatten ook, in tegenstelling tot de vroege, veel meta-opmerkingen over methode.

Een tweede kenmerk van de hypothetische methode is dat ze deductisch is; de afleidingen van de hypothese worden onderzocht. De hypothetische methode bestaat, ten derde, in het proberen te vermijden van contradicties. Wanneer iemand een hypothese stelt die in strijd is met een vorige, stelt Socrates diegene voor de keus één van beiden op te geven.

In Plato's late dialogen, De Staatsman, Phaedrus, De Sofist en Philebus is de hypothetische methode niet terug te vinden. Na Parmenides verdwijnt deze als ontdekt is dat een hypothese en diens tegendeel beide tot absurditeiten kunnen leiden. Dan blijkt het niet langer voldoende te zijn een propositie te bewijzen door een onwaarheid uit diens tegendeel af te leiden. De nieuwe methode die opgang doet is die van synthese of generalisatie en divisie of classificatie. Doel van beide is essenties te definiëren. Synthese gaat daarbij vooraf aan divisie, en is een procedure "om het overal verstrooide samenvattend te herleiden tot een grondbegrip, omdat men door de definitie van ieder ding duidelijk kan maken waarover men telkens onderricht wil geven" (Phaedrus 49). Divisie daarentegen moet daarna "in staat zijn de grondbegrippen in hun natuurlijke geledingen te ontleden" (idem).

Zo komt Socrates in de Phaedrus eerst tot een begrip van wat verliefdheid is, om het vervolgens door middel van divisie te ontleden in een positief deel (goddelijke liefde) en een negatief deel (waanzin). Dat Plato deze twee methode belangrijk achtte moge blijken uit het volgende fragment (Phaedrus vert. Bartelink: 50):

Hierop, Phaedrus, ben ik volledig verzet, op deze ontleding en samenvattingen, opdat ik in staat ben te spreken en te denken. En als ik iemand anders in staat acht de natuurlijke eenheid en veelheid te zien, volg ik hem als in het voetspoor van een God. En of ik nu hen die dit vermogen bezitten al of niet de juiste naam geef, dat weet de godheid, maar ik noem hen vooralsnog dialectici.

Bovenstaande beschrijving van de drie fasen in Plato's dialogen is noodzakelijkerwijze beknopt gehouden, bovendien is de scheiding tussen de genoemde stadia niet rigoureu. De elenchus is, volgens Robinson, als enige methode in alle drie de perioden te vinden, zij het niet steeds op dezelfde wijze. In de midden en late dialogen is de context van de weerlegging minder ironisch dan in de vroege. Ten tweede wordt de weerlegging geïncorporeerd in het geheel van de dialectiek; hoewel zij nog steeds een in essentie destructieve werking heeft wordt zij ook aangewend voor constructieve argumentatie. Ten derde nemen weerleggingen gaandeweg minder ruimte in beslag in de dialogen. Degene die voorkomen zijn minder duidelijk in afzonderlijke premissen te scheiden, en bovendien wordt er in tegenstelling tot de vroege dialogen, waar de weerlegging meestal finaal was, meerdere argumenten gegeven voor eenzelfde conclusie.

2.3 Het doel van de dialectiek bij Plato

Vanaf de tijd van Meno spreekt Plato met groot enthousiasme over de dialectische methode. Het woord dialectiek gebruikt Plato nogal eens in de betekenis van 'ideale methode, wat het ook is'. In Plato's tijd betekende het Griekse werkwoord dialegestai, waarvan het naamwoord dialectisch is afgeleid, discussiëren of debatteren volgens de methode van vraag en antwoord. Plato heeft deze methode dus zelf niet uitgevonden - deze gaat terug op Zeno en Parmenides- wèl vormde Plato zijn eigen notie van dialectiek door bepaalde elementen van de methode over te nemen (bijvoorbeeld de vraag-antwoordmethode en de elenchus) en bepaalde eraan toe te voegen (bijvoorbeeld hypothese en divisie). Eerst is de dialectiek equivalent met de hypothetische methode, in zijn latere dialogen zijn de sleuteltermen synthese en divisie.

Onveranderlijk bleef wel de waarde die Plato aan de dialectiek hechtte; voor hem was het een dialogische, argumentatieve zoektocht naar de essentie van dingen en een weg naar de ultieme waarheid. Dialectiek als zoektechniek, en filosofie waren voor Plato niet los van elkaar te denken.⁸ Volgens Mittelstrass (1988: 137) was dialectiek voor Plato "a form of life".

De vraag-antwoordmethode was daarbij voor Plato van groot belang, ondermeer omdat het gesproken woord zijn absolute voorkeur had. Geschreven taal kan niet onderwijzen of zekerheid en duidelijkheid verschaffen: mensen vertrouwen hun

⁸ Filosofie kan bij Plato twee dingen betekenen: het streven naar het bereiken van de deugd en het streven naar kennis. Deze twee noties worden met elkaar verbonden in de opvatting van Socrates dat, wil men deugdzaam zijn, men ook kennis van de deugd moet hebben en andersom.

kennis aan de inkt toe in plaats van aan hun geheugen, en dus maakt het geschreven woord de mensen lui en vergeetachtig. Bovendien kan een geschreven tekst geen vragen beantwoorden of bezwaren tegen de inhoud wegnemen. Een ander argument dat ons tegenwoordig misschien wat vreemd in de oren klinkt is dat een geschreven tekst iedereen onder ogen kan komen. Hierin schuilt het gevaar dat, als het in verkeerde handen terecht komt, de lezers de filosofie zullen minachten of juist in hun ijdelheid zullen denken dat zij kennis hebben verworven.

Een ander argument voor de vraag-antwoordmethode is dat twee meer weten dan één, en dat je op deze wijze bovendien geen rechter nodig hebt; de antwoorder jureert immers de proposities (De Staat deel 3: 105):

Socrates: Als wij nu op onze beurt een redevoering gaan uitspinnen en argument tegenover argument stellen, door van onze kant al de voordelen van de rechtvaardigheid op te noemen, om vervolgens Thrasymachus aan het woord te laten, waarop wij dan weer met andere argumenten aankomen, dan wordt dat een tellen en wegen om uit te maken wie van ons beiden de meeste voordelen van beide weet te vermelden, en dan zullen we dadelijk een stel scheidsrechters nodig hebben om een beslissend oordeel te vellen. Onderzoeken we echter zoals daareven ieder punt apart, en worden we het daarover eens, dan zullen wijzelf rechter en tevens advocaat zijn.

Tenslotte zou je door middel van vraag en antwoord je gedachten op een rij kunnen houden. Robinson (1953: 82) is niet geheel overtuigd door Plato's argumenten en verklaart zijn voorliefde voor vraag en antwoord vanuit historisch perspectief. Ten eerste leefde Plato in Athene in een tijd waarin de discussie hoogtij vierde. Bovendien verliep het denkproces volgens Plato als een discussie van de ziel met zichzelf. Op analoge wijze verloopt het denkproces in een discussie met anderen. Als cruciale reden noemt Robinson het belang van vraag en antwoord voor de elenchus. Deze was hem door Socrates met de paplepel ingegoten, en werkt natuurlijk alleen als de antwoorder zich naar aanleiding van vragen op bepaalde uitspraken vastlegt.

Plato hechtte ook veel waarde aan het onderwijzende aspect van de dialoog. De Socratische wijze van vragen en doorvragen wordt ook wel de maieutische methode genoemd. Doel hiervan is de ondervraagde kennis bij te brengen. Socrates zelf benadrukt in de dialogen veelvuldig slechts te weten dat hij niets weet. Zijn vragen hebben dan ook vaak ten doel om zijn discussiepartners te laten zien dat zij geen echte kennis over dingen bezitten. Dit wordt ook wel het peirastische doel genoemd.⁹ In Meno bijvoorbeeld brengt Socrates op nogal pijnlijke wijze een slaaf een juiste formule bij (deel 1: 519):

Socrates: In ieder geval hebben we hem blijkbaar wel enigszins geholpen

⁹ Zie Ryle 1966.

om de oplossing te ontdekken. Nu immers zal hij zelfs genoeg beleving aan zijn zoeken, daar hij niet weet; terwijl hij zich daarstraks, zelfs ten overstaan van een massa mensen, zelfs bij herhaling, op zijn dooie gemak verbeeldde wèl de juiste formule te gebruiken [...].

De dialoogvorm werd in Plato's Academie ook als hersengymnastische oefening gebruikt voor jonge mannen die filosoof wilden worden. In de debatten werden zij getraind hun eigen stellingen tegen kritiek te verdedigen en tevens argumentatie tegen bepaalde stellingen op te bouwen. Toch was het voeren van elenctische debatten alleen voorbehouden aan mannen vanaf dertig jaar omdat het volgende wangedrag eruit voort kon komen (De Staat deel 3: 370):

Socrates: En is deze éne voorzorgsmaatregel [mannen onder de dertig niet dialectiek te onderwijzen] er al niet aanstonds een massa andere waard, nl. dat men hen niet van die dialectiek laat proeven, zolang ze nog jong zijn? Gij zult zelf ook al opgemerkt hebben, denk ik, dat jongelui, als ze voor de eerste maal een hapje van het argumenteren geproefd hebben, van dit discussiëren een soort spel gaan maken, en de dialectiek gebruiken om door dik en dun tegen te spreken? Naar het voorbeeld van de anderen, die hen weerleggen, gaan zij ook weer anderen weerleggen, en het is hun een waar genot om met hun argumenten als ware hondjes te sleuren en te plukharen aan alwie maar in hun buurt komt.

Dit misbruiken van de elenchus kan volgens Plato discussianten cynisch en immoreel maken, omdat zij hun geloof in hetgeen zij vroeger geloofden verliezen.

Alle misbruik van de dialectische methode bestempelde Plato als eristiek. De Sofisten maakten zich hieraan onder andere schuldig meende hij. Zij organiseerden publiekelijke debatten onder elkaar of met iemand uit het publiek, waarin zij koste wat koste hun gewin wilden halen om zodoende een reputatie op te bouwen die hen betalende leerlingen zou opleveren. In de Euthydemus wordt een beeld geschapen van dergelijke eristische duels. Socrates heeft het daarin regelmatig met de sofisten Euthydemus en Dionysodorus aan de stok omdat zij zondigen tegen bijna alle regels die door hem in ere gehouden worden in het debat. Zo straft Euthydemus Socrates bijvoorbeeld af als hij, om een legitieme reden, verduidelijking van een vraag verlangt (Euthydemus deel 1: 63):

Euthydemus: En waaraan dankt ge uw kenner-zijn? Aan dezelfde oorzaak waaraan ge te danken hebt dat ge kent, of aan een andere?

Socrates: Aan dezelfde. Ik meen te begrijpen dat ge de ziel bedoelt. Is dat niet uw bedoeling?

Euthydemus: Zijt ge niet beschaamd, Socrates? Antwoordt ge op een vraag met een tegenvraag?

Uit boek II van De Staat kunnen we volgens Ryle opmaken dat het op een gegeven moment aan Plato verboden is nog langer elenctische debatten aan zijn leerlingen te onderwijzen. Ryle (1966: 209) speculeert op basis hiervan dat "he

became a philosopher because he could no longer participate in question-answerer Moots". Hoe de praktijk dan ook geweest mag zijn, een elenctisch debat resulteert doorgaans in een aporia (probleem), terwijl dit juist het beginpunt van filosofie is. De 'late' Plato zag het debat dan ook als een onmisbare voorbereiding voor het oplossen van filosofische problemen.

2.4 Aristoteles' dialectica

Plato's vroege dialogen eindigen vaak in een elenchus, d.w.z. een syllogistische weerlegging van de stelling van de verdediger. Het weerleggen van de stelling van de discussiepartner speelt ook in de dialectica van Aristoteles een grote rol.

Aristoteles (384-322)¹⁰, een leerling van Plato, heeft in zijn Topica de vraag-antwoorddiscussie, het zogenaamde debat, zowel formeel als inhoudelijk beschreven. Deze debatten werden in die tijd en zelfs al in de tijd vóór Socrates als wedstrijd- met een jury en publiek- gespeeld. Ook werden ze volgens Ryle (1966) als onvoorbereide discussie beoefend. De procedure zoals hij deze heeft vastgelegd komt grotendeels overeen met de regels die uit de dialogen van Plato naar voren komen:

Er is een aanvaller (vragensteller) en een verdediger (antwoorder). De verdediger probeert een stelling te verdedigen waarop hij zich heeft vastgelegd door antwoord te geven op een vraag van de aanvaller (de openingsvraag). De aanvaller stelt daarna steeds weer een vraag waarop de verdediger zonder uitstel moet antwoorden. De aanvaller moet zogenaamde 'leading questions' stellen waarop de verdediger een absoluut antwoord kan geven, d.w.z. een 'ja' of 'nee'. De verdediger mag echter, wanneer hij een vraag niet begrijpt, of wanneer er een dubbelzinnigheid in schuilt, de aanvaller om opheldering vragen. Deze is dan verplicht de vraag te herformuleren zodanig dat de strekking duidelijk wordt voor de antwoorder. De verdediger moet antwoorden volgens zijn eigen overtuiging, niet volgens wat hij denkt dat zijn kans op overwinning zal vergroten.

De winst van het debat gaat naar de aanvaller als de verdediger zijn stelling tegensprekt; de verdediger wint als dit niet lukt binnen de gestelde tijdlimiet. In de De Sophisticis Elenchis geeft Aristoteles nog vier andere winstregels voor de aanvaller. Deze wint als hij laat zien dat de tegenstander een drogreden gebruikt of in een paradox terecht is gekomen. De aanvaller wint ook wanneer de verdediger een ongrammaticale uitdrukking uitsprekt of zichzelf voortdurend herhaalt.

In de Topica specificeert Aristoteles niet alleen diverse overtredingen van bovengenoemde regels; hij geeft ook tactische aanwijzingen aan zowel de aanvaller als verdediger (zie hoofdstuk 4). Volgens deze procedure is in het debat de taak van het redeneren weggelegd voor de vragensteller.

¹⁰ Aristoteles werd net als Socrates wegens goddeloosheid aangeklaagd, maar ontvluchtte in tegen stelling tot laatstgenoemde wèl de stad Athene.

In het debat worden dialectische redeneringen gebruikt, dat wil zeggen, redeneringen waarvan de premissen op algemeen aanvaarde uitgangspunten berusten (zgn. endoxa). In het debat moeten ze in ieder geval door één van de partijen worden aanvaard. De stelling waarover gedebatteerd wordt is ook altijd algemeen (bijvoorbeeld 'is rechtvaardigheid beter dan onrechtvaardigheid?').¹¹ De aanvaller heeft in het debat twee soorten dialectische redeneringen tot zijn beschikking: het dialectisch syllogisme en inductie (epagoge).

Een syllogisme is een geldige redenering met twee premissen (een maior- en minorpremissie) en een conclusie. Bijvoorbeeld:

Alle mensen zijn sterfelijk
Socrates is een mens
Dus: Socrates is sterfelijk (conclusie)¹²

Een epagoge of inductieve redenering werkt vanuit één of meerdere voorbeelden naar een generalisering. Bijvoorbeeld:

- Het is de meester in de getalenkunst die degene aan kan wijzen wie er goed over getallen spreekt en wie slecht.
- Het is de dokter die aan kan wijzen wie goed spreekt over gezond voedsel en wie slecht.
- Dus: Het is altijd dezelfde persoon die kan beoordelen wie goed en wie slecht over hetzelfde onderwerp spreekt.

Deze twee soorten redeneringen spelen ook beide een rol in de Socratische elenchus in Plato's dialogen; zo komt bovenstaand voorbeeld uit de Io.¹³

Door middel van het stellen van vragen, probeert de aanvaller de verdediger concessies te ontlokken die hij als premisse kan gebruiken in een redenering waarvan de conclusie uiteindelijk de stelling van laatstgenoemde tegenspreekt. Hij vindt deze premissen onder andere door gebruik te maken van argumentatietechnieken, zogenaamde topoi.

Het begrip topos wordt door Van Eemeren, Grootendorst en Kruijer (1978) vertaald met 'zet' om de twee verschillende functies ervan naar voren te doen laten komen. Zetten zijn ten eerste principes die gebruikt worden om premissen voor een redenering te vinden; dit is hun selectiefunctie. Aristoteles geeft lijsten van dergelijke zetten in de Topica. De zetten dienen, ten tweede, tegelijkertijd zelf als een premisse die de geldigheid van de redenering garan-

¹¹ Bij Plato wordt er in plaats van over een algemene these ook wel eens over een hypothese gediscussieerd bijvoorbeeld 'moet Socrates vluchten?'. Deze wordt dan echter behandeld als ware zij algemeen. In dit geval: 'Is het rechtvaardig te vluchten als men volgens de wet veroordeeld is?'.
¹² Tegenwoordig zouden we deze redenering als een quasi-syllogisme bestempelen, omdat de minor-premissie en de conclusie geen categorische uitspraken zijn. Hoewel zijn definitie ruimer is, behandelt Aristoteles in de Analytica Priora en de Topica alleen het soort redenering dat in tegenwoordige tijd onder syllogisme wordt verstaan.

¹³ Plato gebruikt in zijn dialogen de epagoge ook om vanuit een particuliere uitspraak iets over een andere particuliere uitspraak te zeggen.

deert. In deze garantiefunctie heeft de zet een wetmatig karakter omdat het de overgang van de andere premissen naar de conclusie verzekert.

Aristoteles brengt een ordening aan in de zetten op grond van de relatie tussen de subjectterm en de predikaatterm in de stelling die aangevallen moet worden. Er zijn volgens Aristoteles vier categorieën mogelijk: definitie-zetten, eigenschap-zetten, genus-zetten en accidens-zetten. Bij een definitie geeft het predikaat de essentie weer van het subject; bij een eigenschap kent het predikaat een onvervreembare eigenschap aan het subject toe; bij een genus duidt het predikaat een klasse aan waartoe het subject als species behoort, en –tenslotte– geeft het predikaat bij een accidens een toevallige eigenschap van het subject weer.

Aristoteles onderscheidt twee verschillende soorten zetten, namelijk algemene en specifieke. Algemene zetten duiden formele wetten aan (bijvoorbeeld datgene wat in een genus is geplaatst kan niet onderdeel zijn van iets wat tegengesteld is aan die genus: [Top.123a20](#)), speciale zetten drukken axiologische wetten uit (dat wil zeggen wetten uit de waardenleer) die beantwoorden aan de ethische opvattingen uit de tijd van Aristoteles (zoals: datgene wat per sé de oorzaak van het goede is, is verkieselijk boven wat toevallig de oorzaak van het goede is: [Top.116b1](#)).

Er zijn ons geen voorbeelden van debatten overgeleverd die volgens de 'methode Aristoteles' in die tijd gevoerd zijn.

Van Eemeren, Grootendorst en Kruijer (1986b) geven de volgende reconstructie (p.86):

- (1) A: Is gezondheid wenselijker dan gymnastiek?
- (2) V: Gezondheid is niet wenselijker dan gymnastiek.
- (3) A: Is wat op zichzelf wenselijk is, wenselijker dan iets dat alleen wenselijk is voor iets anders, of niet?
- (4) V: Wat op zichzelf wenselijk is, is wenselijker dan iets wat alleen wenselijk is voor iets anders.
- (5) A: Is gezondheid op zichzelf wenselijk, of niet?
- (6) V: Gezondheid is op zichzelf wenselijk.
- (7) A: Is gymnastiek op zichzelf wenselijk of wenselijk voor iets anders?
- (8) V: Gymnastiek is wenselijk voor iets anders.
- (9) A: Is gezondheid wenselijker dan gymnastiek, of niet?
- (10) V: ...

In dit mini-debatje gebruikt de aanvaller de speciale zet 'datgene wat op zichzelf wenselijk is, is wenselijker dan iets wat voor iets anders wenselijk is' om de stelling van de verdediger te weerleggen. In het tweede antwoord wordt hier al duidelijk dat de antwoorder zich op iets heeft vastgelegd wat in tegenspraak kan komen met zijn standpunt. In de [Topica](#) is een van de tactische aanwijzingen die Aristoteles de aanvaller geeft zijn vragen zodanig te rangschikken dat de verdediger niet doorziet volgens welke weg hij de stelling wil weerleggen.

2.5 Doel van Aristoteles' dialectica

Aristoteles verwoordt in de Topica het doel van zijn traktaat als volgt (100a18):

The purpose of the present treatise is to discover a method by which we shall be able to reason from generally accepted opinions about any problem set before us and shall ourselves, when sustaining an argument, avoid saying anything self-contradictory.

De dialectiek is dus de kunst van het argumenteren met een onafgebakend scala van mogelijke onderwerpen, mits het zich binnen het domein van het waarschijnlijke begeeft. Aristoteles onderscheidt de dialectische redenering van twee andere soorten: wetenschappelijke of apodictische en sofistieke of retorische argumentatie. Apodictische redeneringen bevatten premissen die onomstotelijk waar zijn, in plaats van de algemeen aanvaarde premissen in een dialectische redenering. Retorische argumentatie moet overtuigingskracht voor een bepaald publiek bezitten.

Met deze driedeling bakent Aristoteles ook drie kunsten af: de logica (de kunst van het redeneren die vertrekt vanuit ware premissen), de dialectica en de retorica (de kunst van het goed en overtuigend spreken).

Aristoteles noemt in de Topica drie doelen waarvoor zijn methode nuttig is. Ten eerste is dat mentale training; als we een methode hebben, redeneert hij, is het immers makkelijker om over een onderwerp te discussiëren. Ten tweede is het bruikbaar voor discussies, omdat deze methode algemeen aanvaarde uitgangspunten opsomt, en de deelnemers op basis van hun eigen mening daarover moeten spreken; ze kunnen zodoende niet steeds van mening veranderen. Tenslotte is zijn werk nuttig voor de filosofie, omdat we met deze methode zowel de voors als tegens van een bepaalde stelling bekijken, en we zodoende gemakkelijker de waarheid of onwaarheid kunnen vaststellen. Daarmee samenhangend kan zijn methode een bijdrage leveren aan de discussie over de ultieme basis van iedere wetenschap.

Aristoteles was de eerste die de dialectische methoden bijeenbracht en ordende in een theorie.¹⁴ Volgens De Pater (1965: 69) werd door Plato de dialectiek in de praktijk gebracht "mais il était réservé à Aristote de faire la théorie de ces éléments, sous une forme systématique".

Het is vaker betoogd dat de praktijk van Plato zijn neerslag vindt in de Topica van Aristoteles. Ryle (1966: 102-103) bijvoorbeeld is een aanhanger van het idee van een grote continuïteit tussen de dialectiek van Plato en die van Aristoteles:

Yet the dialectic that Plato taught and practised is the dialectic that

¹⁴ Het heeft vele wetenschappers echter hoofdbrekens gekost die ordening enigszins te doorgronden; Aristoteles' Topica is niet op ieder punt even duidelijk en consistent. Roelants (1966) verzucht dat het zelfs de indruk wekt een onoverzichtelijk telefoonboek te zijn.

Aristotle taught and practised. It is in Aristotle's Art of Dialectic (Topica) that we find the technology of the Socratic Method.

Ook Roelants (1966: 500) benadrukt de overeenkomst tussen Plato en Aristoteles. Hij wijst daarbij ook op het feit dat Plato's methoden van weerlegging in de vorm van zetten terugkeren in de Topica. Robinson (1953: 72) stelt zich, vanuit een meer filosofisch oogpunt, zeer kritisch op tegenover het onderkennen van een al te grote overeenkomst:

In the Topics dialectic became a technique that could be learnt by itself apart from the study of any reality, and was thereafter equally applicable to all studies or none. By thus isolating it from the source of its inspiration, Aristotle changed dialectic from the highest intellectual activity to a dubious game of debate.

De Pater betoogt dat het principiële doel van de dialectica voor Aristoteles -net zoals voor Plato- kennis verwerven is over de essentie van dingen en de uitdrukking daarvan in een definitie. De categorisering van de zetten door Aristoteles volgens de verhouding tussen predikaat en subject zou hier een weerspiegeling van zijn; steeds is het probleem wèlk predikaat aan een subject toe te kennen is, kortom, wat de relatie van het een tot het andere is. Ook de overname van de methode van divisie is voor De Pater een argument voor deze visie.

Maar Evans (1977) lijkt het hiermee geheel oneens te zijn. Hij betoogt dat de definitie voor Aristoteles wel van belang is, maar dat het juist niet een taak van de dialectica is definities te zoeken.

De reden voor de grove discrepantie tussen De Pater en Evans ligt waarschijnlijk in het feit dat De Pater zijn conclusie baseert op de Topica en een logische invalshoek hanteert, terwijl Evans vanuit een filosofische optiek het gehele scala van werken in ogenschouw neemt waarin Aristoteles de dialectica noemt.¹⁵

Evans probeert een duidelijker beeld te scheppen van het verschil tussen Aristoteles en Plato door beider visies op de dialectiek af te zetten tegen hun opvatting over de wetenschap. Voor Plato zijn dialectiek en wetenschap één; voor Aristoteles zijn ze gescheiden. Het zoeken naar definities is volgens Aristoteles een taak van de wetenschap, voor welke de dialectiek de grondslagen onderzoekt. Ook Evans gebruikt het onderscheid tussen subject en predikaat als argument (Evans 1977: 50):

Aristotle is able by means of his category distinction between subject and attribute to unravel the ambiguity in the notion of the study of everything and so to make the distinction, which is lacking to Plato, between ontology, which studies everything in the respect in which all things constitute a unity, and dialectic, which does not as an intellectual activity have such a structure as to reflect any unity in the subjects which it treats.

¹⁵ Evans bestudeert onder andere ook Metaphysica en de beide Analytica's.

Volgens Aristoteles kan de dialectiek zich dienstbaar maken als voorstudie van wetenschappelijke principes of bij het testen daarvan, maar de dialectische redenering zelf is uit principe niet geschikt om tot zekerheid te geraken.

2.6 Socratische dialogen

Als we de procedures van de dialoog Plato en het debat van Aristoteles naast elkaar leggen zien we dat ze niet noemenswaardig van elkaar afwijken: beide stellen een ordelijk verloop en een gedragscode voor.

Aristoteles richt zich in tegenstelling tot Plato op een dialoogvorm die geheel uit vraag-antwoordsequenties bestaat: het debat. Het debat is meer bereglementeerd dan de dialoog bij Plato; zo wordt het debat bijvoorbeeld geju-reerd en begrensd door een tijdlimiet. Dit verschil vloeit onder andere voort uit het feit dat beiden met dialectiek een andere activiteit voorstaan: bij Plato is de dialectiek analoog aan wetenschap en het bereiken van 'de waarheid'. Bijkomsti-ge doelen zijn het onderwijzen en bewust maken van de discussianten. Bij Aristoteles zijn de laatste twee doelen ook van belang; zijn debat mist echter de waarheidzoekende ambitie die de dialoog bij Plato heeft. Het debat van Aristo-teles wordt dan ook voornamelijk gebruikt als wedstrijd.

In dit onderzoek analyseren wij twee dialogen van Plato; de regels die Plato voor het voeren daarvan in de dialogen zelf bespreekt, geven voldoende houvast voor een vergelijking met de regels die gelden voor een redelijke discussie. De terminologie die Aristoteles gebruikt in de Topica daarentegen is nuttig bij het verkrijgen van enig inzicht in de argumentatietechnieken die Plato gebruikt.

Onder een Socratische dialoog zullen wij in het vervolg steeds een dialoog verstaan waarin de houdbaarheid van een stelling door middel van de vraag-antwoordmethode onderzocht wordt. Zoals we in 2.2 al gezegd hebben kent deze vele variaties. Criterium in deze scriptie is steeds dat wij die dialogen als Socratisch bestempelen waarin het grootste deel van de argumentatie door middel van vraag-antwoord gegenereerd wordt.

In het volgende hoofdstuk gaan wij de geschiedenis van de Socratische dialoog in de loop der eeuwen na: wordt zij nog gepraktiseerd of gebruikt in theorie-vorming?

3. GESCHIEDENIS VAN DE SOCRATISCHE DIALOOGVORM

3.1 Inleiding

De Socratische methode van vraag en antwoord spreekt tot op de dag van vandaag tot de verbeelding. Dat ligt niet alleen aan de fascinerende inhoud van de discussies van Socrates. Ook de vorm heeft mensen aangesproken. In dit hoofdstuk willen wij een schets geven van het gebruik van de Socratische methode door de eeuwen heen. We gaan na op welke wijze de vraag-antwoordmethode in argumentatieve dialogen is gebruikt, en in hoeverre deze dialogen dezelfde kenmerken hebben als de dialogen geschreven door Plato.

We bespreken steeds discussievormen die òf duidelijk beïnvloed zijn door de Socratische methode, òf de vorm van een Socratische dialoog benaderen. We bespreken daarvan steeds enkele aspecten:

- Met welk doel wordt een dialoog begonnen? Door de eeuwen heen verandert het doel van filosofisch, peirastisch tot bron van lering en vermaak.
- Wat voor soort stelling staat ter discussie? Zijn het concrete problemen of abstracte, algemene stellingen.
- Wie is de vrager en wie de antwoorder? Socrates kon met iedereen een gesprek aanknopen. Latere dialogen worden meestal gevoerd tussen vrienden.
- Hoe is de procedure van de vraag-antwoordmethode veranderd? Zo zal duidelijk worden dat de 'onnatuurlijke' strakke verdeling van een vrager die alle vragen stelt, en een antwoorder die enkel 'ja' of 'nee' antwoordt zal worden verlaten.

De ontwikkeling van de argumentatieve dialoog hangt vaak samen met de ontwikkeling van de theorie van de dialectica. We hebben in het vorige hoofdstuk al besproken dat de Topica van Aristoteles gezien kan worden als theoretische beschrijving van de Socratische methode. We zullen in dit hoofdstuk steeds kort ingaan op de ontwikkelingen in het onderwijs in de logica, dialectica en retorica, en duidelijk maken wat het verband is met de ontwikkeling van de dialoogvorm.

Er zijn veel boeken geschreven over de geschiedenis van de retorica. De vraag-antwoordmethode wordt daarin vrijwel nooit besproken. Deze wordt immers tot de dialectica gerekend, mede door Aristoteles' Topica. Voor het schrijven van deze geschiedenis hebben we vooral gebruik gemaakt van het boek Der Dialog van Rudolf Hirzel.

3.2 De Grieken

De Socratische methode, als vraag-antwoordspel om door middel van dialectische argumenten tot een conclusie te komen, bestond al voor Socrates beroemd werd met dit soort gesprekken. Parmenides, Zeno en Protagoras beoefenden al argumentatiemethoden met kenmerken van Socratische dialogen.

Parmenides, geboren tussen 515 en 540 voor Christus, wordt in een dialoog van Plato met deze naam opgevoerd als oude man in gesprek met zijn leerling Zeno, de dan nog zeer jonge Socrates, en een nog jeugdiger Aristoteles. In dit gesprek legt Parmenides uit waar een goede filosoof zich bij het argumenteren op moet toelagen (deel 2: 509):

Ge wilde niet dat het onderzoek zou afdwalen naar het zichtbare en zich daarmee zou ophouden, maar dat het zich zou bezighouden met wat bij uitstek door de redenering wordt gevat, en wat men vooral Ideeën kan achten te zijn.

Men moet zich dus oefenen in het argumenteren over universele stellingen (thesen), niet over concrete problemen zoals vragen over het wie, wat, waar of hoe, ook wel hypothesen genoemd.¹⁶ Ook benadrukt Parmenides dat men moet leren zowel argumenten voor als tegen een bepaalde positie ten aanzien van een stelling te geven; het dialectische van zijn methode. Iets wat Socrates zal overnemen.

In het gesprek vragen Socrates en Aristoteles aan Parmenides om hen een voorbeeld te geven van zo'n dialectische discussie. Parmenides stemt daarin toe. Dat Socrates niet de eerste is die zijn onderzoekingen doet plaatsvinden door middel van een vraag-antwoordmethode moge blijken uit het feit dat het eerste wat Parmenides vraagt als besloten is dat hij het een voorbeeld van filosofisch argumenteren gaat geven (p.511): "Wie zal me dan van antwoord dienen?". Kennelijk was Parmenides al gewend om de vraag-antwoordmethode toe te passen.¹⁷

In deze dialoog spoort Parmenides Socrates ook aan Zeno's voorbeelden te volgen als hij zich wil oefenen in het argumenteren en filosoferen (deel 2: 509):

- Span u in, oefen u nog verder zolang ge jong zijt, door middel van training die er wel uitziet of ze tot niets dient en die bij de massa de naam heeft kletspraat te zijn, maar zonder welke de waarheid u zal ontgaan.
- Waarin bestaat die training dan, Parmenides?

¹⁶ Door Leeman en Braet bijvoorbeeld.

¹⁷ In het belangrijke middeleeuwse schoolboek over de zeven vrije kunsten, geschreven door Capella, vertelt het personage dialectica dat zij in Egypte is geboren en opgegroeid. Vervolgens is ze:

"migrated to Attica to the school of Parmenides, and there, while the slanderous report was spread abroad that she was devoted to deceitful trickery, she had taken to herself the greatness of Socrates and Plato." (Capella 1977: 108) (onderstreping van N.M. & Y.M.).

- Ge hebt er zoëven een staaltje van gekregen: het opstel van Zeno.

Om zijn kundigheid in argumenteren wordt Zeno wel de grondlegger van de dialectiek genoemd. Zeno is tot in onze tijd vooral bekend om zijn paradoxen. Deze leerling van Parmenides ontwikkelde namelijk zijn argumentatief vermogen om de leer van zijn meester tegen kritiek te kunnen verdedigen. Zijn werk was erop gericht de bezwaren van anderen ten aanzien van de filosofische ideeën van Parmenides te ontkrachten. Dat lukte door de tegenstanders in een discussie tot tegenspraak of paradoxale conclusies te brengen. Dit principe is deel van de strategieën die de Socratische methode uitmaken; de elenchus (zie hoofdstuk 2).

Protagoras is een generatiegenoot van Zeno. Men noemt hem wel de eerste Sofist; de eerste man die voor geld zijn leerlingen leerde argumenteren en spreken. Diogenes Laertius schrijft dat Protagoras de eerste is die ook theoretisch het principe formuleert dat elke zaak twee kanten heeft, en elke kant met argumenten kan worden gesteund.

Ryle (1966: 113) stelt dat Protagoras waarschijnlijk de eerste is die de vraag-antwoordmethode gebruikt. Dat lijkt onwaarschijnlijk gezien de bronnen die hierboven vermeld zijn bij Parmenides. Protagoras was echter wel een beroemd spreker. Hij moet zich ook hebben kunnen weren in een vraag-antwoordspel.¹⁸ Ryle (1966: 113) oppert dat hij waarschijnlijk een 'Art of eristic' heeft geschreven, die helaas verloren is gegaan. Eristiek is een discussiemethode die lijkt op die van Socrates, maar die gebruikt wordt als vermaak voor groot publiek. Twee partijen argumenteren elk voor een standpunt ten aanzien van een stelling. Een scheidsrechter bepaalt uiteindelijk wie er gewonnen heeft.¹⁹

Dat de dialectische discussiemethode al bestond toen Socrates er beroemd mee werd blijkt ook uit het bestaan van een soort leerboek voor de eristiek. Delen hiervan zijn bewaard gebleven in de Dissoi Logoi.²⁰ Het stuk bestaat uit provocerende stellingen en pro- en contra-argumenten bij deze stellingen. Ryle vermoedt dat deze fragmenten bedoeld waren om uit het hoofd te leren en te gebruiken bij eristische debatwedstrijden.²¹

Parmenides, Protagoras, Zeno, en Socrates ontwikkelden in de vijfde eeuw voor Christus een nieuwe manier van argumenteren. Zij zijn dan ook exponenten van een nieuwe tijd. In de 6e eeuw voor Christus begon Griekenland te veranderen. Een nieuw soort denken ontwikkelde zich. Na de overwinningen in de Punische

¹⁸ In de dialoog van Plato met zijn naam komt hij er niet goed vanaf. Socrates drijft hem steeds in het nauw. Protagoras kan daar niet goed tegen, en wordt boos. In de tweede helft van de dialoog legt Socrates vragen voor alsof ze aan een derde persoon zouden zijn gesteld. Zo beschermt hij Protagoras tegen het gevoel steeds te verliezen.

¹⁹ Socrates noemt zijn methode geen eristiek, omdat hij zich wil afzetten tegen de praktijken van de sofisten. In Protagoras, geschreven door Plato discussieert Socrates met Protagoras. Bezwaren van Socrates tegen de sofisten worden hier besproken. Als we alleen de procedure en argumentatiemethoden bekijken is er geen principieel verschil tussen de eristiek en de dialectiek.

²⁰ Zie Diels-Kranz Fragmente der Vorsokratiker deel 2.

²¹ Het is de moeite waard te onderzoeken of de standaardargumenten uit de Dissoi Logoi terug te vinden zijn in de dialogen van Plato. Zeker is dat Socrates zijn methode mede op grond (en deels in oppositie tegen) deze praktijken kon ontwikkelen.

oorlogen brak er in Griekenland een periode van rust en grote welvaart aan. De stadstaat Athene ontwikkelde zich tot een democratie. Nieuwe rijkdom bracht nieuwe mensen aan de macht. Daarmee kwam er ruimte voor verandering en nieuwe ideeën. Eeuwenoude gebruiken werden ter discussie gesteld. Men zocht de waarheid door kritisch te denken, niet langer door te vertrouwen op eeuwenoude mythen van de voorvaderen. Het waren vooral de sofisten die nieuwe ideeën verspreidden. Leeman (Klassiek Retorica Leeman en Braet 1987: 5) schrijft:

Oorspronkelijk betekende sofist eigenlijk, hetzelfde als filosoof - zij het dat de filo-sofen, 'wijs-geren' zich bescheidener opstelden.

Filosofisch waren de sofisten omdat zij alle waarden en waarheden ter discussie stelden. Bij het vinden van nieuwe ideeën lieten zij zich leiden door een heel nieuw principe: de individuele mens. Zij onderzochten de wereld vanuit het idee dat de mens de maat van alle dingen is. Dit principe bracht hen ertoe veel oude waarden af te wijzen. Ervoor in de plaats stelden zij subjectieve, relativistische waarden en normen. Elk mens moest zelf naar zijn beste vermogen bepalen wat goed en slecht is. De kunst van de sofisten bestond erin elke mening met rationele argumenten te kunnen onderbouwen.

Wat de sofisten zo onbescheiden maakte was hun claim dat zij leerlingen succesvol konden leren spreken over alle onderwerpen. Voor deze lessen vroegen zij bovendien zonder schaamte geld. In het oude Griekenland was geld vragen voor educatieve diensten iets onwaardigs. Mensen van de oude stempel dachten dat het geld de harmonieuze relatie tussen leraar en leerling zou verstoren omdat de ideale gelijkwaardigheid zou wegvallen. De conservatieven onder de Grieken vonden de sofisten dan ook onbeschaamde lieden die de oude idealen verbraken en minderwaardige levensstijlen propageerden met een onverdragelijk soort hubris.²² Zij verweten de sofisten minachting voor de tradities van de Grieken, en minachting voor de Goden. De nieuwe ideeën van de sofisten waren voor hen te amoreel, individualistisch, en relativistisch. Veel sofisten werden dan ook verbannen of veroordeeld tot de gifbeker op grond van goddeloosheid.

Socrates was een filosoof die zich wel aangetrokken voelde tot de nieuwe

²² Hubris betekent overmoed, ook wel teugelloosheid.

Dit resulteerde ook in een heel nieuw soort opvoeding. Conservatieven walgden van deze nieuwigheden. Hun bezwaren komen tot uitdrukking in De Wolken van Aristophanes, een aartsconservatief, als hij 'good argument' (de conservatief) laat discussiëren met 'worse argument' (de sofist) over de nieuwerwetse opvoeding:

WORSE ARGUMENT: 'Then you object to their frequenting the Agora; I, on the contrary, commend it. If it were something wicked, Homer would never have described Nestor and indeed all his men of wisdom as "agorates". Well from there I shall proceed to the tongue, which my opponent says it is not right for the young to train: I say it is right. And again, he says one should be modest: that makes two pernicious evils. For who is there that you have ever yet seen to derive any benefit from being modest?' (Aristophanes Clouds 1981).

tijdgeest en veel gemeen had met de sofisten. Ook hij onderzocht alle culturele waarden en normen opnieuw. Ook Socrates wilde de waarheid beargumenteren. Daartoe ging hij gesprekken aan met wie hij maar tegenkwam. Ook Socrates kreeg uiteindelijk, net als menig Sofist, de gifbeker.

Toch staat Socrates bij ons bekend als criticus van de Sofisten. Socrates was dan ook zeker niet zo vooruitstrevend en radicaal als veel van de sofisten uit zijn tijd.

Zo stelde Socrates tegenover de onbescheiden claim van de Sofisten dat zij mensen over alles overtuigend kunnen leren praten het idee dat Socrates de wijste van allen is omdat hij wéét dat hij niets weet. Hij hield ook vast aan het principe dat een vrij man zich niet laat betalen voor onderricht aan zijn leerlingen. Bovenal viel hij de sofisten aan op hun amorele, relativistische en subjectieve benadering van de waarheid. Hij verweet de sofisten genoeg te nemen met meningen (doxa), terwijl de mens kritisch moet blijven door zoeken tot hij de waarheid (epistèmè) vindt. Socrates nam geen genoeg met alleen het afbreken van de oude normen en waarden, hij wilde ook een nieuw stelsel van normen ontwikkelen.

Om dat te bereiken nam hij enkele ideeën en methoden van de Sofisten over. Zo was hij er zich van bewust dat er altijd argumenten voor en tegen een bepaalde stelling zijn. In zijn dialogen met anderen probeerde hij niet alleen scherpzinnig te redeneren, maar ook samen met zijn gesprekspartners voorbij de meningen te komen tot algemeen aanvaarde waarheden. De vraag-antwoord-vorm was voor Socrates de ideale vorm om samen met een ander tot een gemeenschappelijk besluit te komen op grond van argumenten. Deze methode werd zijn specialiteit.

Wat bij de sofisten al snel een spel werd bleef voor Socrates een onderzoekstocht naar ware uitspraken. De filosoof Socrates verdiepte dus het sofistich ideaal van goed kunnen spreken en argumenteren met behulp van oppervlakkige kennis van zaken met als doel het winnen van een debat, tot een zoeken naar kennis, door een kritisch rationele denkmethode te ontwikkelen.

De strijd tussen Socrates (en Plato) en de Sofisten was dus een strijd tussen twee groepen vernieuwers. Zowel Socrates als de Sofisten proberen hun visie op de wereld vanuit een rationele, individuele benadering te verdedigen door middel van argumenten. Voor de conservatieven waren allen een bedreiging van de traditionele ordening van de maatschappij. Zij wilden liever dat men vasthield aan de eeuwenoude wijsheden die in de werken van Homerus zo duidelijk worden beschreven.

De Socratische dialogen kennen een lange traditie die begon met de epigonen van Socrates. Omdat Socrates zelf zijn ideeën nooit opschreef, begonnen anderen dialogen te schrijven die verslagen zijn van dialogen die Socrates voerde met anderen. De verslagen van Xenophon zijn nog bewaard gebleven, maar de beroemdste zijn wel de dialogen van Plato.

Plato heeft waarschijnlijk de Socratische methode verfijnd en ontwikkeld. Zijn studie en oefening in het vraag-antwoordspel lag op twee vlakken. Ten eerste schreef hij dialogen waarin Socrates in debat treedt met anderen (zie hierover hoofdstuk 2). Ten tweede richtte Plato een eigen school op, de Acade-

mia. Op zijn school leerde men de logische grondprincipes van de dialectiek, maar ook wiskunde en astrologie. Op deze school werden de leerlingen voorbereid op het dialectisch filosoferen.²³

Door de praktijk van de school van Plato, en enkele opmerkingen van Socrates in Plato's dialogen wordt de Socratische methode ook wel als leer methode gezien. Marrou (1964: 111) heeft dit aspect van de dialogen als volgt beschreven:

Sa methode dialectique est toute le contraire d'une endoctrination passive. Loin d'inculquer à ses disciplines le resultat, élaboré, de son propre effort, le Socrate dont Platon anime le masque, aime au contraire à les faire travailler, à leur faire decouvrir eux-meme, et d'abord, la difficulté, puis, au prix d'un approfondissement progressif, le moyen de la surmonter.

De mogelijke educatieve aspecten van de Socratische methode, waarschijnlijk ook gebruikt in de school van Plato zijn:

1. het peirastisch aspect: de leerling bewust maken van zijn verkeerde meningen en zijn onwetendheid, om zo de weg vrij te maken voor 'ware kennis'.
2. het gymnastisch aspect: de leerling oefenen in scherp denken door het vraag-antwoordspel te voeren in goede logische stappen. De leerling moet zo leren de logica van de redeneringen snel te doorzien, en kritische vragen te stellen die relevant zijn.²⁴

Uiteindelijk moest de dialectische methode volgens Plato gebruikt worden om filosofische onderzoekingen uit te voeren. Dat betekende voor hem dat de stellingen die onderzocht worden in een vraag-antwoordspel, net als volgens Parmenides, abstracte universele uitspraken moeten zijn. Liefst moet een filosofische dialoog gevoerd worden door twee volwassen filosofen, zodat er weinig sofistiek wordt bedreven. De argumenten moeten gebaseerd zijn op ware en betrouwbare inzichten en het doel behoort te zijn om tot ware uitspraken te komen. De kennis, nodig om een goede dialectische discussie te voeren moet in de Academia verworven worden; kennis van feiten, en van morele waarden.

Ook de sofisten bleven de dialectiek, of liever eristiek bedrijven. Zij leerden hun leerlingen steeds meer een standaard hoeveelheid argumenten die zij steeds konden gebruiken in het argumenteren. Het verschil met de school van Plato was dat de leerlingen van Sofisten niet veel verder kwamen dan clichés leren, en

²³ Het echte dialectische debat mochten leerlingen pas beoefenen na vele jaren studie in Plato's school. Plato achtte mensen pas na hun dertigste rijp om deze wijze van argumenteren op zinnige en filosofische onderwerpen toe te passen.

²⁴ Vrijwel alle handboeken benadrukken het kritisch karakter en het principe van zelf-ontdekking in de educatieve methode van Socrates. Een voorbeeld daarvan:

"Against the popular methods of the sophists, which aimed to disseminate information through the formal lecture, these opposed the dialectica or conversational method, the object of which was to generate the power of thinking. Their aim was to create minds capable of forming correct conclusions, of formulating the truth for themselves, rather than to give them the conclusions already elaborated." (Monroe 1919: 128)

daarbij ook trucjes en drogredenen leerden beheersen, terwijl in Plato's school meer aandacht werd gegeven aan de onderzoekende component. Voor de leerlingen van sofisten was het doel van hun leerperiode om uiteindelijk elke discussie te kunnen winnen. Plato's leerlingen werden getraind te discussiëren om de waarheid te vinden. Monroe (1919: 128) schrijft echter over het verschil in educatie door Plato en de sofisten:

Nevertheless, to the multitude, this distinction was hardly evident, and for them the influence of the philosophers coincided, [...], with that of the sophists.²⁵

Aristoteles is een leerling van Plato. Hij heeft, zoals te lezen valt in hoofdstuk 2, een handboek voor het voeren van Socratische dialogen geschreven, de Topica. De Topica is te zien als een poging tot een wetenschappelijke beschrijving van de methode zoals Plato en Socrates die gebruikten in hun dialectische debatten.²⁶ Zijn boek bestaat echter voor het grootste deel uit topen waar de vragensteller zijn strategie naar kan inrichten. Slechts een klein deel gaat over de regels voor het vraag-antwoordspel. Het zal vele eeuwen het enige theoretische werk blijven over de vraag-antwoorddialogen. Door de grote nadruk op de topen heeft het een traditie ingeluid van schoolse toepassing van de verzameling argumenten.

Hirzel meent dat de dialoog na Aristoteles in verval raakt. Men prefereerde de toespraak of monoloog, en (deel 1: 343):

[...] schlossen sie mehr und mehr die prinzipiellen tiefer gehenden Untersuchungen von den Dialogen aus und beschränkten sich darauf in dieser Form gewisse an der Oberfläche liegende Themata in popularisierender Weise zu behandeln. In ganz anderem Sinne als Platon dies gemeint hatte, wurden die Dialoge zu einem müssigen Spiel des Geistes.

3.3 De Romeinse tijd

Romeinen worden in het algemeen afgeschilderd als een volk dat heel andere interesses had dan de Grieken. Romeinen zouden minder van filosoferen houden, en meer praktisch gericht zijn. Zij zouden ook niet de passie voor wedijveren delen met de Grieken. Feit is dat de Latijnse literatuur geen tweede Plato kent. De dialoogvorm wordt af en toe nog wel gebruikt, maar kent niet de strakke vraag-antwoordvorm van de Socratische dialogen.

Een van de vroegste dialogen geschreven in het Latijn is Jus Civile van Brutus. In deze dialoog spreekt een vader met zijn zoon over de wetten en regels van de Romeinse maatschappij. Hirzel meent dat het karakteristiek is voor de

²⁵ Zie ook De Wolken van Aristophanes. In deze komedie tegen de sofistieke dialectiek speelt Socrates de hoofdrol!

²⁶ Over de relatie tussen de Socratische dialogen en de theorie van Aristoteles zie ook hoofdstuk 2.

praktische Romeinen dat het onderwerp de rechtspraak is, en niet een filosofisch onderwerp. Deze dialoog heeft nog meer kenmerken van de Romeinse argumentatieve dialoog. Zo wordt het gesprek gevoerd tussen een vader en zijn zoon. Deze familieband zorgt enerzijds voor een milde, niet erg polemische toon, en anderzijds voor een duidelijke rolverdeling: de vader weet veel, de zoon leert. In de Socratische dialogen lijken de gesprekspartners toch vaak gelijkwaardiger, en is de beleefde toon veel minder overheersend. Hirzel schrijft daarover (deel I: 492):

Während der griechische Dialog mehr den Charakter einer Disputation hat und deshalb leicht heftig wird, neigt der römische sich der Conversation in guter Gesellschaft zu, die nur eine anständige Art der Zeitauffüllung sein soll und deshalb und aus persönlichen Rücksichten nur ein gewisses Maass von Leidenschaft verträgt.

De beroemdste dialogen zijn die van Cicero (De republica, De oratore en vele andere). Hirzel noemt deze dialogen Villadialogen, omdat ze meestal worden gevoerd ver buiten de stad in een buitenhuis. Vrienden ontmoeten elkaar, en raken in gesprek, meer om de tijd aangenaam door te komen, dan om een diepgaand onderzoek naar de waarheid te ondernemen. Net als in de dialoog van Brutus is er steeds één persoon die een betoog houdt. De anderen luisteren vol aandacht en bewondering, en geven maar af en toe commentaar. Hirzel schrijft (deel I: 517):

[...] bleibt das Gespräch in den früheren Schriften, es mag noch so lebhaft werden, immer in den Grenzen einer Conversation und erhebt sich niemals bis zu dem bei Platon regelmässigen dialectischen Redekampf, der Schlag auf Schlag fort schreitet und die Argumente nicht bloss neben einander stellt, sondern wirklich eins ins andere eingreifen lässt.

Cicero lijkt wel als voorbeeld te dienen voor latere dialogen. Zo schrijft Tacitus zijn Dialogus de oratoribus in navolging van Cicero's De oratore.

Dialogen werden ook veel gebruikt in literaire werken. Ook kreeg de vraag-antwoordmethode waarschijnlijk een plaats als oefening in de opleiding van jonge mannen. Sommige argumentatieve dialogen werden opgevoerd als toneelstuk. Er werd af en toe een parodie op de Socratische dialogen geschreven. De Wolken van Aristophanes was daar een eerste voorbeeld van. Lucianus' Parasiter is een Romeinse parodie op een Socratische dialoog.

Kenmerkend voor de dialogen uit de Romeinse tijd is dat de onderwerpen van gesprek vaak concreet zijn. De dialogen verlopen veel minder volgens de vraag-antwoordmethode en bestaan voornamelijk uit korte monologen van één spreker en reacties daarop van andere sprekers. Het doel van deze dialogen is veelal de deelnemers aan het gesprek te vermaken als zij zich eens in een rustig oord buiten de stad bevinden. Voor de lezer is de dialoogvorm een gedramatiseerde versie van een betoog, ter lering en vermaak. Over het algemeen is de invloed

van Aristoteles' Topica vrij klein. De gesprekken volgen veel meer de voorschriften die in de retorica worden gegeven voor het houden van een boeiend en goed betoog.

In de Romeinse tijd werd dan ook veel meer aandacht besteed aan de retorica dan aan de dialectica. Het topensysteem van Aristoteles wordt aangepast en gebruikt voor het vinden van argumenten voor een toespraak. Er werd vooral veel aandacht besteed aan het mooi en overtuigend kunnen spreken, veel minder aan de kunst om door middel van dialectische methode naar de waarheid te zoeken. Dat komt pas in de vroege middeleeuwen weer terug, als de nieuwe religie een rationeel fundament moet krijgen.

3.4 Middeleeuwen

Van Plato's dialogen schijnt in de middeleeuwen alleen de Timaeus enige bekendheid te hebben genoten. Toch werd de dialoogvorm wel gebruikt in filosofische en theologische discussies. In het vroege Christendom werden dialogen opgetekend tussen Christenen en heidenen, om deze laatsten te overtuigen. Ook verschenen er dialogen tussen leden van verschillende sekten. Hirzel noemt bijvoorbeeld Justius' Dialog mit dem Juden Tryphon (deel II: 368) en dialogen van Hieronymus tegen Pelagianen, Pseudo-Augustinus tegen Donatisten, Cajus tegen Proklos. Hirzel wijst erop dat (deel II: 375-376):

So wenig wir von den christlichen Dialogen wissen -(manches nur durch Zufall)- so genügt es doch um zu erkennen, wie stark damals diese literarische Stromung war.

Deze dialogen hielpen om de dogma's te ontwikkelen van de kerk, en zorgden voor een verzameling argumenten bruikbaar in strijdgesprekken met ketteren en heidenen.

De beroemdste dialogen zijn geschreven door Augustinus, filosoof en de laatste grote kerkvader. Deze werken lijken op de Socratische dialogen. Zij worden grotendeels gevoerd door middel van de vraag-antwoordmethode. Augustinus is meestal de vragensteller. Zijn zoon, of een vriend antwoordt hem. De regels die voor de sprekers gelden lijken op de regels uit de Socratische dialogen. De stelling die ter discussie staat houdt altijd verband met een godsdienstig probleem. Het zijn altijd thesen. Het doel is volgens Hirzel (deel II: 378):

[...] nicht bloss ein Überbleibsel seiner rhetorischen Periode, eine leere Form, sondern ein Mittel die Wahrheit zu erkennen.

Toch zijn er ook verschillen met de Socratische dialoog. In sommige aspecten zijn de dialogen van Augustinus strenger dan die van Plato. De dialogen van Augustinus beginnen vaak in medias res (er ontbreekt een inleiding). Er wordt geen uitgebreide omschrijving van omgeving of van de ontmoeting van de

sprekers gegeven. Plato laat aan de discussie vaak een beschrijving vooraf gaan van de plaats van ontmoeting. De logica die wordt gevolgd is ook doorzichtiger.

De antwoorder van Augustinus' vragen is vaak mondiger dan de meeste karakters waarmee Socrates placht te discussiëren. In Concerning the teachers geeft Adeodatus, de zoon, Augustinus vaak een kort antwoord als: "That is true" (p.3) of "I understand and follow you" (p.6), maar geeft ook vaak tegenwerpingen en tegenargumenten (p.3):

That is not clear to me: for, if speaking is only expressing words, it is evident that we do that when we sing. And since we often sing when we are alone, with no one present to learn, it does not seem to me that we wish to teach anything.

De spreekbeurten zijn daardoor soms wat langer. De dialogen bevatten daardoor ook meer dan in Plato's dialogen expliciete pro- en contra-argumentatie. Ook stelt Augustinus wel vaker 'open vragen' die niet met 'ja' of 'nee' kunnen worden beantwoord (Concerning the teacher, p.14):

Now what is the difference between an audible sign and audible things signified which in turn are signs?

De houding van zowel vader als zoon is die van een onderzoekende geest. Ze vragen zich samen dingen af, en proberen door de consequenties van een bepaalde stelling te ontrafelen en te beoordelen tot een conclusie te komen over de aanvaardbaarheid van de stelling.²⁷ Elke stap in de discussie moet, net als bij Plato, in principe door beide gesprekspartners aanvaard worden.²⁸

De compactheid van Plato's dialogen, waar elke sofistieke truc direct wordt bestraft, vinden we ook terug bij Augustinus' dialogen. Wanneer hij en zijn zoon op een dood punt in de discussie komen, en er een leeg woordspel dreigt te

²⁷ Bij een tussenconclusie, door Adeodatus gegeven, reageert Augustinus als volgt (p.30):

"You have recalled adequately all things which I wanted, and now I acknowledge to you that these distinctions seem much clearer to me than they were when we unearthed them from unknown hiding places."

²⁸ Uitspraken als: 'I understand and follow' komen veel voor en zijn het teken dat de redenering weer een stapje verder kan gaan; 'I cannot agree with you because of your recent admission' is een teken dat er een tegenstrijdigheid in de argumentatie is gekomen die eerst moet worden opgelost voor men verder kan gaan.

De vraag-antwoordmethode is ook voor Augustinus belangrijk. Aan het eind van de dialoog houdt Augustinus een lange monoloog, waarin hij op grond van de vooraf ontdekte concessies tot een nieuwe redenering komt. Aan het eind vraagt hij zijn zoon (p.56):

"But now pray tell me what you think of this long disputation of mine. For if you know that what I have said is true, then had you been questioned about each statement you would have said that you did know it."

Deze antwoordt (p.56):

"I am most grateful to you [...] because it anticipated and dissolved all my objections which occurred to me, and nothing which was causing me disquietude has been overlooked by you."

ontstaan zegt Augustinus (p.7):

Aug: Let us proceed then, be that matter as it may, lest a very silly thing happen to us.
 Ad: What, pray?
 Aug: Lest nothing should detain us, and we should suffer delay.
 Ad: That is indeed ridiculous.

Augustinus gebruikt veel divisie- en synthese-argumenten. De soort argumenten baseerde hij waarschijnlijk op de kennis van dialectica.

Na Augustinus werd de dialoogvorm minder gebruikt. De disputatio werd de belangrijkste vorm om theologische discussies in te voeren, vooral vanaf de twaalfde eeuw. Murphy meent zelfs (1974: 102):

The disputation may well be one of the most important formal influences in European higher education between about 1150 and 1400.

De disputatio was namelijk de vorm in het onderwijs om de studenten te leren de kerkelijke dogma's te verdedigen. De belangrijke examens op de universiteiten werden door middel van disputationes afgenomen (Kineavy 1971: 9).

Murphy wijst erop dat de disputatio als vorm erg lijkt op de declamatio uit het oude Rome, maar zijn wortels heeft in de dialectiek, en de Topica van Aristoteles (Murphy 1974: 103). De disputatio is een formeel overblijfsel van de dialoogvorm. Vooral het dialectische principe zowel pro- als contra-argumentatie te onderzoeken blijft belangrijk. Er wordt een stelling geponeerd. Een partij geeft argumenten ter ondersteuning van de stelling, de tegenpartij gaat systematisch in op deze argumenten. Een scheidsrechter beslist wie het best heeft geargumentteerd.

De geschriften van Thomas van Aquino zijn veelal geschreven in de vorm van een verslag van een disputatio. Steeds stelt Aquinas een vraag (questio; vaak in de vorm van sic et non; is x zo, of niet), daarop volgen argumenten tegen de stelling. Dan volgt de juiste stelling, en vervolgens geeft hij tegenargumenten voor elk argument dat tegen de juiste stelling is ingebracht.

Het nut van de disputationes is verschillend geïnterpreteerd. Veel onderzoekers wijzen op de conservatieve werking van dit hart van de scholastiek (Cabban: 171):

For the most part, the English University afforded a training designed rather to perpetuate a body of doctrine than to further independent avenues of inquiry.

Dit komt omdat de praktijk van de disputatio al snel verzandde in het toepassen van een lijst van vaste argumenten, die elke student op het juiste moment leerde gebruiken in een theologisch debat, net als het onderwijs van de sofisten verzandde in het leren van cliché-argumenten. Monroe schrijft daarover (1919: 294):

Relying upon authority it sought to avoid developing the attitude of inquiry, of hostility to the acceptance of any statement without preliminary inquiry into its rational validity; it did not desire to stimulate the attitude of honest doubt, which in modern educational thought would be considered the only proper preparation of the intellectual soil for such sowing of the seeds of truth as promised fruitful returns.

Toch wordt juist de disputatiovorm gezien als een praktijk die toch ook steeds nieuwe onderwerpen in de scholastiek opriep, en daarmee levendige discussie binnen de studie van de theologie bevorderde. Het "stimulated an interest in intellectual activity and the logical formulation and statements of religious beliefs." (Monroe 1918: 129) We kunnen stellen dat de disputatio een mogelijkheid bood tot het onderzoeken in debat van stellingen, maar vaak verzandde in een formeel spel ter verdediging van vastgestelde dogma's van de kerk.

In deze tijd werden ook nog wel dialogen geschreven. Zij kennen vaak een vorm die erg lijkt op de disputatio. Een voorbeeld van een dialoog met de kenmerken van een disputatio waarin juist nieuwe ideeën voorzichtig worden onderzocht is de dialoog van Abelard, de Dialogus inter Philosophum, Judaeum et Christianum. Het is ook een eerste voorbeeld van een dialoog die niet alleen dient om voor- en tegenargumenten van een zaak te kunnen geven, maar ook om te voorkomen dat de schrijver direct verantwoordelijk is voor één mening uit de tekst die gevaarlijk is. Abelard schrijft dat hij in een droom gevraagd werd als scheidsrechter op te treden in een dispuut tussen een Jood, een Christen en een Filosoof (Arabier). Hij kan met de dialoogvorm gedurfde visies op het geloof in de mond van zijn personages leggen zonder dat duidelijk is met welke visie hij het zelf eens is.

Deze dialoog is een duidelijk voorbeeld van de invloed van de disputatio op de dialoogvorm. Het probleem waarover gediscussieerd wordt is algemeen. De filosoof zoekt naar het geloof dat het meest "in harmony with reason" is (p.21). Daarover wil hij discussiëren met beide partijen, waarbij Abelard tenslotte maar moet oordelen wie de beste argumentatie kan geven. De gesprekspartners hebben geen eigennamen. Het zijn de Jood, de Christen en de Filosoof. De personages zijn dus nog meer dan in Plato's dialogen typen mensen. Peyer schrijft in de inleiding op de dialoog (p.21):

The work itself has no great literary merit as a dialogue because of the extremely long speeches of the participants.

De dialoog bestaat voornamelijk uit monologen. De partijen reageren in hun monoloog echter wel systematisch op de argumenten die door de ander naar voren zijn gebracht²⁹, daarin ligt het dialogische van dit werk.

Soms wordt nog een vraag-antwoordmethode gebruikt. De vragen zijn echter niet langer te beantwoorden met 'ja' of 'nee'. Het zijn vrijwel steeds open

²⁹ Zie bijvoorbeeld p.45:

You have raised a whole lot of objections which are difficult to keep touch of with a view to replying to each of them in order. I shall try reply to them as they occur to me.

vragen waar lange antwoorden op volgen. De antwoorder bepaalt dus veel meer de inhoud van het gesprek dan in een Socratische dialoog.

Het doel van deze dialoog is niet alleen om een meningsverschil op te lossen, en tot een ware conclusie te komen. Abelard legt er ook de nadruk op dat hij van de discussie wat kan leren. Zo accepteert hij zijn rol als scheidsrechter: "since I believe I will learn something from this" (p.7). Hij luistert en leert zelfs liever dan dat hij oordeelt: als hem gevraagd wordt te oordelen wie beter argumenteerde in de discussie tussen de Jood en de Filosoof schrijft hij (p.7):

I however, more desirous of learning than of judging, answer that I wish first to hear the arguments of all so that the wiser I become by listening, the more discerning will I be in judging [...] All unanimously agreed to this, inflamed with the same desire to learn.

Dat de dialoog onaf is gebleven, en er dus ook aan het eind van het boek geen oordeel volgt, was misschien wel opzet van Abelard. Hij beschreef een theologisch debat vanuit een nieuwe invalshoek, omdat hij extremer dan anderen de rede boven het geloof stelde. De sprekers doen dan ook uitspraken die in die tijd wel als ketteren werden gezien. Abelards dialoog is een voorbeeld van een dialoog waarbij de vorm ertoe bijdraagt dat de schrijver gevrijwaard blijft van een al te duidelijke stellingname. Hij legt ketterse inzichten immers in de mond van een van de personages.

Tot in de twaalfde eeuw werd het geloof boven de rede gesteld. Eerst moest je geloven, en dan, als het mogelijk is, dit geloof door middel van rationele argumenten onderbouwen.³⁰ Over het algemeen stond men daarom in de Middeleeuwen wantrouwend tegenover de dialectiek, de theorie van de argumentatieve dialogen. Zo schrijft Tertullius in De praescriptionibus adversus Hereticos v11, x (Taylor 1957: 110):

What in common have Athens and Jerusalem? The Academy and the Church? Heretics and Christians? Let them see to it who teach a stoical and Platonic and dialectic Christianity! We find no need of curiosity reaching beyond Christ Jesus, nor of inquiry beyond the gospel. When we believe, we need nothing further than to believe. Search that you may believe; then stop.

Toch heeft de dialectiek gedurende de gehele Middeleeuwen een belangrijke plaats gehad in het onderwijs. Het was zelfs veel belangrijker dan de retorica.³¹ In het schoolboek van Capella, waarin alle zeven kunsten, bij de goden op bezoek

³⁰ Augustinus bijvoorbeeld, die met zijn dialogen veel moeite deed het geloof rationeel te bewijzen, had op latere leeftijd een grote afkeer van deze dialectische oefeningen. Hij wantrouwde de dialectiek, en bouwde liever op zijn intuïtie en geloof. Dit was heel gewoon in de vroege middeleeuwen.

³¹ Dit schrijven Bolgar, Murphy en vele anderen. Kinneavy schrijft zelfs (p. 8): "In a real sense, then, the Middle Ages can be regarded as the delayed educational triumph of Plato over Isocrates."

voor de bruiloft van Philologia en Mercurius, zich mogen voorstellen en de beginselen van hun vak mogen uitleggen, wordt Dialectica als volgt beschreven (p.106):

Into the assembly of the gods came Dialectic, a woman whose weapons are complex and knotty utterances. Without her, nothing follows, and likewise, nothing stands in opposition.

De kennis van logica werd gezien als vak waar niemand buiten kon; Logica is immers nodig om over enig ander vak ordelijk te kunnen denken. De dialectica werd echter ook gewantrouwd en bekritiseerd. Zo zou deze kunst nodeloos ingewikkeld zijn (p.106):

She kept saying things that the majority could not understand. For she claimed that the universal affirmative was diametrically opposed to the particular negative, but that it was possible for them both to be reversed by connecting ambiguous terms to univocal terms;

En men wist dat getrainde mensen misbruik van hun beheersing van de taal kunnen maken. Dialectica werd daarom beschreven als een vrouw met in haar linkerhand een giftige slang, die, als ze iemand had vastgezet met argumenten, kon toeslaan. In haar rechterhand draagt zij tabletten met ingewikkelde teksten, de topen. Haar rede wordt ook afgebroken door Athena met de woorden (p.153):

Madam, you speak with great skill; but now stop your exposition [...] The matters that remain are founded on great deceit, and false deception encompasses those who are caught by them, while you prepare sophisms fraught with guile, or seductively make sport with trickeries from which one cannot get free [...] You have had your say, and you will surely become a disreputable and itinerant charlatan if you go on to build up your snares.

In de vroege Middeleeuwen werd het wantrouwen tegen de dialectiek ook gevoed door het feit dat de kennis uit het onchristelijke Griekenland kwam. Monniken werd verboden de Griekse werken zelf te lezen. Zij moesten de kennis van Aristoteles uit de tweede hand vernemen, door bewerkingen en commentaren te lezen. Vooral Boëthius' werk werd veel gelezen. Hij heeft commentaren geschreven op de Topica van Aristoteles en de Topicis van Cicero.

Eleonore Stump heeft in een studie van de Topicis Differentiis van Boëthius geanalyseerd wat het verschil is tussen de benaderingswijzen van Boëthius en Aristoteles. Zij wijst erop dat Aristoteles zijn Topica schreef als handboek voor het voeren van vraag-antwoorddialogen. Aristoteles' Topica noemt zij een verzameling strategieën voor het voeren van een discussie. Boëthius verwijst daar nog wel naar als hij het verschil tussen dialectica en retorica beschrijft (Stump: 80):

So every difference between these [disciplines] consists in matter, use, or end. In matter, because thesis and hypothesis are the matter put under

the two of them. In use, because one disputes by question, the other by unbroken discourse, or because one delights in complete syllogisms, the other in enthymemes. In the end, because one attempts to persuade a judge, the other attempts to wrest what it wants from the opponent.

Toch besteedt Boëthius in de rest van zijn boek geen aandacht aan het dialogisch karakter, of de spelregels voor de discussiepartners. Boëthius schrijft in boek 1 van de Topicis Differentiis (p.48):

The purpose of the Topics is to reveal (demonstrare) a bountiful supply of arguments which have the appearance of truth.³²

Voor Boëthius is de Topica een leer geworden die mensen kan helpen bij het vinden van argumenten in een discussie. Stump noteert ook andere verschuivingen (p.120):

The change in the disputation of the Topics from Aristotle's time to Boëthius' is marked by a progressive shift away from concern with oral disputation and toward interest in written arguments and prepared speeches; this shift is accompanied by a tendency to make the Topics more and more abstract, formal, and organized.

In de late Middeleeuwen, vanaf de 11e eeuw werd Aristoteles' werk herontdekt. Door contacten met Christenen uit Byzantium, en met de Arabische cultuur vernieuwde zich de kennis van het Grieks. Er werden veel boeken van Aristoteles uit het Arabisch vertaald. Een nieuw corpus van logicawerken raakte bekend.³³ De dialectiek ontwikkelde zich nog meer in de richting van een formele logica. De dialectiek werd gezien als middel om argumenten te vinden, en om argumenten te beoordelen, en werd vooral toegepast in de disputationes.

De dialectiek neemt ook op de universiteiten een belangrijke plaats in. Het wordt wel de *disciplinum disciplinarum* genoemd; de titel van professor betekende zoveel als 'meester in discussiëren'. Het rationeel beargumenteren werd zeer belangrijk. Het idee was dat het geloof ook geheel verklaard kan worden. Daar waar dat nog niet het geval is, en men enkel kan geloven, komt dat doordat de rede nog niet volmaakt ontwikkeld is. Het doel was de *dialectica* zo te verfijnen dat alle theologische problemen rationeel konden worden opgelost.

Toch zijn er ook kritische geluiden te horen. Zo vinden velen de disputationes te droog en formeel worden. In Abelards dialoog is deze kritiek ook te lezen: in antwoord op de vraag of hij het dispuut tussen de filosoof en de Jood en Christen wil beoordelen antwoordt hij (p.22):

³² Daarmee bedoelt hij topen die algemeen aanvaard zijn. Deze principes hoeven niet ook noodzakelijk waar te zijn. Hierin verschilt de dialectiek van de demonstratieve logica, waarbij de premissen noodzakelijk ware uitspraken moeten zijn.

³³ Dit wordt wel de *logica nova* genoemd, in contrast met de *logica vetus* van de vroege middeleeuwen, die gebaseerd was op een heel beperkte kennis van de werken van Aristoteles. Vooral de aandacht voor drogredenen, en voor de topen als beoordelingscriteria maken de *logica nova* nieuw.

I do not solicit the favor of this honor which you have reserved for me, since in the absence of wise man you have chosen a fool for a judge. For, accustomed as I am, like you, to the vain disputations of this world, I would not undertake a serious hearing on things with which I have accustomed to be entertained.

3.5 De Renaissance

Terwijl in de middeleeuwen op scholen en universiteiten de dialectica overheerste en de retorica een zeer kleine rol speelde, zou in de Renaissance de retorica overheersen, vooral in de praktijk van het schrijven en spreken. De nieuwe kennis van de Klassieke literatuur inspireerde tot nieuwe literaire stijlen.

De dialoogvorm was in de Renaissance heel populair. De strijd tussen de Katholieken en Protestanten, en het grote vraagstuk van het oude en nieuwe wereldbeeld (Ptolemeus versus Copernicus) worden bij voorkeur in dialoogvorm besproken. Deze dialogen zijn veel minder afhankelijk van het onderwijs in de logica en dialectiek dan in de middeleeuwen, en lijken nauwelijks meer op de dialogen van Plato.

In de theorie van het spreken en schrijven werd echter de retorica bijna opgeslokt door de dialectiek.

Murphy merkt op dat in de Renaissance wel veel gebruik gemaakt werd van de dialoogvorm, maar er eigenlijk vrijwel geen theorie van de dialoogvorm bestond (p. 7). De Topica van Aristoteles was nog steeds een belangrijke basis voor de logica en dialectiek, maar over het voeren van dialogen werd hoogstens op literair gebied nagedacht.

Op scholen en universiteiten bleef de dialectica een grote rol spelen. De lessen in dialectica kregen wel een ander karakter. Agricola's boek over de dialectiek, een tekstboek veel gebruikt op de universiteiten, wordt wel het eerste humanistische logicaboek genoemd. Ong stelt dat de humanisten eenzelfde houding hadden tegenover de scholastiek als wij nu tegenover de formele logica: men vond de scholastieke logica veel te gecompliceerd en kunstmatig. Agricola pleit dan ook voor een praktischer aanpak van de dialectiek. De aandacht gaat weer uit naar de natuurlijke taal.³⁴ Het boek van Agricola bevat dan ook een vereenvoudigde theorie van de dialectiek. De subtiliteiten van logische categorieën uit de middeleeuwen wordt verlaten voor een pragmatischer benadering.

Een heel invloedrijke hervormer van de dialectiek is Petrus Ramus. Zijn Dialectique uit 1555 was vooral in Engeland en Frankrijk lange tijd een belangrijk schoolboek. Ramus veranderde veel in de methode van de dialectiek, maar hield vast aan het idee dat de dialectiek kennis was van de goede en slechte

³⁴ Ramus, een belangrijk dialecticus uit het begin van de 16e eeuw plachtte zijn kritiek aangaande de scholastiek samen te vatten in woorden met de strekking: 'gewone mensen praten niet zo'.

argumenten. De dialectiek geeft kennis van het vinden en ordenen van argumenten. Hij bouwt voort op de ideeën van Agricola, en herordent het topensysteem. De grote scholastieke subtiliteiten zijn immers niet praktisch en onnodig ingewikkeld voor de tieners die de dialectiek moesten bestuderen en beheersen.

Ramus meent net als de middeleeuwer dat de retorica ondergeschikt is aan de dialectica. Hij gaat daarin zelfs nog verder dan zijn voorgangers. Hij ontdoet de retorica, in een poging de grammatica, retorica en dialectica duidelijk van elkaar te scheiden, van vrijwel al haar taken. Alleen de stijl en aankleding behoort nog bij de retorica. Het vinden en ordenen, zelfs het memoriseren van argumenten wordt geheel bij de dialectica getrokken.

Op de universiteiten werd meer aandacht besteed aan het bijbrengen van kennis aan leerlingen dan aan hun weerbaarheid in de taal. Dit had tot gevolg dat de nadruk kwam te liggen op het vermogen iets duidelijk en ordelijk te vertellen, veel meer dan het vermogen een stelling tegen kritiek te kunnen verdedigen. Om snel en efficiënt te doceren neigde men steeds meer naar lessen met een monologisch karakter. De lesstof was niet langer onderwerp van disputationes, maar werd bij voorkeur door een alwetende docent in het hoofd van de onwetende studenten geprent. Volgens Ong leidde dit tot een verval van de dialoog als discussievorm op de universiteiten. In feite wordt dus de theorie van het argumenteren nog meer monologisch dan deze al was. De praktijk volgt deze trend pas in de 17e eeuw.

De Renaissance is de tijd waarin de Klassieke cultuur werd herontdekt. De Academie van Plato werd weer opgericht. Er ontstonden groepen vrienden die liefst samen zijn om te discussiëren en dialogen te voeren over filosofische, filologische, of zedenkundige problemen. Daarbij staan de dialogen van Plato model, maar ook de dialogen van Cicero en Lucianus. Macchiavelli, Bembo en Castiglione zijn beroemde Italianen die dialogen hebben geschreven. Ook worden voor het eerst alle dialogen van Plato uit het Grieks vertaald door Ficino, tussen 1463 en 1470.

In Noord Europa werd deze trend overgenomen in de tijd van de Reformatie. Hirzel schrijft over deze tijd zelfs (deel II; 393): "Niemals ist der Dialog so popular gewesen". Erasmus, Luther, Hutten en Hans Sachs schreven veel dialogen. Deze dialogen zijn wel geïnspireerd door Platoonse dialogen, maar lijken er nog maar vaag op. Dat komt omdat in de Renaissance de dialoogvorm voor het eerst op grote schaal gebruikt werd als populaire vorm om mensen in alle bevolkingslagen te overtuigen. De dialogen dienden niet meer zozeer de filosofen en theologen bij hun onderzoek naar een beargumenteerde waarheid. Ook in de dialogen is de aandacht voor de natuurlijke taal groter geworden.

Over het geheel genomen kunnen we stellen dat de dialogen veel vrijer en retorischer zijn dan in de middeleeuwen. Dit hangt samen met de algehele verschuiving van de aandacht naar de meer natuurlijke taal. Men stond over het algemeen negatief tegenover het formalisme van de Middeleeuwen. Montaigne drukt dat helder uit in een essay genaamd 'The art of conversation' (p. 214) waarin hij filosofeert over de educatie van kinderen.

Cut out all those thorny subtleties of dialectic -by which our life can not be bettered; take the simple arguments of philosophy, learn to select them and to discuss them pertinently.

De gehele Renaissance is doortrokken van discussies in dialoogvorm, welke steeds meer de vorm krijgen van gesprekken; discussies zoals elke ongeleerde burger die kan voeren. Het is tekenend dat als Montaigne in hetzelfde essay pleit voor een Socratische lesmethode hij het heeft over praten (p.200):

I would have him listen while his pupil takes his turn at speaking. Socrates and, after him, Arcesilaus, first made their pupils talk, and then talk to them.

Het samen tot een conclusie komen werd een overtuigd worden door de andere spreker. De dialogen werden retorischer in die zin dat ze meer op monologen gaan lijken.

Tot in de 17e eeuw werden er op de universiteiten mondelinge examens afgenomen in de vorm van disputatio. Deze examens werden echter steeds formeler, en waren steeds meer doorgestoken kaart. De opponenten en examinant hadden vaak al van te voren met elkaar afgesproken welke vragen gesteld zouden worden. Tot in deze eeuw leeft een restant van deze examen-vorm in rituele vorm voort, bijvoorbeeld bij promoties.

Een goed voorbeeld van meer retorische dialogen is de Collogiae Familiares van Erasmus. Het is een boek vol educatieve dialogen waarin lessen over hoe geleefd dient te worden gedramatiseerd worden voorgelegd aan de lezer. Zo schrijft Erasmus over Puerpera (Over het nut der samenspraken):

Benevens de uiteenzetting van eenige natuurlijke bijzonderheden, vindt men in de <Kraamvrouw> veel zedenkundige raadgevingen aangaande hetgeen de moeder doen moet om de kinderen te verzorgen, eerst wanneer ze nog klein zijn, en ook als ze groot worden.

Deze dialogen zijn argumentatief doordat vaak twee personen, die verschillende levensstijlen vertegenwoordigen met elkaar in gesprek raken. Meestal is het de bedoeling elkaar ervan te overtuigen dat hun levenswijze de beste is.

Om een indruk te krijgen van de stijl en vorm die deze dialogen aannemen bespreken wij een dialoog uit de serie Collogiae Familiares van Erasmus, een dialoog over zeden en gewoonten.

De Kraamvrouw (Puerpera) heeft Erasmus in 1526 te Froben geschreven. Het is een dialoog die kenmerkend is voor de stijl van dialoogvoeren in Erasmus' geschriften, en die model kan staan voor een nieuw type dialoog: de populair educatieve dialoog. Dit genre laat de lezer door levendige dialogen tussen karikaturale, of levensechte types kennis maken met morele en praktische normen voor het dagelijkse leven.

Het gesprek begint met een begroeting van Fabulla (de Praatster) door Eutrapelus (de Snaak). Fabulla heeft net een kind gekregen, en het gesprek dat

ontstaat heeft als hoofdvraag of de moeder het kind zelf moet zogen, of het voeden en verzorgen aan een min kan overlaten. Hierin zit al een groot verschil met de meeste dialogen van Plato. De vraagstelling is concreet, het is geen these maar een hypothese. Fabulla meent dat de min het kind moet zogen, Eutrapelus meent dat de moeder zelf het kind moet zogen.

Tijdens de discussie worden veel zijpaden bewandeld, zodat veel meningen over andere onderwerpen ook nog even aan bod komen. Zo stellen zij de vraag of het gelukkiger is een jongen te baren dan een meisje. Doordat het gesprek van de hak op de tak springt wordt het gesprek realistischer, maar ook chaotischer dan de Platoonse dialogen. Hierin valt de algemene tendens naar meer natuurlijk taalgebruik te herkennen. De "dialectische subtiliteiten" (Montaigne) komen steeds minder voor in dit soort dialogen. Het retorische overheerst, en de dialogen krijgen steeds meer het karakter van een gezellig praatje met de buurvrouw.

Het doel van dergelijke dialogen is niet meer diep filosofisch. Het zijn dialogen die de gewone mens kan leren hoe het leven behoort te worden geleefd. Het zijn populair educatieve dialogen. Een groot publiek was geïnteresseerd in dit soort dialogen waarin het nuttige met het aangename wordt verenigd: levendige karakters, soms zelfs karikaturale types, die verschillende visies of levensstijlen vertegenwoordigen, en levendige en geestige gesprekken voeren, waaruit men kon leren welke levenswijze de juiste was, en bovendien de argumenten leerde om deze visie te verdedigen tegen andersdenkenden.

De vraag-antwoordmethode wordt bij Erasmus in verschillende vormen gebruikt. Soms neemt Eutrapelus de rol van filosofische vragensteller op zich, maar soms ook Fabulla (de wijste van de twee). Naast de filosofische vragen waarop de antwoorder met 'ja' of 'nee' moet antwoorden, zijn er ook open vragen waarbij om informatie wordt gevraagd, en de antwoorder dus de inhoud van het gesprek stuurt.

In deze dialoog is een restant van de dialectische, formele redeneerstijl terug te vinden, maar bij het lezen krijg je de indruk dat deze stijl niet al te populair was. Eutrapelus breekt althans regelmatig een serieuze vragenserie af. Zo tracht zij Fabulla's overtuiging dat ze net zo gelukkig met een jongen als met een meisje zou zijn geweest, in twijfel te trekken door een ingewikkelde stap, zij vraagt (p.80):

- Als God u een kristallen beker gaf, zoudt ge Hem niet zeer dankbaar zijn?
- Dat zou ik.
- Wat dan, als Hij u een glazen beker gaf? Zoudt ge Hem denzelfden dank betuigen?"

Maar ze breekt deze redenering af met de woorden:

Maar ik vrees dat ik u hier mee lastig zal vallen, in plaats van u te troosten, als ik met u over zulke dingen filosofeer.

De Socratische vraagvorm komt dus af en toe wel voor, maar is maar een van de vele vormen die Erasmus gebruikt om de personages met elkaar te laten discussiëren.

Ook dialogen tussen voor- en tegenstanders van hervormingen van de Katholieke kerk, en later tussen Katholieken en Protestanten waren talrijk. Deze dialogen leken erg op Erasmus' dialogen. Het waren zeer populaire werken voor een groot publiek. Ze werden gekenmerkt door een veelheid aan onderwerpen, en een mengelmoes van allerlei verschillende vormen.

Ook in de wetenschap werd de dialoogvorm nog gebruikt. Invloed van de dialectiek en disputatio bleef daar duidelijker zichtbaar. Bij sommige schrijvers veranderde de dialoog in een pseudo-dialoog; het zijn eigenlijk monologen.

Galilei's dialogen zijn daar voorbeelden van. Dialogue concerning two new sciences, en Dialogue concerning two chief world systems zijn de meest bekende. Galilei koos waarschijnlijk voor deze vorm om zijn eigen meningen, die tegen de dogma's van de kerk ingingen, niet direct zelf te hoeven uiten. Toch had de dialoogvorm bij hem nog een andere functie. In zijn geschriften worden op een ordelijke manier alle argumenten voor verschillende visies naast elkaar gezet. Het is een handboek voor zijn tijdgenoten, waarin alle argumenten op een rijtje gezet worden, het zijn afwegingsdialogen.³⁵ Dit is een heel ander principe dan het principe van Plato's dialogen. Daarin vraagt Socrates zijn gesprekspartner juist met elke stap mee te denken, om niet op het einde enkel twee goed beargumenteerde visies naast elkaar te hebben staan.

In zijn dialogen treden steeds drie personages op die met elkaar discussiëren. Salviati is de natuurkundige meester. Hij vertelt Sagrede en Simplicio zijn nieuwe bevindingen, proeven en ideeën. Deze luisteren, vragen om uitleg, en geven kritisch commentaar waar Salviati dan weer op ingaat. De vraagstellingen zijn, net als in de populair educatieve dialogen concreet. Galilei haalt bovendien liever bewijzen uit feiten en proeven dan uit principes van oude denkers. De dialogen duren, net als veel Romeinse dialogen, meerdere dagen. Na een dag discussiëren besluiten de sprekers de onopgeloste problemen de volgende dag te zullen bespreken, en ook met eventuele twijfel over het reeds besprokene te komen.

Omdat Salviati de meest geleerde is, is hij het meest aan het woord. Hij houdt eigenlijk monologen die worden aangevuld met ideeën van de andere twee. In de vorm is nog wel de praktijk van de disputatio te herkennen. Een stelling wordt met argumenten aangevallen, en vervolgens worden deze argumenten ontkracht.

Het voorwendsel dat zij geven om de dialogen te voeren is dat drie

³⁵ Dialogue concerning two new world systems is meer een afwegingsdialoog dan Dialogue concerning two new sciences. Salviati treedt in discussie met Simplicio. Deze laatste vertegenwoordigt het oude, Aristotelische wereldbeeld, waarbij de aarde het middelpunt van het heelal is. Alle argumenten van Simplicio worden zorgvuldig onderzocht en weerlegd. Simplicio op zijn beurt valt de argumenten van Salviati voor het nieuwe wereldbeeld aan waar hij kan. Dit type dialoog maakt een heldere afweging van alle argumenten voor het ene zowel als het andere wereldbeeld mogelijk; de argumenten staan allemaal naast elkaar.

mensen meer weten dan één, en zij dus in dialoog met elkaar méér zullen begrijpen. Net als de populair-educatieve dialogen wordt in deze dialogen het plezier van het converseren benadrukt. De personages lijken bijeen te komen om hun nieuwsgierigheid te bevredigen. De ingewikkelde wiskundige onderzoeken lijken allemaal te worden gemaakt voor hun eigen vermaak. Zo zegt Salviati in Dialogue concerning two new sciences (p.7-8):

- Salviati: To solve the problem which you raise it will be necessary to make a digression into the subjects which have little bearing upon our present purpose.
- Sagrede: But if, by digression, we can reach new truth, what harm is there in making one now, so that we may not lose this knowledge, remembering that such an opportunity, once omitted, may not return; remembering also that we are not tied down to a fixed and brief method but that we meet solely for our own entertainment?

Hierin is ook enige twijfel te herkennen aan een neiging die ook Galilei niet kan onderdrukken en die in de populair-educatieve dialogen zo dominant is: het afwijken van een onderwerp om even over iets anders uit te wijden. Kennelijk kon ook Galilei niet aan de verleiding van enkele zijpaden ontkomen.

Galilei's dialogen zijn wel argumentatief, maar lijken niet meer op een Socratische dialoog.

3.6 De Verlichting

In de Renaissance begonnen sommige mensen al anders te denken. Zij zijn voorboden van de Verlichting. Zo laat Galilei Sagrede kritiek uitoefenen op de logica (dialogue concerning two new sciences):

Indeed I begin to understand that while logic is an excellent guide in discourse, it does not, as regards stimulation to discovery, compare with the power of sharp distinction which belongs to geometry.

De logica zoals tot dan toe bedreven, werd door steeds meer mensen als ontoereikend gezien. Bacon, Descartes en de school van Port-Royal bevorderden een nieuw soort logica. Howell beschrijft de verandering die zich bij Descartes voordeed als volgt (1971: 344):

He made a decision which might stand as the symbol of the decision made by mankind in turning from the medieval to the modern world: he decided to abandon old beliefs, and to reconstitute his knowledge.

Aan het einde van de Renaissance, en in de tijd van de Verlichting vertrouwde men meer en meer op eigen observaties. Daardoor werden oude wijsheden van

Aristoteles en anderen in twijfel getrokken. De nieuwe wetenschappelijke methoden gingen niet meer uit van abstracte principes van grote voorgangers, maar van eigen observatie en het eigen kritische vermogen. Daardoor ontstond er behoefte aan een andere methode van denken. Men zoekt naar methoden, niet om al vastgestelde waarheden te kunnen communiceren, maar om tot nieuwe, zekere kennis te geraken.

Ook Antoine Arnauld en Pierre Nicole van de school Port-Royal hadden een dergelijk ideaal voor ogen. De titel van hun logica schoolboek bracht onrust in de universitaire wereld, en zorgde voor levendige discussies. Zij noemden hun boek La logique, ou l'art de penser. Tot die tijd werd logica altijd gezien als de kunst van het argumenteren, niet als de kunst van het denken. In dit boek wordt niet langer de tweedeling inventio (vinden van argumenten) en iudicium (beoordeling) aangehouden, maar een nieuwe tweedeling: de logica van het ontdekken van waarheid en de logica van het presenteren van waarheden. Zij waren de eersten die Aristoteles wel waardeerden, maar hem niet meer als absoluut onaantastbaar beschouwden. Ideeën van Aristoteles die niet rationeel bruikbaar waren, wilden zij uit het logische systeem bannen. Gevolg is dat zij het topensysteem aanvielen. De Port-Royal logica is het begin van de ondergang van het topensysteem. Ook anderen vonden de scholastieke uitwerking van het topensysteem te gekunsteld en niet goed bruikbaar. Velen vonden dat men de topen niet hoeft te leren. Wie het onderwerp waarover gepraat wordt goed begrijpt zal immers vanzelf wel de juiste argumenten vinden.³⁶

Daarmee verdween Aristoteles' handboek voor het voeren van dialogen grotendeels uit de theorievorming. De rationalistische ontwikkeling in de logica zal zich voortzetten tot een nieuw formalistisch hoogtepunt is bereikt. De logica staat vanaf deze tijd steeds verder van de dialogische redeneervorm af. Tot in de twintigste eeuw zal de logica voornamelijk een monologisch karakter hebben.

Alhoewel de dialogen van Plato bewonderd werden is de tijd van discussiëren in dialogen voorbij. Men kreeg steeds meer waardering voor het geschreven betoog. De monoloog leek de meeste mensen een beter en overzichtelijker vorm om ideeën uiteen te zetten. Toch kent de 18e eeuw nog één opleving. Humes dialogue concerning natural religion; Leibniz' korte dialogen in het verzameld werk opgenomen; Berkeley's drie dialogen tussen Philonous en Hylas en Mendelsohns herschreven versie van de Phädon zijn enkele voorbeelden (dit werk bevat drie versies van deze dialoog; de eerste lijkt nog erg op de Plato's dialoog, de tweede en derde zijn aangepast aan de ideeën van de tijd. Godsdienst speelt een belangrijke rol, even als het debat van de empiristen).

Al deze dialogen worden gekenmerkt door een grote soberheid en overzichtelijkheid, vergeleken met de dialogen uit de Renaissance. Volgens Hirzel worden in deze dialogen steeds personages met vreemde namen opgevoerd, of werden ze 'A' en 'B' genoemd, om al te veel irrelevante beleefdheidsvormen te voorkomen. De dialoog moest immers realistisch lijken. Als de dialoog in de eigen tijd zou spelen zou een groot deel van de tekst moeten bestaan uit overdreven beleefdheidsfrases.

³⁶ Dit vond onder andere Locke.

Berkeley's dialoog, en Leibniz' dialogen lijken zelfs qua vorm erg op de strenge Socratische dialogen. De vraag-antwoordmethode wordt gebruikt, waarbij, net als in Plato's dialogen, één van de sprekers vragen stelt, die vrijwel steeds met 'ja' of 'nee' beantwoord moeten worden. De vragensteller benadrukt echter in geen van de dialogen dat hij zelf onwetend is. Integendeel. Deze dialogen zijn veelal geschreven om de argumenten voor een bepaalde visie nog eens duidelijk op een rij te zetten. Het zijn betogende dialogen, waarin iemand tracht een stelling te bewijzen. Berkeley's dialoog is bijvoorbeeld duidelijk geschreven in polemieek met de ideeën van Locke. Was Locke met zijn scepsis zo ver gegaan het bestaan van een God te betwijfelen, Berkeley probeert in zijn dialoog aan te tonen dat er wel een God moet bestaan.³⁷ In een inleiding bij de dialoog schrijft hij (p.132):

In this treatise, which does not presuppose in the reader any knowledge of what was contained in the former, it has been my aim to introduce the notions I advance, into the mind, in the most easy and familiar manner; especially, because they carry with them a great opposition to the prejudices of philosophers, which have so far prevailed against the common sense and natural notions of mankind.

Berkeley zelf zag deze dialoog als een populaire versie van de ideeën die hij al eerder had opgeschreven in het essay A treatise concerning the principles of human knowledge. Hij deelde daarmee de visie van zijn tijdgenoten dat de dialoog geschikt is voor simpeler leespubliek.³⁸ De dialoogvorm was in aanzien dus flink gedaald, van filosofische discussievorm bij Plato en de belangrijkste vorm van denken op de middeleeuwse universiteiten, tot iets ter lering en vermaak van eenvoudiger lieden.

3.7 De Moderne tijd

In de negentiende eeuw heerste het vooroordeel dat filosofische en wetenschappelijke onderwerpen, behandeld in dialoogvorm, altijd wat oppervlakkig zijn. De dialoog werd dan ook niet veel meer gebruikt. Zelfs als middel om ideeën te populariseren begint de dialoog in onbruik te raken. Hirzel schrijft (II: 439):

³⁷ In dit verband meent Hirzel dat Berkeley een Socrates was, die ten strijde trok tegen de sofisten van zijn tijd: de atheïsten en sceptici. (deel II: 404).

³⁸ Hume schrijft in het voorwoord op zijn dialoog:

"It has been remarked, my Hermippus, that, tho' the antient Philosophers convey'd most of their Instruction in the form of Dialogue, this Method of Composition has been little practic'd in later Ages, and has seldom succeeded in the hands of those, who have attempted it. Accurate and regular Argument, indeed, such as is now expected of philosophical Enquierers, naturally throws a man into the methodical and didactic manner; where he can immediately, without Preperation, explain the Point, at which he aims; thence proceed, without Interruption, to deduce the Proofs, on which it is established."

So schien der Dialog auch aus dem letzten Winkel verjagt, den man ihm sonst wohl gelassen hatte.

Maar dan in twintigste eeuw, als de hele traditie van filosofische en argumentatieve dialogen werkelijk in onbruik is geraakt, komt er plotseling vanuit theoretische hoek aandacht voor dialogen. Lorenzen vond dat sinds de Analytica Priora van Aristoteles de logica steeds verder van de praktijk was komen af te staan. Daartegen wilde hij iets ondernemen, net als Agricola en Ramus in de Renaissance zich verzetten tegen de formele dialectiek van de Scholastici. Lorenzen meent dat het tijd wordt het argumenteren te beschrijven als een fenomeen dat dialogisch is. Hij maakte een begin met het dialogisch definiëren van logische constanten. In Argumentatietheorie schrijven VEGK (1986: 163):

Dit is een ontwikkeling van historische betekenis omdat daarmee een begin wordt gemaakt met een pragmatische benadering van de logica.

Er worden regels ontwikkeld voor dialogische argumentatiespelen. Belangrijk voor de verdere ontwikkeling van een normatief model voor argumentatie als dialoogspel is ook Else Barth. Zij heeft met Erik Krabbe regels voor deze dialoogspelen ontwikkeld. Alhoewel men wel argumentatie beschrijft als een activiteit tussen twee partijen blijft de uitwerking toch erg formeel. De formele dialoogspelen hebben weinig weg van werkelijke dialogen.³⁹

Woods en Walton bouwen voort op de inzichten van Lorenzen en anderen, maar betrekken het idee argumentatie dialogisch op te vatten op nog concretere gevallen. Zij gebruiken deze benadering om hun eigen doel te verwezenlijken: een normatief model opstellen voor goed argumenteren.

In hun boek Argument: The logic of fallacies besteden zij veel aandacht aan de Topica van Aristoteles. Zij zijn een van de weinigen die bij de bespreking ook werkelijk nadruk leggen op de dialoogspelen waarover het gaat. Zij gaan uitgebreid in op de regels die Aristoteles volgens hen geeft om aan een vraag-antwoorddebat te mogen deelnemen. Zij gebruiken de term vraag-antwoord-dialoog echter niet erg precies. Soms gaat het werkelijk om een vraag-antwoorddialoog, soms wordt 'vraag' wel heel ruim opgevat, en vallen allerlei soorten dialogen onder deze titel, ook dialogen waar eigenlijk geen vragen in voorkomen.

Dat Walton het begrip erg losjes gebruikt blijkt ook uit zijn boek Question-Reply argumentation. Hierin tracht hij een normatieve theorie op te stellen, voor het stellen van vragen in discussies. Dat het hier niet om de Socratische methode gaat blijkt al uit het feit dat de verslagen van het House of Commons in Canada als basismateriaal worden gebruikt om zijn ideeën te illustreren. In die debatten stelt weliswaar iemand een scherpe vraag, maar het antwoord is vaak erg lang in vergelijking met de vraag. Het lijkt in geen geval op de dialogen van Plato. Opvallend is dat Walton de Socratische dialogen zelfs niet noemt als hij een korte historische schets geeft. Volgens hem is de vraag-antwoorddialoog waar hij over schrijft een afgeleide van een middeleeuwse vorm van vraag-antwoord.

³⁹ Een korte beschrijving van de formele dialectiek, zoals deze benadering heet, vindt men in Argumentatietheorie van VEGK. 1986, § 3.4.

Daarmee volgt hij de indeling van Hamblin in Fallacies. Hamblin noemt de Socratische dialoog als een van de mogelijke vormen van een dialectisch spel, en wel een vrij simpele. Walton noemt dit soort spel, net als Hamblin 'Obligation game', en schrijft (Walton 1989: 281):

Then the Obligation Game could be seen as one specific kind of game within a family of similar games. Yet we need to provide for games less narrow than the Obligation Game.

Een andere praktische uitwerking, geïnspireerd op de formele dialectiek komt van Macmillan en Garrison. Zij ontwikkelden een leermethode, gebaseerd op het idee dat argumenteren een bezigheid is voor twee partijen. Zij noemen hun methode de 'Erotetic Logic'. Zij schrijven daarover (p.15):

We analyse teaching as a question-answering activity [...] On the erotetic concept it is the intention of teaching acts to answer questions that student ought to ask concerning the subject matter with which the teacher and student are engaged.

Erotetische logica betekent dan ook de logica van het vraag-antwoordspel. Deze logica heeft echter één eigenaardigheid waardoor het weinig meer gemeen heeft met de Socratische methode: zij verwachten dat de leerling vragen stelt, de meester antwoordt. De vragen die de leerling stelt zullen ook meestal vragen zijn naar bepaald soort informatie. De meester blijft dus in dit soort dialogen de allesweter, de leerling moet alles van hem leren. Dit idee, dat vanaf de Renaissance opgeld heeft gedaan brengt de schrijvers dan ook in een moeilijk parket als zij de beroemde passage uit Plato's dialoog Meno willen analyseren. Daarin vraagt Socrates een slaaf dingen, waardoor de slaaf 'zelf' achter de waarheid komt. Macmillan en Garrison concluderen dan ook over een bepaalde spreekbeurt, een vraag genaamd Q 40:

It is easy to interpret (Q 40) and many of the questions Socrates asks the boy as merely rendering explicit the question the boy epistemologically ought to ask, given his intellectual predicament regarding the problem to be solved.

Een derde stroming, veel meer praktijkgericht dan theoretisch komt op in de jaren twintig. Filosofen menen dat het goed zou zijn kinderen op de lagere school al te laten filosoferen. Aanhangers van dit idee zijn zeer verlichte schoolmeesters⁴⁰. Zij pleiten voor een filosofieles volgens een 'Socratische methode'. Daarmee bedoelen ze dan dat een leraar vragen stelt, die de kinderen tot denken aanzet. Het gaat erom dat de kinderen elk zelfstandig leren nadenken. Een antwoord is dan ook niet goed of fout, maar wordt in de groep verder onderzocht. De leerlingen moeten dus gezamenlijk, door het vinden van argumenten voor en

⁴⁰ Nelson, Heckmann, Lipmann en in Nederland Karel van der Leeuw. In Amerika is kinderfilosofie een groeiende praktijk. Er bestaat een BBC-documentaire over filosofische lessen gegeven aan kinderen op een school in een achterbuurt in New York.

tegen een stelling uitvinden wat zij menen dat waar is. De docent is er enkel om door middel van vragen de discussie enigszins in banen te leiden. Zo'n methode heeft inderdaad veel uitgangspunten gemeen met een Socratische dialoog. Ook daarin doet de wijste zich als 'dom' voor, en wil hij door middel van het stellen van vragen en de antwoorden van anderen tot de waarheid komen. De vragen die in een klas gesteld worden zijn echter geen Socratische vragen. Het zijn open vragen. De leerlingen mogen daarna geheel zelf verzinnen welk mogelijk antwoord gegeven wordt. Socrates stelde zijn vragen meestal zo dat men enkel met 'ja' of 'nee' kon antwoorden. Daardoor had Socrates de discussie onder controle. In een 'Socratisch groeps gesprek' zal het ongetwijfeld veel rommeliger toegaan.

Ook al is de dialogische essayvorm vrijwel vergeten, nog steeds proberen schrijvers, filosofen en wetenschappers incidenteel hun ideeën in de vorm van argumentatieve dialogen op te schrijven. Voorbeelden zijn Paul Valéry's poëtische dialogen ("L'ame et la danse"; "Eupalion"; "L'idée fixe" "Socrates et son médecin"). Iris Murdoch schreef Acastos. Two platonic dialogues (over kunst en over religie)⁴¹; soms wordt een dilemma in de wetenschap bediscussieerd in de vorm van een dialoog. Voorbeelden zijn te vinden in Problems in argument analysis and evaluation van Trudy Govier (dialoog over de te volgens principes bij normatief onderzoek naar argumentatie), en Kennedy's Classical rhetoric and its christian and secular tradition (twee mannen discussiëren over het nut dan wel het schadelijke van de retorica). In al deze dialogen overheerst de realistische stijl. De strenge vraag-antwoord-methode van Socrates is maar weinig gebruikt.

Speciale vermelding willen wij maken van twee schrijvers die geheel onafhankelijk van elkaar de dialoogvorm gebruiken voor eenzelfde doel. Bateson en Feyerabend hebben beide ontdekt dat de dialoogvorm de mogelijkheid biedt niet alleen het resultaat van het denken te noteren, maar ook het denkproces zelf te beschrijven. Bateson doet dat in metalogen. Hij discussieert daarin met zijn zoon of dochter over vragen als: "How much do you know?"; "Why do things have outlines?"; "Why do things get in a muddle?". In "About games and being serious" hebben vader en dochter een gesprek over het voeren van dialogen. Daarin geeft Bateson aan wat een dialoog voeren betekent:

- D: But it's a game, Daddy? Do you play against me?
- F: No, I think of it as you and I playing together against the building blocks - the ideas. Sometimes competing a bit - but competing as to who can get the next idea into place. And we attack each other's bit of building, or I will try to defend my build-up ideas from your criticism. But always in the end we are working together to build the ideas up so that they will stand.

Zij bespreken ook of de dialogen gebonden zijn aan regels. De vader meent dat hun gesprekken wel aan regels van de logica zijn gebonden, maar dat een

⁴¹ Deze zijn als toneelstuk al opgevoerd in London.

chaotisch verloop ook goed is. Dat bevordert het vormen van echt nieuwe ideeën en gezichtspunten.

Ook Feyerabend heeft zijn laatste boek geschreven in dialoogvorm: Three dialogues on knowledge. Hij pleit zelfs in het nawoord voor deze vorm van essay-schrijven. Een monologisch essay vind hij niet meer de juiste vorm. Een argument daarvoor is:

The order of description in a scientific paper has little to do with the order of discovery and some of the individual elements turn out to be chimaeras.

Een belangrijk argument voor de dialoogvorm is voor hem:

[...] a dialogue reveals more than an essay. It can provide arguments. It can show the effect of arguments on outsiders or on experts from a different school, it makes explicit the loose ends which an essay or a book tries to conceal and, most importantly, it can demonstrate the chimaerical nature of what we believe to be the most solid parts of our lives.

Feyerabend ziet één gevaar in het voeren van dialogen: het kunnen pseudo-dialogen worden waarin de één zijn vragen stelt aan een "helpless victim". Ook Guepin wijst in De beschaving op dit verschijnsel. Socratische vragen beschrijft hij als (1983: 165):

[...] een pijnlijk ondervragen van een tegenstander die zich moet verantwoorden, en het is de bedoeling de tegenstander door het stellen van vragen te dwingen zijn argumenten op tafel te leggen. Wie argumenten hanteert verzwakt zijn eigen positie.

Daarmee signaleren we een nieuwe tendens om de sprekers in hun machtspositie te analyseren.

Al vanaf de Romeinse tijd is de argumentatieve dialoog veranderd in vorm. Een Socratische dialoog heeft een abstracte stelling tot onderwerp, wordt gevoerd door serieuze sprekers, door middel van een strikte vraag-antwoordmethode. Het gaat in de dialoog niet om het winnen van een discussie, niet om het naast elkaar zetten van verschillende argumenten voor en tegen een stelling, niet om nieuwe kennis van een persoon over te brengen op een ander. De Socratische dialoog heeft als doel het vinden van ware meningen, door de consequenties van een mening te onderzoeken.

De meeste dialogen die hier besproken zijn kennen dit Socratische doel wel vaag, maar hebben ook een ander doel, hetzij een educatief, agonaal, afwegend of vermaakscheppend doel. De vorm wordt veel vrijer. Een dialoog wordt veel meer een afwisseling van na elkaar gehouden monologen. Als er vragen worden gesteld door een personage zijn het vaak niet meer vragen waar 'ja' of 'nee' op kan worden geantwoord, maar open vragen, waar de antwoorder nog veel verschillende antwoorden op kan geven. Vanaf de Renaissance is bovendien het onderwerp van gesprek vaak concreet, de stijl realistischer. In de

twintigste eeuw lijkt de tijd rijp voor heropleving van de dialogische essayvorm. Niet alleen blijven mensen deze vorm gebruiken, ook de theorie van de logica maakt een ontwikkeling door van een monologische naar een dialogische benadering. Ook wordt in de theorie meer aandacht besteed aan het argumentatieproces, in plaats van alleen aan het product.

4. DE SOCRATISCHE DIALOOG ALS REDELIJKE DISCUSSIE

4.1 Inleiding

Zoals we in hoofdstuk 2 al hebben laten zien, verlopen Socratische dialogen volgens een bepaalde procedure. Tijdens de discussie zelf brengt Socrates regelmatig regels voor zijn methode naar voren: de ondervraagde moet korte antwoorden geven volgens zijn eigen mening, en heeft het recht een concessie te herroepen of om opheldering te vragen wanneer de strekking van een vraag onduidelijk is. Ook mag de ondervraagde tegenwerpingen naar voren brengen tegen de tot dan toe verkregen argumentatie.

In dit hoofdstuk willen wij beargumenteren dat het legitiem is Socratische dialogen als een redelijke discussie te beschouwen zoals die wordt omschreven in de theorie van Van Eemeren en Grootendorst. In de door hen gehanteerde pragma-dialectische benadering ontwikkelen zij een ideaalmodel van een redelijke discussie en stellen zij regels op volgens welke de discussianten zich idealiter dienen te gedragen. In 4.2 zullen wij eerst het doel van de redelijke discussie met die van de Socratische dialoog vergelijken. In een redelijke discussie staat het oplossen van een verschil van mening voorop. Is dit ook een inzet van een Socratische dialoog?

Vervolgens bespreken we in 4.3 in hoeverre de procedure van de Socratische dialoog als redelijk kan worden beschouwd. We bespreken hierin de regels die uit de dialogen zelf te distilleren zijn en proberen deze te vergelijken met de discussieregels die door van Eemeren en Grootendorst zijn opgesteld. Ook de procedure van het vraag-en-antwoorddebat zoals Aristoteles die beschrijft in zijn Topica zullen we hier als vergelijkingsmateriaal gebruiken. Aristoteles geeft daarin, met name voor de vragensteller, een aantal strategieën weer, die inzicht geven in de manier waarop een vraag-antwoorddebat gevoerd wordt. Bij een aantal strategieën is het de vraag of deze bijdragen tot een redelijke oplossing van het ter discussie staande geschil.

4.2 Het doel van een redelijke discussie en van een Socratische dialoog

In deze paragraaf gaan wij na of het doel dat Van Eemeren en Grootendorst met een redelijke discussie voor ogen hebben verenigbaar is met het doel van een Socratische dialoog. Daartoe geven wij eerst een korte schets van de theorie van Van Eemeren en Grootendorst waar we ook in 4.3 op terug zullen komen als we de procedure van beide discussievormen zullen vergelijken.

In Regels voor redelijke discussies beogen Grootendorst en Van Eemeren een bijdrage te leveren aan een coherente argumentatietheorie. Hun theorie geeft richtlijnen aan discussianten om een verschil van mening op te lossen. Daarbij hebben zij ook een analyse-instrument voor argumentatieve discussies

ontwikkeld. Met hun theoretische studie willen zij een bijdrage leveren aan het verbeteren van de argumentatiepraktijk.

Volgens Van Eemeren en Grootendorst is er sprake van een volwaardig geschil als de ene taalgebruiker het standpunt van een andere taalgebruiker expliciet in twijfel trekt. Zij wijzen erop dat we het woord geschil in positieve zin op moeten vatten nl. als een "gearticuleerde vorm van onenigheid die een (meer of minder bescheiden) bijdrage kan leveren aan de intellectuele vooruitgang" (1982: 4). Het doel van de discussianten bij een verschil van mening is dat verschil op te lossen, waardoor een argumentatieve discussie ontstaat. Onder argumentatie verstaan Van Eemeren en Grootendorst: (1982: 53)

Een taalhandeling die uit een constellatie van uitspraken ter verdediging of ontkrachting van een meningsuiting bestaat en er op gericht is een redelijke beoordelaar te overtuigen van een bepaald standpunt over de aanvaardbaarheid of onaanvaardbaarheid van deze meningsuiting.

Van Eemeren en Grootendorst stellen functionalisering, externalisering, socialisering en dialectificering van het onderzoeksobject argumentatie voor. Functionalisering wil zeggen dat zij argumentatie opvatten als een doelgerichte taalgebruiksactiviteit. Hieruit vloeit voort dat zij argumentatie niet alleen opvatten als een product, maar ook als een taalgebruiksproces waarbij aan bepaalde voorwaarden voldaan moet worden. Hierbij baseren zij zich op inzichten uit de taalhandelingstheorie van Searle.

In deze theorie wordt een onderscheid gemaakt tussen de communicatieve en interactionele aspecten van een taaluiting. De communicatieve aspecten hebben betrekking op het begrijpen van de luisteraar van een taalhandeling, het zogenaamde illocutionaire effect; de interactionele aspecten hebben betrekking op het al dan niet aanvaarden van een taaluiting door de luisteraar, het zogenaamde perlocutionaire effect. Argumentatie wordt door Van Eemeren en Grootendorst gezien als een complexe taalhandeling op een hoger tekstniveau dan zinsniveau, die, net als andere taalhandelingen, aan bepaalde geslaagdheidsvoorwaarden moet voldoen. Deze bestaan uit correctheidsvoorwaarden en herkenbaarheidsvoorwaarden. De herkenbaarheidsvoorwaarden bestaan ten eerste uit de propositionele inhoudsvoorwaarde die luidt dat de constellatie van pro- of contra-argumentatie gevormd wordt door beweerders waarin proposities worden uitgedrukt.

Zij worden ten tweede gevormd door de essentiële voorwaarde die inhoudt dat de constellatie van uitspraken van de spreker geldt als een poging de luisteraar van de aanvaardbaarheid of onaanvaardbaarheid van een meningsuiting te overtuigen.

De correctheidsvoorwaarden bij argumentatie worden gevormd door drie voorbereidende en drie oprechtheidsvoorwaarden. De voorbereidende voorwaarden zijn dat de spreker gelooft dat de luisteraar;

(1) de meningsuiting wel aanvaardt (bij contra-argumentatie) of niet aanvaardt (bij pro-argumentatie),

- (2) de in de uitspraken uitgedrukte proposities zal aanvaarden,
- (3) de constellatie van uitspraken als een rechtvaardiging dan wel als ont-krachting van de meningsuiting zal aanvaarden.

De oprechtheidsvoorwaarden luiden dat de spreker gelooft dat;

- (1) de meningsuiting aanvaardbaar (bij pro-argumentatie) dan wel onaanvaardbaar is (bij contra-argumentatie)
- (2) de in de uitspraken uitgedrukte proposities aanvaardbaar zijn,
- (3) de constellatie van uitspraken een aanvaardbare rechtvaardiging dan wel ont-krachting van de meningsuiting vormt.

Externalisering houdt in dat argumentatie verbonden wordt met het verbaal tot uitdrukking brengen van posities ten opzichte van meningsuitingen. Dit wil zeggen dat Van Eemeren en Grootendorst in hun theorie uitgaan van de taalhandelingen die door de discussianten expliciet of impliciet naar voren gebracht worden.

Socialisering van het onderzoeksobject houdt in dat argumentatie als onderdeel van een dialoog gezien wordt waarop door een discussiepartner wordt gereageerd. Argumentatie is een poging van de ene taalgebruiker om een andere taalgebruiker van een bepaalde meningsuiting te overtuigen; er zijn dus altijd twee of meer partijen in het geding.⁴² De te overtuigen partij wordt geacht zich als een redelijke beoordelaar op te stellen. Van Eemeren en Grootendorst maken hierbij gebruik van de dialogische logica van de 'Erlanger Schule'. Deze gaat uit van de noodzaak van een dialogische normering van taalgebruik bij het oplossen van meningsverschillen. Daartoe zullen bepaalde dialogische regels in acht genomen moeten worden. De basiseenheden van verbale communicatie, de zogenaamde elementaire uitspraken, zullen in een intersubjectieve toetsingsprocedure⁴³ op hun waarheidswaarde onderzocht moeten worden. Samengestelde uitspraken dienen gedecomposeerd te worden tot elementaire uitspraken alvorens tot toetsing overgegaan kan worden. Er bestaan twee standaardvormen van elementaire uitspraken:

- (1) $x_1 (,x_2, \dots, x_n) \varepsilon P$
- (2) $x_1 (,x_2, \dots, x_n) \varepsilon' P$, waarbij x_1, x_2 enzovoort

staan voor eigennamen of uitdrukkingen die deze kunnen vervangen; P staat voor een predikatorvariabele, en ε staat voor 'is' of bij meerplaatsige predikatoren voor 'zijn'. ε' betekent dan 'is niet' of 'zijn niet'. Een voorbeeld van invulling van de eerste standaardvorm is 'Margot is een zwemster' en van de tweede standaardvorm 'Dit is geen pijp'.

⁴² Een persoon kan weliswaar met zichzelf discussiëren, maar dan ontstaat in feite een 'dialogue intérieur'.

⁴³ Kamlah en Lorenzen noemen deze procedure zelf interpersoonlijke verificatie. Van Eemeren en Grootendorst spreken echter liever van een intersubjectieve toetsingsprocedure om enigerlei associatie met het verificationisme te vermijden.

Kamlah en Lorenzen, beide vertegenwoordigers van de 'Erlanger Schule', zien overeenkomst tussen het toetsen van de waarheidswaarde van uitspraken in Socratische dialogen door middel van homologie en de intersubjectieve toetsingsprocedure (Kamlah en Lorenzen 1973:121):

Da wir bei solcher Beurteilung der Wahrheit von Aussagen auf das Urteil anderer rekurreren, die mit uns dieselbe Sprache sprechen, können wir dieses Verfahren interpersonale Verifizierung nennen. Wir stellen auf diesem Wege, durch diese "Methode", Übereinstimmung zwischen dem Sprecher und seinen Gesprächspartnern her, eine Übereinstimmung, die in der Sokratischen Dialogik "Homologie" genannt wurde. Gerade an dieser Stelle sollte uns die mögliche Anknüpfung an den geschichtlichen Ursprung des vernünftigen Redens willkommen sein. Daher wollen wir das alte Wort "Homologie" terminologisch gebrauchen und auch sagen: Die Wahrheit einer Aussage wird erwiesen durch Homologie.

Dialectificering tenslotte wil zeggen dat argumentatie opgevat wordt als onderdeel van een kritische discussie met pro- en contra-argumentatie in een gereguleerde wisselwerking van taalhandelingen. Idealiter ontstaat er een kritische wisselwerking van taalhandelingen, hetgeen Van Eemeren en Grootendorst aanduiden als een dialectiek (in Socratische zin). Hieraan verbinden Van Eemeren en Grootendorst de volgende kritisch-rationalistische opvatting van redelijkheid (1982: 425):

Een taalgebruiker is redelijk, als hij in de discussie uitsluitend taalhandelingen uitvoert die in overeenstemming zijn met een voor alle discussiënten aanvaardbare reglementering die bevordert dat er een dialectiek ontstaat die tot een oplossing kan leiden van het geschil dat de inzet vormt van de discussie.

Er ligt dus sterke nadruk op het gezamenlijke oplossen van een geschil. Om dit doel door middel van een redelijke discussie te verwezenlijken moet er wel aan de volgende preliminaire voorwaarden voldaan zijn: de discussie moet worden gevoerd met normale taalgebruikers, die vrijwillig en serieus handelen in normale omstandigheden (dat wil zeggen de mogelijkheid hebben goed met elkaar te kunnen communiceren). De taalgebruikers moeten zeggen wat ze bedoelen en zijn hieraan gebonden; ze begrijpen wat er gezegd wordt en baseren hierop hun oordeel; zij mogen elk standpunt innemen en alle informatie aanvoeren, maar uiten geen door hen irrelevant geachte dingen. Ze mogen elke uitspraak aanvalen en moeten bereid zijn elke uitspraak te verdedigen.

Sommige van deze preliminaire voorwaarden zijn verwerkt in de gedragscode die Van Eemeren en Grootendorst opgesteld hebben. Deze bestaat uit tien discussieregels die het gebruik van drogredenen en andere obstakels op weg naar oplossing van het geschil moeten voorkomen. De regels luiden als volgt:

Regel 1: Men mag elkaar niet beletten standpunten of twijfel naar voren te brengen.

- Regel 2: Wie een standpunt naar voren brengt, is verplicht dit desgevraagd te verdedigen.
- Regel 3: Een aanval op een standpunt moet betrekking hebben op het standpunt dat echt door de tegenpartij naar voren is gebracht.
- Regel 4: Een standpunt mag alleen worden verdedigd door argumentatie naar voren te brengen die op dit standpunt betrekking heeft.
- Regel 5: Iemand mag gehouden worden aan de argumenten die hij impliciet laat.
- Regel 6: Een standpunt moet als afdoende verdedigd worden beschouwd als de verdediging plaatsvindt door middel van argumenten die tot de gemeenschappelijke uitgangspunten behoren.
- Regel 7: Een standpunt moet als afdoende verdedigd worden beschouwd als de verdediging plaatsvindt door middel van argumenten waarin een gemeenschappelijk aanvaard argumentatieschema correct wordt toegepast.
- Regel 8: De redeneringen die in een betoog gebruikt worden, moeten geldig zijn of door explicitering van één of meer verzwegen argumenten geldig gemaakt kunnen worden.
- Regel 9: Een afdoende verdediging van een standpunt moet ertoe leiden dat de antagonist zijn twijfel aan het standpunt intrekt en een mislukte verdediging dat de protagonist zijn standpunt intrekt.
- Regel 10: De formuleringen die gebruikt worden, mogen geen onduidelijkheden of dubbelzinnigheden bevatten en moeten zo correct mogelijk worden geïnterpreteerd.
(Van Eemeren, Grootendorst en Kruijer 1986a: 183)

Overtredingen van deze regels noemen Van Eemeren en Grootendorst drogredenen. Een overtreding van regel 1 is bijvoorbeeld het persoonlijk aanvallen van de tegenstander in plaats van het standpunt wat ter discussie staat; het stellen van een strikvraag is een overtreding van regel 6.

Zoals we hebben laten zien is het primaire doel in een redelijke discussie het oplossen van een geschil. Het is volgens Van Eemeren en Grootendorst van belang dat mensen in staat zijn hun verschillen van mening op te lossen, omdat zij anders in een toestand van geestelijke inertie kunnen terechtkomen. In hun opvatting draagt het bestaan van een geschil -en de oplossing daarvan- bij aan de intellectuele groei. Als we vanuit deze theoretische invalshoek de praktijk van de Socratische dialoog bekijken, moeten we ons de vraag stellen of het oplossen

van een geschil ook hierin voorop staat.

Zoals we in hoofdstuk 2 gezien hebben is voor Plato de achterliggende gedachte bij het beoefenen van de dialectiek het zoeken naar waarheid en de essentie van dingen. Dit blijkt onder andere uit een passage uit Euthydemus waarin Socrates de discussiemethode van de sofisten Dionysodorus en Euthydemus indirect bekritiseert. Laatstgenoemde heeft zojuist iemand door middel van een strikvraag beetgenomen waarop Socrates bemoedigend tegen het slachtoffer spreekt (Euthydemus: deel 1, 37):

Maar ik noem het grapjes omdat, zelfs als ge een massa, ja, de totaliteit van zulke spitsvondigheden geleerd had, ge daarom nog geen zier méér zoudt afweten van de ware natuur der dingen.

Ook in Protagoras benadrukt Socrates zijn streven naar het vinden van de juiste antwoorden voor problemen (124, vert. Bartelink):

Protagoras, meen niet dat ik met de discussie met u een andere bedoeling heb dan die vragen, waar ik altijd weer geen raad mee weet, grondig te onderzoeken. Want ik geloof dat Homerus terecht zegt: Twee samen op weg, zien eerder dan één het beste.

Dialectiek -het discussiëren in een dialoog- is voor hem een filosofisch onderzoek. Dit utopische doel is bij wetenschappers als Van Eemeren en Grootendorst die in een Popperiaanse traditie staan niet de drijfveer, wèl wijzen zij enkele malen op de bijdrage van discussies aan de maatschappelijke intellectuele groei.

Andere doelen die Plato aan een vraag-antwoorddialoog toekent, zoals het onderwijzende en het peirastische doel (zie hoofdstuk 2) spelen niet direct een rol in de pragma-dialectiek van Van Eemeren en Grootendorst.

Is het belangrijkste doel dat in Plato's dialogen wordt nagestreefd het bereiken van een juiste opinie; vaak moet daartoe wel een verschil van mening opgelost worden. De inzet van de dialogen is globaal in twee categorieën in te delen: in de eerste categorie sluit de inzet het meest direct aan bij de dialoog als onderzoek naar de waarheid: Socrates stelt iemand een vraag naar het wezen van iets of wordt zèlf ter hulp geroepen bij het oplossen van een probleem. Dit kan een definitiepoging zijn (De Grote Hippias: wat is het schone?) of een andersoortige vraag (Laches: hoe kunnen wij onze zonen het beste de deugd onderwijzen?) In deze dialogen is niet een verschil van mening de directe inzet van de discussie, wèl kan gezegd worden dat iedere definitiepoging (of een antwoord op een andersoortige vraag) als een standpunt aan de toets der kritiek onderworpen wordt.⁴⁴

In de tweede categorie dialogen is er -al dan niet expliciet- sprake van een

⁴⁴ De aanleiding tot het ondernemen van een gezamenlijk onderzoek loopt zeer uiteen: wordt de discussie in Charmides gestart om de schone jongeling Charmides te versieren, in Euthyphro is een bloedserieuze aanklacht wegens doodslag de aanzet.

meningsverschil dat dient te worden opgelost. In Crito ontstaat er een gemengd verschil van mening: Crito wil dat Socrates zijn doodstraf ontvlucht, Socrates daarentegen is de tegengestelde mening toegedaan. In Euthydemus gaat het om het volgende geschil: de sofisten Euthydemus en Dionysodorus beweren dat de deugd te onderwijzen is, Socrates trekt dat in twijfel (Euthydemus: deel 1: 30):

Maar, ziet toe, Euthydemus en Dionysodorus: is 't wel waar, wat ge zegt?
Uw aanspraken zijn immers zo groot, dat een gevoel van wantrouwen
wel helemaal niet verwonderlijk is.

Socrates vraagt vervolgens indirect om een verdediging van hun standpunt door, omkleed met ironische bewonderingsfrases, een demonstratie van hun kunnen te vragen (Euthydemus: deel 1: 31):

Dan prijs ik u zalig om uw bezit! Veel zaliger, voor mijn part, dan de Grote
<Perzische> Koning om zijn heerschappij. Maar als ik u één klein vraagje
mag stellen: wat zijt ge van zins? Wilt ge een demonstratie geven van
deze geleerdheid? Of wat hebt ge besloten?

Ook in Protagoras is er sprake van een expliciet geschil. De sofist Protagoras meent dat hij de mensen in de deugd kan onderwijzen, terwijl Socrates juist van mening is dat deze niet kan worden onderwezen. Socrates geeft argumentatie voor zijn stelling en nodigt Protagoras vervolgens zijn eigen standpunt te verdedigen (Protagoras: 91, vert. Bartelink):

Met die voorbeelden voor ogen, Protagoras, geloof ik niet dat de deugd
onderwezen kan worden. Maar als ik u hoor zeggen van wel, zwicht ik en
denk ik dat gij gelijk kunt hebben omdat ik u houd voor een man van rijke
ervaring en van grote kennis, van anderen geleerd of zelf verworven. Als
ge ons dus duidelijker kunt aantonen dat de deugd onderwezen kan
worden, misgun het ons dan niet, maar bewijs het.⁴⁵

⁴⁵ Na veel discussie besluiten Protagoras en Socrates middels de vraag-antwoordmethode Protagoras' stelling te toetsen. Ironisch genoeg is het einde van de dialoog dat Protagoras zijn stelling niet blijkt te kunnen verdedigen omdat hij zichzelf tegenspreekt, terwijl Socrates enigszins begint te geloven dat de deugd misschien toch wel onderwijsbaar is: (Protagoras: vert. Bartelink: 139-140)

Socrates: En ik verbeeld me dat de zojuist verkregen conclusie van ons gesprek als het ware in menselijke gedaante ons komt beschuldigen en uitlachen en als zij stem kreeg zou zeggen: wonderlijke mensen zijt gij, Socrates en Protagoras. Gij, Socrates, die eerst beweerde dat de deugd niet onderwezen kan worden, doet nu uw best uzelf tegen te spreken en gij tracht aan te tonen dat alles kennis is, de rechtvaardigheid, de wijsheid, de dapperheid, het beste middel om te bewijzen dat de deugd onderwezen kan worden. Want als de deugd iets anders was dan kennis, zoals Protagoras nu wil betogen, zou zij klaarblijkelijk niet onderwezen kunnen worden; maar als zij geheel en al kennis is, zoals gij, Socrates, uitdrukkelijk verklaart, zou het wel heel verwonderlijk zijn als ze niet onderwijsbaar was. En Protagoras, die er eerst vanuit ging dat ze onderwezen kan worden, schijnt nu integendeel ijverig te betogen dat ze vrijwel alles eerder is dan kennis; en dus zal ze allerminst onderwijsbaar zijn.

Socrates' twijfel ten aanzien van iemands stelling is vaak impliciet, zoals bijvoorbeeld in Parmenides. Daarin gaat Socrates met de zeer geleerde Parmenides in discussie en treedt hem met een zekere nederigheid tegemoet na hem een aantal vragen ter verduidelijking te hebben gesteld (Parmenides: deel 1: 498):

Wel, ik wil uw uitleg graag aanvaarden, zei Socrates, en ik neem aan dat het is zoals ge zegt. Zeg me echter eens dit: [...].

Vervolgens geeft Socrates uitgebreid zijn visie weer over het gespreksonderwerp, waarna een discussie volgt.

Enkele dialogen vallen tussen deze twee categorieën in, omdat zij noch alleen onderzoek zijn, noch starten als een duidelijk meningsverschil. Gorgias en lo beginnen met een ogenschijnlijk neutraal onderzoekende vraag van Socrates aan zijn gesprekspartner die tot een gezamenlijk onderzoek leidt met de vraag-antwoordmethode. Socrates verwoordt daarbij niet expliciet twijfel, maar uit het verloop van de dialoog wordt duidelijk dat hij er -waarschijnlijk al van aanvang- een ander standpunt op na houdt. Deze brengt hij expliciet naar voren wanneer zijn discussiepartner in een elenchus is gebracht bij het verdedigen van diens eigen mening. lo beweert in de gelijknamige dialoog tegenover Socrates dat hij van alle mensen met de meeste deskundigheid over Homerus kan praten. Socrates hoort dit aan en stelt lo vervolgens vragen die er uiteindelijk toe leiden dat lo zijn standpunt op moet geven. Dan brengt Socrates zijn mening naar voren dat lo niet door deskundigheid, maar door goddelijke inspiratie goed over Homerus kan praten. Hier is niet zozeer sprake van een gezamenlijk onderzoek als wel van een 'onderhuids' geschil.

In Gorgias gebeurt iets soortgelijks: Socrates vraagt Gorgias de redekunst te definiëren, hetgeen de indruk geeft dat het hier om een onderzoek gaat. Later echter, als Gorgias in zijn pogingen blijft steken, komt Socrates met zijn mening dat de redekunst helemaal geen kunst is (Gorgias: 112):

Polus: Antwoord me eens Socrates. Aangezien gij meent dat Gorgias geen uitkomst weet met de redekunst: wat is ze dan wel volgens u?

Socrates: Welke kunst ze is, volgens mij? Bedoelt ge dat?

Polus: Precies.

Socrates: Helemaal geen dunkt me, Polus, om u de waarheid te zeggen.

Voor alle dialogen geldt dat het argumentatieve dialogen zijn; met de concessies die door middel van de vraag-antwoordmethode verkregen zijn wordt er een redenering opgezet die de centrale stelling toetst.

Van de vroege dialogen -die dialogen waarin de vraag-antwoordmethode het meest gebruikt wordt- is in ongeveer de helft sprake van een meningsverschil dat de inzet van de dialoog vormt, al is in een aantal gevallen, zoals we gezien

hebben, Socrates' twijfel ten aanzien van iemands stelling aan het begin van de discussie impliciet.

We kunnen nu een vergelijking trekken tussen het doel van de Socratische dialoog en dat van een redelijke discussie: het doel dat wordt nagestreefd in de Socratische dialogen is in eerste instantie het vinden van de juiste mening. Het willen oplossen van een meningsverschil is in ongeveer de helft van de vroege dialogen de aanleiding die tot een gezamenlijk dialogisch onderzoek van een stelling leidt. In de andere gevallen staat het doen van een gezamenlijk onderzoek door middel van de vraag-antwoordmethode weliswaar buiten de directe context van een meningsverschil, maar hierbij wordt wel steeds een standpunt onderzocht dat door iemand verdedigd wordt. Dit standpunt houdt dan bijvoorbeeld in dat een bepaalde definitie juist is. De vragensteller uit steeds twijfel bij een naar voren gebracht standpunt door het stellen van vragen. Hierdoor kunnen we zeggen dat er steeds sprake is van een meningsverschil in de dialogen.

Van Eemeren en Grootendorst pogen met hun theorie niet zozeer een zoeken naar waarheid 'an sich' te bevorderen als wel het gezamenlijke oplossen van een verschil van mening tussen discussianten. In een discussie wordt getracht gemeenschappelijke overeenstemming te bereiken, iets waarin de redelijke discussie overeenkomt met de Socratische vraag-antwoordmethode. In de dialogen wordt immers een standpunt getoetst op basis van door vraag en antwoord verkregen gemeenschappelijke uitgangspunten.

We kunnen zeggen dat er in theorie een verschuiving van het doel heeft plaatsgevonden; bij Plato staat het zoeken naar op zichzelf staande waarheid voorop, en daarbij dient een verschil van mening opgelost te worden; bij Van Eemeren en Grootendorst is het oplossen van verschillen van mening het primaire doel, hetgeen bij kan dragen aan een soort moderne versie van het zoeken naar waarheid, namelijk het willen bevorderen van de intellectuele groei.

Van Eemeren en Grootendorst gaan uit van een 'consensus van waarheid' tussen discussianten onderling; deze consensus kan ieder moment in een nieuwe discussie aan de toets der kritiek onderworpen worden. Dit laatste gebeurt ook in de praktijk van de Socratische dialoog: aan het einde van een discussie stellen Socrates en zijn discussiepartner(s) vaak vast dat hun conclusie nog aan een nader onderzoek onderworpen moet worden.

Wij kunnen vaststellen dat het doel dat wordt voorgestaan bij een redelijke discussie, namelijk het oplossen van een geschil, niet in tegenspraak, maar daarentegen goed verenigbaar is met het doel van een Socratische dialoog.

Een volgende stap is nu na te gaan of er op een redelijke manier wordt gediscussieerd in Plato's dialogen. Daartoe bekijken wij de regels die Socrates daarin verwoordt en onderzoeken in hoeverre deze overeenstemmen met de gedragscode van Van Eemeren en Grootendorst. We maken ook een vergelijking met de regels en gedragscode in de *Topica* van Aristoteles, omdat deze inzicht kunnen geven in het verloop van de vraag-antwoordmethode.

4.3 De discussieregels van de Socratische dialoog op redelijkheid onderzocht

In de dialogen geeft Socrates meermaals regels weer volgens welke gediscussieerd dient te worden. Als wij deze regels op een rijtje zetten kunnen we zeggen dat Socrates zowel een discussieprocedure als een gedragscode voor de discussianten formuleert. In deze paragraaf zullen we deze regels en hun vindplaatsen in de dialogen bespreken en nagaan of de door Socrates gebruikte procedure als redelijk beschouwd kan worden. Tevens zullen we ze in verband proberen te brengen met de discussieregels van Van Eemeren en Grootendorst. Daartoe is het zinnig eerst het verschil in discussievorm tussen de vraag-antwoorddiscussies en de redelijke discussie nader te bekijken. Dit verschil bemoeilijkt namelijk een precieze vergelijking tussen de procedureregels van beide discussievormen. Ten eerste zijn de gebondenheden van beide discussianten in een Socratische dialoog niet zonder meer duidelijk, en ten tweede is het niet duidelijk wie er argumenteert. We zullen deze problemen hier eerst bespreken.

In een discussie volgens het ideaalmodel brengen discussianten beweringen naar voren, waaraan ze vervolgens gebonden zijn. In een Socratische dialoog ligt dit anders; daar leggen beide discussianten (als we uitgaan van één vragensteller en één antwoorder) gezamenlijk door middel van vraag en antwoord de premissen voor een bepaalde redenering vast. Door op een bepaalde vraag te antwoorden bindt de antwoorder zich aan een uitspraak, die daarna als premisse gebruikt kan worden.

Ditzelfde kan niet zo gemakkelijk van de vragensteller gezegd worden; deze bindt zich door het stellen van een vraag immers niet expliciet aan het antwoord van zijn discussiepartner. Wellicht kan gezegd worden dat de vragensteller 'for the sake of argument' de antwoorden op zich neemt. Deze antwoorden worden immers gebruikt om de stelling van de antwoorder te toetsen. In die hoedanigheid kunnen we zeggen dat de vraag-antwoordsequenties in de Socratische dialoog een soort gezamenlijk vaststellen van de gemeenschappelijke uitgangspunten⁴⁶ inhoudt. Beide aanvaarden deze concessies voor de duur van de discussie, met dat verschil dat, zoals we straks zullen zien, van de antwoorder verwacht wordt dat hij ook werkelijk in deze uitgangspunten gelooft.

Zoals we eerder in dit hoofdstuk hebben gezien vergelijken Kamlah en Lorenzen het gezamenlijk overeenkomen van bepaalde uitspraken (homologie) met de intersubjectieve toetsingsprocedure. Wij vragen ons echter af of dit een juiste vergelijking is omdat er niet expliciet van toetsing van elementaire uitspraken sprake is.

⁴⁶ Gemeenschappelijke uitgangspunten hebben volgens Van Eemeren en Grootendorst betrekking op feiten, waarheden, normen, waarden en waardenhierarchyën. De enige eis die zij aan de lijst gezamenlijke uitgangspunten stellen is dat zij geen contradicties bevat. Idealiter worden deze aan het begin van de discussie, tijdens de openingsfase, vastgesteld. Tijdens deze fase worden ook de discussierollen verdeeld en de spelregels voor de discussie afgesproken.

In een redelijke discussie brengt een protagonist argumentatie naar voren ter verdediging van diens standpunt. De discussievorm van de Socratische dialoog maakt het daarentegen niet eenvoudig antwoord te geven op de vraag wie er nu eigenlijk argumenteert. De vragensteller onderzoekt de houdbaarheid van de stelling van de antwoorder. Hierbij ontlokt hij de antwoorder niet alleen premissen tegen deze stelling, maar bouwt daarmee ook stap voor stap een redenering op. Deze gevolgtrekkingen worden dikwijls ook weer in de vorm van vragen aan de antwoorder voorgelegd⁴⁷.

Als we naar de omschrijving van argumentatie van Van Eemeren en Grootendorst kijken is dat "een constellatie van uitspraken ter verdediging of rechtvaardiging van een meningsuiting" die erop gericht is "een redelijke beoordelaar te overtuigen van een bepaald standpunt over de aanvaardbaarheid of onaanvaardbaarheid van deze meningsuiting" (1982: 53). Maar deze definitie lijkt niet geheel van toepassing op Socratische dialogen. In feite wordt diegene die een stelling naar voren brengt geacht deze te verdedigen.

De verdediger in een Socratische dialoog doet dit door middel van het geven van antwoorden op de vragen van de aanvaller, en niet door het rechtstreeks naar voren brengen van argumentatie voor deze stelling. Het zou enigszins vreemd zijn te zeggen dat de verdediger argumentatie vóór zijn stelling geeft, want, als de aanvaller zijn werk goed doet -zoals Socrates over het algemeen- dan geeft de verdediger juist argumenten tegen zijn eigen stelling!

Ook van de aanvaller kan niet zomaar gezegd worden dat deze alleen argumenteert, omdat hij slechts vragen stelt en niet expliciet gebondenheden op zich neemt. Bovendien hoeft de vragensteller niet noodzakelijkerwijze een poging te doen de verdediger van een bepaald standpunt te overtuigen, de aanvaller weet immers ook niet altijd waar zijn vragen precies toe leiden. Als de aanvaller alleen aan de stelling van de verdediger twijfelt neemt hij strikt genomen geen standpunt in. De verdediger is, zo zou je kunnen zeggen, de passieve partij en de aanvaller de actieve; deze laatste probeert premissen te vergaren die hij in een ontkrachtende redenering kan gebruiken. De aanvaller en verdediger argumenteren niet los van elkaar maar construeren in feite samen een redenering, al heeft de één een verschillend doel dan de ander (respectievelijk de stelling aanvallen en verdedigen). Op deze problemen komen we in hoofdstuk 5, als we nader ingaan op de analyse, terug.

De zojuist genoemde verschillen in discussievorm en de daarmee samenhangende theoretische problemen maken een eenvoudige vergelijking tussen de regels van Socrates en die van Van Eemeren en Grootendorst niet mogelijk. Bij de nu volgende bespreking van de regels uit de dialogen zullen wij zoveel mogelijk een link proberen te leggen met de pragma-dialectische theorie. De volgende Socratische 'spelregels' komen aan de orde:

Voor de antwoorder:

⁴⁷ In hoofdstuk 6 en 7 komen we terug op de soorten vragen die Socrates stelt.

- hij moet zijn eigen mening geven
- hij moet kort en direct antwoorden
- hij mag vragen om uitleg
- hij mag (beperkt) een concessie terugtrekken
- hij mag kritiek naar voren brengen

Voor de vragensteller:

- hij moet duidelijke, 'to the point' vragen stellen, met een duidelijke strekking die het ter discussie staande grondig onderzoeken

Voor beiden:

- ze moeten het onderwerp gezamenlijk juist afbakenen
- ze moeten hun ongelijk kunnen toegeven

Socrates geeft in de dialogen meerdere malen commentaar op zijn dialectische discussiemethode. Soms onderhandelt hij met zijn discussiepartner of ze deze discussievorm zullen gebruiken. In Protagoras bijvoorbeeld moet Socrates praten als brugman om zijn vraag-antwoordmethode er door te krijgen, omdat Protagoras sterke voorkeur heeft voor het houden van redevoeringen waarna het publiek moet oordelen. Onder andere uit dit soort passages kunnen we bepaalde discussieregels voor zijn methode distilleren. In Protagoras en ook in vele andere dialogen geeft Socrates regels voor het antwoorden: men dient zijn eigen mening te geven. Voor Socrates staat deze eis ten dienste van het discussiedoel: de waarheid van de thesis achterhalen (Charmides: deel 1: 393-394):

Socrates: Antwoord op mijn vragen zoals ge het meent, zonder u er om te bekommeren of Critias dan wel Socrates aan de toets onderworpen wordt. Let enkel op de thesis, en kijk hoe het met de toetsing daarvan afloopt.

Andere voorbeelden van deze regel zijn:

Euthyphro: Ja, noem dat zaakjes doen, als ge die naam liever hoort.

Socrates: Voor mij is er geen sprake van 'liever', tenzij het de waarheid is. (Euthyphro: deel 1: 314)

Socrates: Pas nu op, Crito, wanneer je dit toegeeft, dat je het niet toegeeft tegen je overtuiging. (Crito: deel 1: 116)

Socrates verbindt dus een oprechtheidsvoorwaarde voor de antwoorder aan de uitgangspunten die hij samen met hem vaststelt. Zelf geeft hij tijdens het vraag-antwoordspel zelden expliciet aan wat hij denkt (Charmides: deel 1: 389):

Charmides: En gij, mijn beste, oordeelt gij er anders over?
 Socrates: Laat dat, zei ik. Laten we momenteel nog niet onderzoeken wat ik erover denk, maar wat gij nu op dit ogenblik zegt.

De gebondenheden van de antwoorder gebruikt Socrates later weer om bepaalde gevolgtrekkingen te maken. Hierbij ontstaan soms strubbelingen over de precieze gebondenheden van de antwoorder. Zo krijgt Socrates in Protagoras van de gelijknamige geleerde op een gegeven moment het verwijt diens woorden te verdraaien (Protagoras: vert. Bartelink: 126):

Gij geeft, Socrates, niet juist weer wat ik gezegd heb en geantwoord.

Een volgende spelregel van de vraag-antwoorddiscussie is de mogelijkheid van de antwoorder bepaalde concessies te herroepen als die een daarmee in tegenspraak zijnde concessie heeft gedaan. Socrates is niet uit op een gemakkelijke overwinning door iemand op de eerste de beste inconsequentie vast te pinnen (Gorgias: deel 1: 111):

Socrates: Ik ben bereid, als ge denkt dat we op een of ander punt verkeerdelijk tot een accoord gekomen zijn, in uw voordeel alles te herroepen wat ge maar wilt [...]

Ook in andere dialogen probeert Socrates steeds weer in samenspraak de uitgangspunten voor een bepaalde redenering duidelijk te krijgen:

Socrates: Maar, Protagoras, welke van deze beide beweringen moeten wij nu prijsgeven? [...] Samen klinken ze niet bijster muzikaal. Zij zijn niet eensluidend en stemmen niet met elkaar overeen. (Protagoras: vert. Bartelink: 106)

Socrates: Maar ook nu nog staat het u vrij uw mening te herzien. (Protagoras: vert. Bartelink: 131)

Socrates: Deze redenering, zei hij, stemt dus niet overeen. Welk van de beide argumenten kiest ge, dat het leven herinnering is of dat de ziel een harmonie is? (Phaedo: vert. Bartelink: 174)

Soms vraagt ook de persoon in kwestie zelf om het mogen terugtrekken van een bepaalde uitspraak (Charmides: deel 1: 390):

Critias: Neen, Socrates, dat is nooit mogelijk! Vindt ge dat een of ander van wat ik vroeger toegaf, onvermijdelijk tot die conclusie voert, dan wil ik het nog liever herroepen!

De discussie wordt in dit geval op een andere manier hervat.

In Euthydemus geeft Plato kritiek op de discussiepraktijken van de sofisten Dionysodorus en Euthydemus die zich niet aan redelijke discussieregels storen.

Ze meten namelijk met twee maten: ze pinnen Socrates vast op ieder woord dat hij zich laat ontvallen, terwijl zij zichzelf op brutale wijze aan hun gebondenheden onttrekken (Euthydemus: deel 1: 51):

- Socrates: Ziehier dan mijn plumpe vraag. Als we toch niets verkeers doen, noch bij het handelen, noch bij het spreken, noch bij het denken: wat komt gij dan, in 's hemelsnaam, als dat zo is, wat komt gij ons dan leren? Beweerde ge daarnet niet dat gij, beter dan wie ook ter wereld, de deugd zoudt mededelen aan wie bereid was te leren?
- Hoezo, Socrates, viel nu Dionysodorus in, zijt ge dan zo'n aftandse Cronus dat ge nu nog komt herinneren aan wat wij helemaal in het begin hebben gezegd? Had ik vorig jaar iets gezegd, dan zoudt ge er nu waarschijnlijk nog mee voor de dag komen.

De twee genoemde regels uit de Socratische dialoog, tonen verband met regel 6 van Van Eemeren en Grootendorst: "Een standpunt moet als afdoende verdedigd worden beschouwd als de verdediging plaatsvindt door middel van argumenten die tot de gemeenschappelijke uitgangspunten behoren". Socrates is voortdurend bezig duidelijkheid te verkrijgen over de gebondenheden van zijn discussiepartner. Bovendien verbindt hij er zoals we hebben gezien - voor de antwoorder- een oprechtheidsvoorwaarde aan. Dit is een eis die Van Eemeren, Grootendorst en Kruiger niet stellen voor een concessie of gemeenschappelijk uitgangspunt (1986a: 92):

Gemeenschappelijke uitgangspunten houden niet in dat de protagonist en de antagonist ook echt allebei moeten geloven dat alle proposities die als uitgangspunt fungeren aanvaardbaar zijn. Er is aan de status van uitgangspunt geen oprechtheidsvoorwaarde verbonden. Die eis is overbodig, het gaat erom dat de protagonist en de antagonist een propositie die als uitgangspunt fungeert in de discussie behandelen alsof zij er inderdaad in geloven, of dat nu werkelijk zo is of niet.

Een andere discussieregel van Socrates is zijn verzoek aan zijn discussiepartners dat zij korte antwoorden geven, en dat ze niet vervallen in het uitspreken van uitvoerige redevoeringen waardoor hij het spoor bijster raakt (Gorgias: deel 1: 92):

Socrates: Wel, Gorgias, zoudt ge ervoor te vinden zijn ons gesprek voort te zetten zoals we nu bezig zijn, nl. om beurten met vragen en antwoorden, en die omhaal van woorden waarmee Polus juist begonnen was, terzij te laten voor een ander keer? Maar uw belofte moogt ge niet leugenachtig maken! Toon u integendeel bereid, bondig op het gevraagde te antwoorden.

Sommige van zijn gesprekspartners voorzien narigheid bij het zich expliciet

vastleggen op uitspraken en sputteren tegen (Protagoras: vert. Bartelink: 108):

Protagoras: Hoe bedoelt ge dat ik korte antwoorden moet geven? Moeten ze korter zijn dan nodig is?

- Zeker niet, zei ik.

- Dus zo lang als nodig is?

- Ja.

- Zo lang als ik nodig acht of als gij nodig acht?

- Ik heb gehoord, zei ik, dat gij in staat zijt- gij kunt dat zelf en kunt het ook aan anderen leren- om als ge dat wilt over hetzelfde onderwerp zo te lang spreken, dat het u nooit aan woorden ontbreekt, maar ook zo kort, dat niemand het korter kan zeggen dan gij. Als ge dus met mij wilt discussiëren, gebruik dan tegenover mij de tweede methode, de bondigheid.

- Socrates, zei hij, reeds dikwijls ben ik met anderen in een woordenspel geraakt en als ik deed wat gij mij voorschrijft, zo te spreken als mijn tegenstander verlangt, zou ik op niemand de overwinning behalen en zou Protagoras nooit naam hebben gemaakt onder de Grieken.

Het antwoord op een vraag dient direct gegeven te worden, anders komt de vraag-antwoordmethode in de knoop: er kan dan immers niet meer stap voor stap overeenstemming bereikt worden over de te gebruiken uitgangspunten. De antwoorder hoeft echter niet te antwoorden als deze geen antwoord wéét; Socrates zoekt dan naar een andere weg om bepaalde informatie te krijgen (Phaedo: vert. Bartelink: 151):

Socrates: Wat van beide kiest gij, Simmias? Dat wij met deze wetenschap geboren zijn of herinneren wij ons later die dingen, waarvan wij vroeger de wetenschap hadden ontvangen?

-Op het ogenblik, Socrates, kan ik niet kiezen.

-Dan iets anders [...]

Het staat de ondervraagde hierbij ook altijd vrij om bij het niet begrijpen van een vraag om uitleg te vragen, hetgeen ook regelmatig voorkomt (Crito: vert. Bartelink: 117):

Crito: Socrates, ik kan geen antwoord geven op je vraag, want ik begrijp het niet.

Socrates: Bezie het dan zo: [...]

Socrates probeert dan via meerdere vragen datgene te bereiken wat eerst niet direct lukte. In de Euthydemus laat Plato zien hoe het niet moet: de sofisten laten Socrates zich vastleggen op een uitspraak waarvan hij de strekking niet helemaal begrijpt (deel 1: 63):

Socrates: Als ik niet precies weet wat ge vraagt, staat ge er dan op dat ik toch antwoord, zonder verdere vragen te stellen?

Euthydemus: Ge vat toch wel iets van wat ik zeg, nietwaar?

Socrates: "Jawel", zei ik.

Euthydemus: Antwoord dan alvast volgens wat ge van de vraag begrijpt.

Socrates: Maar ik onderstel dat uw vraag, in uw opvatting dit betekent; als ik er nu iets anders uit meen te begrijpen en ik geef u een antwoord volgens wat ik ervan snap: is dat dan voldoende voor u? Ook al zou ik helemaal naast de kwestie antwoorden?

Euthydemus: Voor mij volstaat dat. Voor u ongetwijfeld niet, vermoed ik.

De mogelijkheid om verduidelijking te vragen van hetgeen bedoeld wordt met een vraag (of argument), komt overeen met de duidelijkheidseis in regel 10, die luidt:

De formuleringen die gebruikt worden, mogen geen onduidelijkheden of dubbelzinnigheden bevatten en moeten zo correct mogelijk worden geïnterpreteerd.

Uit het fragment uit Euthydemus blijkt dat Socrates het niet bevorderlijk acht voor de loop van de discussie als hij niet zeker weet of hij de vraag juist begrijpt; hierdoor zou hij zich immers op iets kunnen vastleggen waarop hij zich niet bedoelt vast te leggen.

Zoals we al hebben gezien treedt Socrates niet altijd op als vragensteller; soms stelt hij anderen voor de keuze vragen te stellen of te antwoorden. Uit deze passages kunnen we opmaken dat hij van de vragensteller duidelijke vragen verlangt die de zaak grondig onderzoeken. In de volgende passage uit Gorgias waarin Socrates en Polus op zoek zijn naar wat de redekunst inhoudt, neemt Socrates uit onvrede met zijn vragensteller de touwtjes weer in handen (deel 1: 112):

Polus: En dunkt u niet dat de redekunst een schoon ding is, als ze in staat is de mensen genoeg te verschaffen?

Socr: Hoezo, Polus? Hebt ge nu al uit mijn mond achterhaald wat ze volgens mij is? Want ge zijt daar al met de volgende vraag: of ze me nl. niet schoon toeschijnt.

Polus: Heb ik dit dan niet achterhaald: dat ze volgens u een zekere ervaring is?

Socr: Als ge het genoegendoen zozeer op prijs stelt, zoudt ge me dan een klein genoeg willen doen?

Polus: Zeker.

Socr: Vraag me dan wat voor een kunst de kookkunst volgens mij is.

Polus: Goed. Ik stel u de vraag: welke kunst is de kookkunst?

Socr: Ze is helemaal geen kunst, Polus.

Polus: Wat is ze dan?

Socr: Goed, dan zeg ik: een soort van ervaring.

Op een later punt in diezelfde dialoog maakt Socrates Polus het verwijt

onduidelijk te zijn in de strekking van zijn uitspraken en teveel vragen tegelijk te stellen (p.118):

Socr: Bij de hond, Polus! Bij alles wat ge zegt sta ik in twijfel of ge voor eigen rekening spreekt en uw eigen mening te kennen geeft, dan of ge me een vraag stelt.

Polus: Maar neen, 't is een vraag die ik u stel.

Socr: Goed, mijn beste. In dat geval wel twee vragen tegelijk?

Boven alles gaat het Socrates in zijn discussiemethode erom samen met zijn gesprekspartner(s) tot een grondig, redelijk onderzoek te komen van een bepaalde uitspraak. Alle hierboven genoemde regels uit de dialogen moeten bijdragen aan een zo doeltreffend mogelijke discussie.⁴⁸ Daartoe moeten de antwoorden niet te lang zijn, en ook de werkelijke mening van de beantwoorder weergeven. De vragensteller heeft tot taak de relevante informatie boven tafel te krijgen die nodig is voor het oplossen van een bepaald probleem. De beantwoorder mag vanuit dit uitgangspunt ook bedenkingen naar voren brengen tegen de tot dan toe verkregen argumentatie of conclusie. Zo denkt Simmias in Phaedo nog een defect in de conclusie ontdekt te hebben (Vert. Bartelink: 152):

Socrates: Dan, Simmias, bestonden onze zielen, voordat zij in menselijke gedaante verschenen, al eerder, zonder lichaam, en hadden zij denkvermogen.

Simmias: Tenzij wij terstond bij onze geboorte dit weten verkrijgen, Socrates; want dat tijdstip blijft nog over.

Het is voor Socrates ook van belang dat zijn gesprekspartners het met zijn uiteindelijke conclusie eens zijn. In lo is de gelijknamige rapsode door Socrates weerlegd, maar omdat lo nog niet overtuigd is van zijn ongelijk volgt een uitwijding van Socrates (zie hoofdstuk 6). In Phaedo voelt Socrates aan dat Cebes en Simmias nog niet van een bepaalde mening overtuigd zijn (Vert. Bartelink: 164):

Wat is er? Schijnt u aan het gesprokene nog iets te ontbreken? Want het heeft zeker nog veel bedenkelijke en aanvechtbare punten, als men deze dingen afdoende wil behandelen. [...] Als ge met iets van deze dingen verlegen zit, aarzelt dan niet zelf het woord te nemen en uiteen te zetten hoe het u voorkomt beter gezegd te kunnen worden òf ook mij weer te hulp te roepen, als ge meent samen met mij de moeilijkheden beter te zullen overwinnen.

Socrates hecht dus waarde aan een gemeenschappelijke afsluiting van de discussie. Dit vertoont enige overeenkomst met discussieregel 9 van Van Eemeren en Grootendorst (Een afdoende verdediging van een standpunt moet

⁴⁸ Zoals we in hoofdstuk 2 gezien hebben kunnen er verschillende doelen nagestreefd worden door Socrates in een dialoog, bijvoorbeeld: het zoeken naar een definitie, het onderwijzen en 'nederig' maken van een gesprekspartner, en het oplossen van een probleem of meningsverschil.

ertoe leiden dat de antagonist zijn twijfel aan het standpunt intrekt en een mislukte verdediging dat de protagonist zijn standpunt intrekt).

In Phaedo zijn Socrates' gesprekspartners uitgesproken mondig in vergelijking met die uit andere dialogen. Continu geven zij commentaar op het verloop van de bewijsvoering (Vert. Bartelink: 153):

Simmias: Maar of zij er na onze dood ook nog zal zijn, dat schijnt ook mij, Socrates, nog niet bewezen te zijn. Nog staat in de weg wat Cebes zo juist heeft gezegd [...]

Door in de discussie de mogelijkheid te bieden tegenwerpingen en kritiek te uiten is voldaan aan de preliminaire voorwaarde dat discussianten alle informatie mogen aanvoeren die zij voor het verdedigen of aanvallen van een standpunt relevant vinden.

Socrates is niet uit op een gemakkelijk winnen van de discussie; om een bepaald probleem goed op te lossen geeft hij zijn discussiepartners alle ruimte om zichzelf in de discussie te herstellen als ze vast dreigen te lopen in hun argumentatie. Alles is Socrates erom te doen om tot een waar inzicht te komen of zijn discussiepartners er juist van te overtuigen dat ze géén kennis bezitten. Daartoe blijft hij dan ook net zolang 'trekken' totdat hij een bepaald antwoord op zijn vraag krijgt (bijvoorbeeld het soort van definitie waar hij naar op zoek is, zie hoofdstuk 2). Soms voelt een gesprekspartner zich daardoor persoonlijk aangevallen (Charmides: deel 1: 393):

Critias: Neen, in feite zijt ge bezig, geloof ik, met wat ge daarjuist ontkende: mij probeert ge namelijk aan de toets te onderwerpen, en het onderwerp van de discussie laat ge ongemoeid.

In de Gorgias geeft Socrates een psychologische verklaring voor dit verwijt en zet bovendien uiteen wat hij van een goede discussie en discussianten verwacht (deel 1: 105):

- 1 Socrates: Ik meen wel, Gorgias, dat ook gij, zoals ik, ervaring heb opgedaan over een massa discussies. En daarbij hebt ge zeker het volgende vastgesteld: dat de mensen die een discussie aanvatten, er niet makkelijk in slagen eerst gemeenschappelijk het onderwerp
- 5 juist af te bakenen, elkaar over en weer te onderrichten in wat zij weten, en zo uit elkaar te gaan. Integendeel: als ze over iets van mening verschillen en als de een weigert te erkennen -of niet duidelijk erkent- dat de ander gelijk heeft, dan maken ze zich boos en menen dat persoonlijke afgunst de ander die woorden in de mond
- 10 legt om het pleit te winnen, en niet om het ter berde gebrachte onderwerp van de discussie te ontdekken. Ja, soms zijn er wel die er zich op de duur allergemeenst van afmaken, met een ware scheldpartij. Zulke lelijke dingen zeggen ze over elkaar, dat zelfs de om-

15 staanders kwaad worden op zichzelf, omdat ze de moeite gedaan hebben naar zulke kerels te komen luisteren. En waarom zeg ik dit? Omdat ik de indruk heb dat uw gezegden van nu niet helemaal consequent zijn, noch overeenstemmen met wat ge in het begin zegde over de redekunst. Ik schrik er dan ook voor terug u te willen weerleggen, uit vrees dat ge me ervan verdenkt uit afgunst
 20 het woord te nemen, niet om volledige duidelijkheid te brengen in de zaak, maar tegen u. Als ook gij dus tot hetzelfde slag van mensen behoort als ik, zou ik u met alle genoegen verder uitvragen; maar anders zou ik het erbij laten. En tot welk slag ikzelf behoort? Tot hen die zich graag laten weerleggen als ze iets onwaars zeggen,
 25 maar die ook met genoegen een ander zouden weerleggen, als dié een onwaarheid uitspreekt; tot hen die er heus niet minder genoegen aan beleven weerlegd te worden als te weerleggen. Een grotere goed acht ik het immers weerlegd te worden, in zoverre het een groter goed is zelf van het grootste kwaad bevrijd te worden, dan er een ander van te bevrijden. Volgens mij bestaat er namelijk voor
 30 de mens geen kwaad zo groot, als een valse mening aangaande datgene wat op 't ogenblik toevallig het onderwerp van ons gesprek uitmaakt.

In deze passage refereert Socrates aan principes die ook terug te vinden zijn in de discussieregels van Van Eemeren en Grootendorst. In (tekst)regel 3-6 impliceert Socrates iets dat lijkt op het geven van irrelevante argumentatie doordat het onderwerp niet duidelijk is afgebakend; in dat geval is er sprake van een overtreding van discussieregel 4 (Een standpunt mag alleen verdedigd worden door argumentatie naar voren te brengen die op dit standpunt betrekking heeft). In regel 6-11 wijst Socrates op het onterecht niet op willen geven van een standpunt; dit zou een overtreding van discussieregel 9 inhouden (Een afdoende verdediging van een standpunt moet ertoe leiden dat de antagonist zijn twijfel aan het standpunt intrekt en een mislukte verdediging dat de protagonist zijn standpunt intrekt). In regel 11-21 beschrijft Socrates een aantal varianten van het 'ad hominem argument', d.w.z. dat in plaats van de stelling zèlf de persoon daarachter aangevallen wordt. Van Eemeren en Grootendorst beschouwen het naar voren brengen van een 'ad hominem argument' als een overtreding op discussieregel 1 (Men mag elkaar niet beletten standpunten of twijfel naar voren te brengen).⁴⁹

Zoals we hebben gezien zijn de discussieregels voor de Socratische dialoog en redelijke discussie niet stuk voor stuk met elkaar te vergelijken. Reden hiervoor is dat de discussieprocedure en het doel (en dit geldt dan met name voor de waarheidseis en het peirastische doel van Socrates) van beide verschillen. Het feit dat

⁴⁹ Van Eemeren en Grootendorst situeren het 'ad hominem argument' alleen in de confrontatiefase, d.w.z. in dat deel van de discussie waarin idealiter een verschil van mening wordt geconstateerd. Het 'ad hominem argument' kan ons inziens echter ook in de argumentatiefase optreden, alwaar het gebruikt wordt om iemand het naar voren brengen van een argument of kritiek te beletten.

beide discussianten eigenlijk samen argumenteren bemoeilijkt ook een eenvoudige vergelijking (zie hierover ook hoofdstuk 5). De regels van Van Eemeren en Grootendorst zijn echter niet in tegenspraak met die van de Socratische dialoog; en zouden -bijvoorbeeld met aanpassingen voor de specifieke vraag-antwoordvorm⁵⁰- deze kunnen aanvullen. Wel is duidelijk geworden dat de Socratische dialoog een discussievorm is die -idealiter- aan bepaalde redelijkheidsnormen moet voldoen. Socrates' 'discussieregels' dragen bij tot een discussievorm waarin de discussianten gezamenlijk tot een redelijke oplossing van een bepaald probleem of meningsverschil kunnen komen.

Aristoteles heeft in zijn Topica regels en strategieën geëxpliciteerd voor het voeren van vraag-antwoorddebatten. Zoals we in hoofdstuk 2 al gezien hebben, wordt het debat zoals beschreven in de Topica van Aristoteles vaak vergeleken met de Socratische methode. Ryle, Robinson en Roelants wijzen hier onder andere op. Tot slot van dit hoofdstuk bespreken we summier de regels en strategieën die Aristoteles noemt.

Het debat van Aristoteles verloopt volgens een strengere procedure dan de Socratische dialoog; wordt bij de laatste de vraag-antwoordmethode bijvoorbeeld afgewisseld door het geven van rechtstreekse argumentatie, bij het debat is dit niet het geval. De regels uit de Topica vertonen grote overeenkomst met die van Socrates, met dat verschil dat ze meer toegespitst lijken op het voeren van een wedstrijdialoog: de antwoorder moet met 'ja' of 'nee' antwoorden volgens zijn eigen mening; hij mag om verduidelijking vragen als hij een vraag niet begrijpt of als er een dubbelzinnigheid in schuilt; de vragensteller moet premissen gebruiken die algemener geaccepteerd zijn dan de conclusie en is aan een bepaalde tijdlimiet gebonden.⁵¹

Ryle ziet grote overeenkomst tussen de vroege dialogen van Plato en de theorie van Aristoteles (1966:18):

Now the elenctic debating which these dialogues [de vroege dialogen] exemplify is identical with the dialectic of which Aristotle's Topics is the Art or Methodology.

Later zegt Ryle echter (1966: 103) "The transition from Plato's Euthydemus to Aristotle's Topics is the progress from craft to Art". Dit is nogal vreemd in combinatie met Ryle's eerdere uitspraak, omdat Plato juist in de Euthydemus een staaltje onredelijk discussiëren van de sofisten Dionysodorus en Euthydemus laat zien. Het lijkt gezien zijn eerdere vergelijking dan ook niet waarschijnlijk dat Ryle wil zeggen dat het debat van Aristoteles grote overeenkomst vertoont met de manier waarop de sofisten discussiëren. Misschien doelt hij dan ook wel meer op het feit dat Aristoteles ook het wedstrijdelement in het debat erkende, en zijn dialoogvorm een nog grotere 'staccato' vraag-antwoordvorm kende dan de

⁵⁰ In 6.3.1 gaan we hier verder op in.

⁵¹ Volgens Van Eemeren en Grootendorst (1982) kan ook bij een redelijke discussie een tijdlimiet vastgesteld worden door de discussianten in een reglement van orde.

Platoonse dialogen. Wel geeft Aristoteles in boek VIII van de Topica allerlei tips om het je tegenstander moeilijk te maken. Soms geeft hij daarbij aan wanneer de discussianten over de schreef gaan (161b):

He who asks questions in a contentious spirit and he who in replying refuses to admit what is apparent and to accept whatever question the questioner wishes to put, are both of them bad dialecticians.

Maar op andere plaatsen brengt hij dubieuze adviezen naar voren, zonder duidelijk oordelend commentaar. Hierom legt Robinson minder nadruk op een grote overeenkomst tussen het debat van Aristoteles en de dialogen van Plato (zie hoofdstuk 2).

Aristoteles geeft onder andere de volgende strategieën aan voor beide discussianten: de vragensteller moet niet te happig overkomen (want dan bieden mensen meer weerstand), af en toe een bezwaar tegen zichzelf opwerpen om achterdocht bij de antwoorder weg te nemen en zijn doel zorgvuldig verbergen bijvoorbeeld door het argument zodanig lang te maken want "when the material is abundant, it is less obvious where the fallacy lies" (Topica 157a).

De vragensteller moet een van te voren uitgedachte strategie gebruiken om de benodigde premissen van de antwoorder te verkrijgen. Dit kunnen noodzakelijke premissen (voor deductie) of andere premissen zijn. Deze laatste kunnen voor vier doelen gebruikt worden: voor inductie, om meer gewicht aan het argument te geven, om de conclusie te bedekken, en om meer helderheid aan de redenering te geven. De noodzakelijke premissen moeten door deductie of inductie vastgesteld worden. De conclusies moeten niet tussentijds uitgesproken worden maar moeten door middel van deductie allemaal tegelijkertijd samengebracht worden, dit om de gedachten van de antwoorder zo veel mogelijk bij de oorspronkelijke stelling weg te houden.

De antwoorder moet proberen de vragensteller van een conclusie af te houden door bezwaren op te werpen tegen de vragen of vragensteller, of door te wijzen op een tijdoverschrijding.

De strategieën voor het debat die Aristoteles uit de doeken doet zijn niet bij Socrates terug te vinden. Of Socrates echter te allen tijden vrij te pleiten is van dubieuze discussiepraktijken valt nog te bezien. In hoofdstuk 6 en 7 gaan we dit na voor respectievelijk Io en Kleine Hippias.

5. PROBLEMEN BIJ DE RECONSTRUCTIE VAN DE DIALOGEN

5.1 Inleiding

In het vorige hoofdstuk hebben wij besproken in hoeverre de Socratische dialoog opgevat kan worden als redelijke discussie naar het ideaalmodel van Van Eemeren en Grootendorst. Wij menen dat een Socratische dialoog opgevat kan worden als redelijke discussie ook al zijn de doelstellingen en procedures niet precies als in het ideaalmodel. Bij de analyse van een dialoog naar het ideaalmodel zal vooral de afwijkingen in argumentatiemethode voor problemen zorgen bij de interpretatie en reconstructie van de dialoog als kritische discussie. In dit hoofdstuk bespreken wij eerst wat een normatieve reconstructie van een argumentatief betoog inhoudt volgens de theorie van Van Eemeren en Grootendorst (5.2), en gaan vervolgens in op de problemen die opkomen bij een normatieve reconstructie van de Socratische dialogen (5.3). Vervolgens bespreken we de elementen van een kritische beoordeling en welke problemen zich voordoen bij de beoordeling van de Socratische dialogen (5.4).

Dit hoofdstuk gaat over de problemen die, vanuit theoretisch perspectief, bij de reconstructie van Socratische dialogen te verwachten zijn. In de volgende hoofdstukken passen we de theorie toe op twee dialogen. Daarin worden de theoretische ideeën getoetst op hun bruikbaarheid in een praktisch onderzoek. Pas dan wordt duidelijk in hoeverre een normatieve reconstructie naar het ideaalmodel mogelijk is.

5.2 Reconstructie naar het ideaalmodel

Het analytisch overzicht van een normatieve reconstructie van een discussie kent een aantal vaste elementen:

1. de proposities waarover een verschil van mening bestaat, en waar tegenover de sprekers hun de standpunt innemen
2. het type geschil wat daarmee ontstaat; en de rollen die de sprekers op zich nemen
3. een beschrijving van de manier waarop de discussiefasen in de dialoog vertegenwoordigd zijn
4. een schematische weergave van de argumentatiestructuur.⁵²

1. Het meningsverschil: De ideale discussie bestaat enkel bij de gratie van een verschil van mening. Om een discussie te reconstrueren naar de normen van het ideaalmodel is dus de eerste vereiste dat wordt vastgesteld over welke uitspraak

⁵² Zie Het analyseren van een betoog Van Eemeren, Grootendorst, Kruijer. 1983: 290.

een verschil van mening bestaat. Eén propositie is de hoofdstelling, en bepaalt het hoofdgescil van de discussie. Naast het hoofdgescil bestaan ook vaak subgeschillen. Deze ontstaan als een argument voor de hoofdstelling niet direct aanvaardbaar is of wordt geacht. Dan wordt dit argument zelf een stelling die ter discussie staat, namelijk in een subdiscussie. Voor deze subgeschillen worden ook weer argumenten gegeven.

In de reconstructie moet worden vastgesteld wat de verschillende standpunten zijn van de sprekers ten aanzien van de (sub)stelling(en). Zij moeten verschillende posities innemen wil er werkelijk sprake zijn van een geschil. In principe zijn er ten aanzien van een stelling drie posities mogelijk:

- De spreker kan een positief standpunt innemen. Dit wordt symbolisch weergegeven als: +/p. Zou de stelling zijn dat deugd onderwijsbaar is, dan zou de standaardparafrase van +/p kunnen worden geformuleerd door: 'Het is zo dat deugd onderwijsbaar is.'
- De spreker kan ook een negatief standpunt innemen: -/p. De standaardparafrase zou dan in het voorbeeld zijn: 'Het is niet zo dat de deugd onderwijsbaar is.'
- De spreker kan ook een nulpositie innemen. Hij of zij twijfelt dan alleen aan de juistheid van de stelling, maar kiest niet voor een rigoureuze afwijzing. Dit wordt symbolisch weergegeven als: 0/p. Deze houding betekent meestal dat de spreker het standpunt van de andere spreker in twijfel trekt, of kritiek uitoefent. Deze positie wordt daarom ook wel symbolisch weergegeven door ?/(+/p) of ?/(-/p).

2. Het type geschil: Dit wordt bepaald door verschil in de standpunten die de twee partijen innemen. Is er geen verschil in de standpunten die de partijen innemen dan is er sprake van een schijn-geschil. Het doel van de discussie kan dan niet zijn het oplossen van een verschil van mening, omdat er geen verschil van mening bestaat. Dergelijke discussies kunnen niet zonder voorbehoud gereconstrueerd worden als kritische discussie. Andere combinaties van standpunten leveren verschillende typen geschil op:

- Het meest eenvoudige geschil is het enkelvoudig niet-gemengd geschil. Dat wil zeggen dat een partij een positief of een negatief standpunt ten aanzien van een stelling inneemt, en de andere partij daaraan twijfelt. Bij de voorbeeldstelling zou dat neerkomen op:

A: Het is zo dat deugd te onderwijzen is.
B: Ik weet niet of deugd te onderwijzen is.

Dit geschil is opgelost òf als A overtuigd wordt dat de twijfel van B gerechtvaardigd is (A stemt in met de houding van B: ?/(+/p), en moet logisch gezien ook het eigen standpunt +/p op geven), òf als B overtuigd wordt door de argumenten die A geeft voor zijn positie (B geeft dan zijn twijfel op en neemt de houding van A over: +/p).

- Een ander type geschil ontstaat als beide partijen een tegengesteld standpunt innemen ten aanzien van de hoofdstelling, bijvoorbeeld:

A: +/p en B: -/p.

Dit type geschil heet enkelvoudig gemengd geschil. Het levert een complexere discussie op, want beide sprekers hebben in deze situatie bewijsplicht. A moet zijn standpunt verdedigen tegen kritiek van B, en argumenten geven om B te overtuigen. Tegelijk moet A argumenten geven die het standpunt van B ontkrachten. B moet zowel het standpunt van A aanvallen als zijn eigen standpunt verdedigen. In een dergelijke discussie is pas sprake van een volledige oplossing van het geschil als A zijn kritiek op het standpunt van B opgeeft, zijn eigen standpunt opgeeft en het standpunt van B aanvaardt, of als B zijn standpunt opgeeft, zijn twijfel ten aanzien van het standpunt van A opgeeft, en het standpunt van A aanvaardt. Een gemengd geschil kan daarom het best worden gekarakteriseerd als:

A: +/p en ?/(-/p).

B: -/p en ?/(+/p).

- Een derde mogelijkheid is dat een discussie bestaat uit meer dan één hoofdstelling. Zulke geschillen worden meervoudige geschillen genoemd. Deze kunnen dan weer gemengd of niet-gemengd, of deels gemengd en deels niet-gemengd zijn. Meervoudige discussies kunnen bij de reconstructie en analyse het best gescheiden worden in meer enkelvoudige discussies.

De rollen van de sprekers worden bepaald door de standpunten die zij innemen. Wie een positief standpunt inneemt ten aanzien van de propositie heeft de plicht de propositie te verdedigen tegen kritiek of twijfel van anderen; de spreker is dan protagonist. Hij of zij moet zolang dat redelijkerwijs mogelijk is zijn/haar standpunt verdedigen. Hetzelfde geldt voor de partij die een negatief standpunt inneemt ten aanzien van de propositie. Deze heet antagonist. De nulpositie verplicht tot veel minder. In principe stellen Van Eemeren en Grootendorst dat de twijfelaar alleen zijn/haar twijfel hoeft kenbaar te maken. Hij/zij is niet verplicht iets te bewijzen.

3. De discussiefasen: In het ideaalmodel van een redelijke discussie is er een confrontatiefase, een openingsfase, een argumentatiefase en een afsluitingsfase.

- In de confrontatiefase wordt duidelijk dat er een verschil van mening is (VEGK.⁵³ 1983: 39):

De ene taalgebruiker brengt een standpunt naar voren, dat wordt door de andere taalgebruiker in twijfel getrokken en daarmee is het geschil een feit geworden.

⁵³ Wij zullen 'Van Eemeren, Grootendorst en Kruiger' afkorten als VEGK.

- In de openingsfase maakt de spreker of schrijver duidelijk dat (VEGK. 1983: 48):

[...] hij het geschil zal proberen op te lossen door het omstreden standpunt als protagonist volgens bepaalde regels te verdedigen tegen antagonisme.

Dat betekent dat de taalgebruikers beslissen dat zij elk aan hun eigen standpunt vasthouden en dat ze een discussie willen beginnen om het verschil van mening proberen op te lossen. Daartoe nemen beide partijen de gebondenheden op zich zoals hierboven beschreven. Daarnaast behoren er in deze fase afspraken gemaakt te worden over de regels waaraan beiden zich moeten houden. Van Eemeren en Grootendorst hebben heel basale regels voor redelijk handelen in discussies opgesteld die in het vorige hoofdstuk al genoemd zijn. In principe gaan we ervan uit dat de discussianten zich aan deze regels houden, ook als ze niet expliciet worden genoemd in de openingsfase.

- In de argumentatiefase "moet de argumentatie naar voren gebracht worden die nodig is om het geschil op te lossen" (p.39). De antagonist uit twijfel aan het geponeerde standpunt en de protagonist verdedigt zijn stelling met argumenten.

- In de afsluitingsfase besluiten de taalgebruikers in hoeverre, en in wiens voordeel het geschil volgens hen is opgelost.

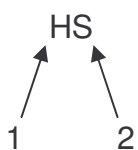
De fasen zijn in een betoog maar heel zelden te herkennen. Het ideaalmodel blijkt in deze vooral een theoretisch waarde te hebben.

6. De argumentatiestructuur: Het laatste element van het analytisch overzicht is de analyse van de argumentatie. Van Eemeren en Grootendorst hebben daarvoor een notatiesysteem ontwikkeld, waarin zij vier typen argumentatie onderscheiden:

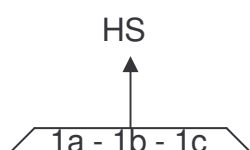
- Enkelvoudige argumentatie: deze argumentatie bestaat uit één redenering ter verdediging van een stelling. De notatie van enkelvoudige argumentatie voor hoofdstandpunt HS is:

- Meervoudige argumentatie: deze argumentatie bestaat uit meer dan één enkelvoudige argumentatie ter verdediging van eenzelfde stelling, die samen de meervoudige argumentatie vormen. Alle enkelvoudige argumentaties zijn in principe bedoeld als gelijkwaardige en alternatieve verdedigingen van het standpunt. De notatie voor meervoudige argumentatie voor een hoofdstelling HS is:

- Nevenschikkende argumentatie: deze argumentatie is opgebouwd uit twee of meer enkelvoudige argumentaties die alle op hetzelfde standpunt betrekking hebben, maar die geen van allen afzonderlijk als een zelfstandige en afdoende verdediging van dit standpunt worden gepresenteerd. De notatie daarvan is:

- Onderschikkende argumentatie: deze argumentatie is opgebouwd uit twee of meer enkelvoudige argumentaties waarvan de ene dient ter ondersteuning van de andere. De notatie ervan is:

De reconstructie van een betoog moet verantwoord worden. Daartoe hebben Van Eemeren en Grootendorst vier dialectische transformaties opgesteld met behulp waarvan de reconstructie plaats kan vinden. Bij de reconstructie van een argumentatief betoog worden deze vier reconstructieprincipes gebruikt:

A. Additie van zinnen in de reconstructie van het betoog mag als duidelijk is dat er iets ontbreekt in de tekst dat impliciet blijft. In de argumentatiefase komt het vaak voor dat redeneringen maar half worden uitgesproken. Een logisch geldige redenering steunt dan op één of meer proposities die zo evident 'waar' zijn dat de spreker het niet nodig vindt deze waarheid expliciet uit te spreken. Daardoor is de redenering onvolledig, maar niet ongeldig. Bij de reconstructie kunnen we deze redeneringen meestal aanvullen tot een geldige redenering.

Ook in de afsluitingsfase kan informatie impliciet blijven. Zo komt het voor dat bij een gemengd geschil alleen de conclusie wordt getrokken dat de ene spreker het standpunt van de andere spreker moet overnemen. Bij een ordelijke reconstructie zou dan moeten worden toegevoegd dat deze spreker ook zijn twijfel ten aanzien van dat standpunt intrekt, zijn eigen standpunt laat varen, en

twijfel van de ander ten aanzien van zijn eigen standpunt accepteert.

B. Niet alle uitspraken zijn in de reconstructie terug te vinden. Regels voor deletie moeten hulp bieden bij de keuze van uitspraken die worden opgenomen in een reconstructie. Voorop staat dat alleen relevante uitingen worden overgenomen. Relevant zijn die taalhandelingen die bijdragen tot het oplossen van een geschil.

In Het analyseren van een betoog⁵⁴ geven VEGK een hulpmiddel bij het selecteren van de juiste uitingen. Taalhandelingen kunnen van verschillende typen zijn. Het kunnen uitdrukkingen, verklaarders, binders, beweerders of stuurders zijn. Elk type taalhandeling heeft een eigen doel en eigen voorwaarde voor goed gebruik. Zij schrijven (1983: 283):

Terwille van een verantwoorde interpretatie van een betoog wordt onderscheid gemaakt tussen taalhandelingen die kunnen bijdragen tot de oplossing van een geschil en taalhandelingen die daaraan geen bijdrage kunnen leveren.

In theorie zijn dus niet alle typen taalhandelingen relevant voor een discussie. Van Eemeren en Grootendorst hebben regels opgesteld voor de distributie van typen taalhandelingen in de discussiefasen: volgens hen komen in de ideale discussie geen uitdrukkingen voor. Uitdrukkingen zijn taalhandelingen waarmee een spreker aangeeft wat hij voelt over iets. Hierover schrijven VEGK (1983: 119):

Geen enkele taalhandeling die tot het type van de uitdrukkingen behoort draagt rechtstreeks bij tot het oplossen van het geschil. Afgaande op het ideaalmodel horen er in een betoog dan ook geen uitdrukkingen voor te komen.

Verklaarders zijn taalhandelingen door middel waarvan welke een bepaalde stand van zaken in leven wordt geroepen. In een discussie komen deze verklaarders niet voor. Alleen een speciaal type kan voorkomen: de taalgebruikersverklaarder. Dat is een taaluiting die vastlegt wat een ander woord betekent. Dit type taalhandeling kan in alle fasen voorkomen.

Binders zijn taalhandelingen waarmee de spreker zich verplicht iets te doen of zich ergens aan te houden. Binders komen voor in alle fasen van de discussie. In de confrontatiefase bij het aanvaarden of niet-aanvaarden van het standpunt; in de openingsfase om aan te geven dat de spreker aan de discussie wil meedoen, aan welke regels men zich zal houden, en welke rol men op zich neemt; in de argumentatiefase voor het al dan niet aanvaarden van argumentatie; in de afsluitingsfase om het standpunt van de ander al dan niet te aanvaarden.

Beweerders zijn -samen met de binders- de belangrijkste typen taalhandelingen

⁵⁴ Voor meer toelichting over de taalhandelingstypologie verwijzen wij naar hoofdstuk 5 van dit boek.

in een dialectisch betoog.⁵⁵ Het zijn de taalhandelingen door middel waarvan de spreker zegt hoe iets volgens hem of haar is. Daarom worden argumenten in de vorm van beweerders naar voren gebracht ter ondersteuning van een standpunt. Het standpunt zelf wordt, in de confrontatiefase, ook door middel van een beweerder uitgedrukt. In de afsluitingsfase wordt het vaststellen van het resultaat van de discussie door middel van beweerders uitgedrukt.

Stuurders zijn taalhandelingen door middel waarvan de spreker de luisteraar probeert aan te zetten tot actie (ook tot het uitvoeren van een andere taalhandeling). Dit type taalhandeling komt voor in de openingsfase, als een spreker een ander uitdaagt zijn standpunt te verdedigen; in de argumentatiefase wanneer de ene spreker de andere spreker om argumentatie vraagt, en in elke fase bij een verzoek om een taalhandelingsverklaarder.

Omdat bepaalde taalhandelingen in bepaalde fasen idealiter niet thuis horen, geeft het type taalhandeling al een houvast bij de vraag of de taaluiting misschien irrelevant is voor het oplossen van een geschil. Helaas is het geen erg zeker houvast, omdat veel gesproken woorden indirect zijn. Dat wil zeggen dat ze een ander doel hebben dan je letterlijk genomen zou verwachten. Veel zal bij het beslissen tot deletie afhangen van het begrijpend vermogen van de analist. We zullen nog zien of dit selectie criterium wel geschikt is voor de reconstructie van de Socratische dialogen.

C. Vaak worden in een discussie dingen niet erg duidelijk gezegd. Soms worden zinnen herhaald, met kleine veranderingen in de betekenis. Soms wordt een bewering in de vorm van een andere taalhandelingstype uitgesproken. Dit zijn allemaal redenen om de taaluiting in kwestie te herformuleren, zodat de intentie en relevantie voor het oplossen van het geschil duidelijker wordt. Deze transformatie heet substitutie. Zo kan de hoofdstelling wel eens alleen in de vorm van een vraag in het betoog voorkomen. Bij de reconstructie wordt daar dan een beweerder van gemaakt.

D. In de vorige paragraaf hebben we al uiteengezet dat een normatieve reconstructie een zekere herordening inhoudt van het materiaal. Dit heet de dialectische permutatie. Deze transformatie zorgt ervoor dat alle uitingen met een bepaald doel in de daartoe geëigende fase worden geplaatst, en de discussiefasen in de juiste volgorde worden beschreven. De discussiefasen worden dus van elkaar gescheiden. Opmerkingen over hoe de discussiepartners zich moeten gedragen dienen in de openingsfase te komen, ook als ze in werkelijkheid in de argumentatiefase worden geuit. Ook kan de argumentatiefase herordend worden tot de argumenten in een zo logisch mogelijk volgorde zijn opgesteld, voor zover de tekst dat toelaat.

⁵⁵ Volgens VEGK 1983: 120

5.3 Reconstructieproblemen bij een Socratische dialoog

5.3.1 Argumenteren en de vraag-antwoordmethode

In hoofdstuk 4 hebben we al geschreven over enkele problemen die opkomen als we de Socratische dialoog willen interpreteren als argumentatieve tekst. Van Eemeren en Grootendorst hebben geslaagdheidsvoorwaarden opgesteld voor het herkennen van taaluitingen als argumentatie. Hoe deze voorwaarden van toepassing zijn op een Socratische dialoog geeft inzicht in de wijze waarop deze vraag-antwoordsequenties kunnen worden opgevat als argumentatie. We zullen daarom bespreken in hoeverre de geslaagdheidsvoorwaarden van toepassing zijn op de Socratische methode.

De propositionele inhoudvoorwaarde eist dat argumentatie bestaat uit beweerders waaraan de sprekers gebonden zijn. De dialogen bestaan echter voornamelijk uit vragen (stuurders) en antwoorden (binders) en niet uit beweerders. Alleen vraag en antwoord samen kunnen we herformuleren als een beweerder. De propositionele inhoudvoorwaarde is dus alleen voldaan voor de vraag-antwoordsequentie als geheel. Ook aan andere geslaagdheidsvoorwaarden is alleen voor de vraag-antwoordsequentie als geheel min of meer voldaan. We kunnen de dialoog dus opvatten als een argumentatieve discussie als we op een hoger niveau kijken dan de enkele beurt. We zullen een argument steeds samenstellen uit een vraag en een antwoord, en deze herformuleren. Zo zouden we (Cratylus: deel 2: 170):

Socrates: Zijt gij het ermee eens dat een naam een soort van nabootsing van het ding is?
Cratylus: Volkomen eens.

herformuleren als:

'Een naam is een soort van nabootsing van het ding'.⁵⁶

Ook de andere geslaagdheidsvoorwaarden zijn het best van toepassing op de vraag-antwoordsequentie. De essentiële voorwaarde stelt dat het uitvoeren van alle beweringen samen moet gelden als een poging van de spreker om de luisteraar te overtuigen van de (on)aanvaardbaarheid van een standpunt. Deze voorwaarde is niet echt van toepassing op de dialogen, aangezien het niet duidelijk is wie 'de spreker' is en wie 'de luisteraar' is. Beide partijen brengen samen argumentatie naar voren. Beide partijen beoordelen ook de argumentatie. Zij onderzoeken eigenlijk samen of een stelling juist is of niet. We zouden kunnen stellen dat op het niveau van de vraag-antwoordsequentie wel aan de essentiële voorwaarde is voldaan. Daarbij moeten we dan wel aantekenen dat één van de sprekers argumenten geeft die zijn eigen stelling ondergraven.

⁵⁶ Santas 1979 expliciteert ook dat hij steeds een vraag en antwoord samen neemt.

In de analyse zullen wij de beweringen zo veel mogelijk opvatten als argumenten ter ondersteuning van een (sub)stelling. We houden dan vast aan de initiële standpunten die de vrager en antwoorder in hebben genomen. Naar aanleiding daarvan kunnen we één van de partijen de protagonist noemen, de ander de antagonist, en kunnen we de argumentatie opvatten als een poging van één van de partijen om de andere te overtuigen van de (on)aanvaardbaarheid van zijn standpunt. Alhoewel dit wat geforceerd aandoet is deze interpretatie wel zinvol. Voor het vaststellen van de hoofd- en subgeschillen, en de manier waarop de concessies met elkaar samenhangen is dit houvast nodig. Met wat kunstgrepen is de essentiële voorwaarde dus wel vervuld.

De voorbereidende voorwaarden en oprechtheidsvoorwaarden zullen we steeds even noemen, om vervolgens duidelijk te maken in hoeverre eraan voldaan is. We bespreken steeds één voorbereidende voorwaarde en de daarmee verbonden oprechtheidsvoorwaarde samen (VEGK 1983: 88-89):

Vorbereidende voorwaarde 1:

De spreker of schrijver gelooft dat de luisteraar/lezer het positieve/negatieve standpunt ten opzichte van p niet aanvaardt (althans niet bij voorbaat, zonder meer, helemaal).

Oprechtheidsvoorwaarde 1:

De spreker of schrijver gelooft dat het positieve/negatieve standpunt ten opzichte van p aanvaardbaar is.

Met deze voorwaarden wordt gegarandeerd dat er werkelijk een verschil van mening is. Als we voor 'de spreker' de vrager substitueren en voor 'de luisteraar' de antwoorder, dan kunnen we zeggen dat aan deze voorwaarde voldaan is.

In deze voorwaarden is het idee van Van Eemeren en Grootendorst geïmpliceerd dat de antagonist in een enkelvoudig, niet-gemengd geschil nooit argumenteert, maar enkel twijfel uit: "De antagonist voert zelf pro- noch contra-argumentatie aan." (1982: 253). In de praktijk van de Socratische dialogen is het juist de twijfelaar (meestal Socrates) die de argumentatie leidt. De twijfelaar geeft argumenten tegen het standpunt dat de protagonist naar voren heeft gebracht. In die zin moeten de voorwaarden bijgesteld worden; als we voor 'spreker' 'vrager' invullen en voor 'luisteraar' 'antwoorder' dan moeten we zeggen dat deze voorwaarden voldaan zijn als de vrager zelf gelooft in het standpunt dat naar voren is gebracht en gelooft dat de antwoorder er niet in gelooft, maar ook als de vrager zelf niet in dit standpunt gelooft, en gelooft dat de antwoorder er wel in gelooft.

Dezelfde aanvulling geldt als we voor 'spreker' 'antwoorder' invullen.

Vorbereidende voorwaarde 2:

De spreker of schrijver gelooft dat de luisteraar of lezer de in de elementaire taalhandelingen 1,2, enzovoort uitgedrukte proposities zal aanvaarden.

Oprechtheidsvoorwaarde 2:

De schrijver of spreker gelooft dat de in de elementaire taalhandelingen

1,2, enzovoort uitgedrukte proposities aanvaardbaar zijn.

Voor de vraagbeurten zijn deze voorwaarden niet vervuld. Een vraag in een Socratische dialoog is vaak op te vatten als een vraag naar de proposities waarvan de vrager zeker kan aannemen dat de antwoorder ze acceptabel vindt, en dat dus de tweede voorbereidende voorwaarde zeker vervuld is. Op het niveau van de vraagbeurt is dus niet voldaan aan deze voorbereidende voorwaarde. De vrager weet immers niet wat het antwoord zal zijn. Ook de oprechtheidsvoorwaarde is niet goed toepasbaar op de vraagbeurten. Alleen het antwoord bepaalt over welke proposities het gaat. Pas het antwoord kan eventueel door de vrager ook aanvaard worden als acceptabele premisse.

Als we voor 'spreker' antwoorder substitueren kunnen we zeggen dat deze voorwaarden min of meer voldaan zijn. De complexere taalhandeling vraag-antwoord voldoet ook aan de intenties van deze voorwaarden. Daarbij gaan we ervan uit dat zowel de antwoorder als de vrager gebonden zijn aan het antwoord dat gegeven wordt.

Dat de antwoorder gebonden is aan zijn antwoord lijkt logisch. Het is ook iets waar Socrates veel nadruk op legt. Regelmatig spoort hij zijn gesprekspartner aan vooral naar eigen overtuiging te antwoorden. Dat Socrates, die de vragen stelt, ook aan de antwoorden gebonden is tenzij hij deze expliciet in twijfel trekt moge wat vreemd klinken, maar er zijn wel argumenten voor. Het soort vragen dat Socrates vrijwel steeds stelt zijn namelijk whether-vragen. De antwoorder moet meestal in zijn antwoord duidelijk maken welk van de geboden alternatieven hem juist lijkt. Volgens Belnap (1963: 127) veronderstellen deze vragen dat de vragensteller zelf ook verwacht dat tenminste één van de alternatieven juist is. De vrager is dus ook zelf aan tenminste één mogelijk antwoord op zijn vraag gebonden.

Wij menen daarom dat Socrates tenminste for the sake of argument gebonden is aan het antwoord dat zijn partner geeft, tenzij hij daar tegen protesteert. Hij bouwt zijn verdere betoog immers meestal op met behulp van de antwoorden die hij verkregen heeft. Willen de sprekers oprecht samen een geschil oplossen dan moet Socrates zelf ook de concessies die de antwoorder doet accepteren als hij ze gebruikt als argumenten.

Op het niveau van de vraag-antwoordesequentie kunnen we dus zeggen dat aan de tweede oprechtheidsvoorwaarde voldaan is. Samen brengen vrager en antwoorder een bewering naar voren, waarvan ze beiden menen dat hij juist is. De antwoorder moet oprecht antwoorden, de vrager is -althans for the sake of argument en als hij niet protesteert- aan het antwoord gebonden.⁵⁷

Vorbereidende voorwaarde 3:

De spreker of schrijver gelooft dat de luisteraar of lezer het geheel van elementaire taalhandelingen dat bestaat uit de elementaire taalhandelingen 1,2, enzovoort als een rechtvaardiging/ontkrachting van p zal aanvaarden.

⁵⁷ Stokes vat enkele discussies over de gebondenheden van Socrates samen die gevoerd zijn in het kader van de vraag wat nu eigenlijk de filosofische ideeën van Socrates en Plato zelf waren. Zie hiervoor Stokes, 1986 hoofdstuk 1: 'Introduction: Platonic questions'.

Oprechtheidsvoorwaarde 3:

De spreker gelooft dat het geheel van elementaire taalhandelingen dat gevormd wordt door de elementaire taalhandelingen 1,2, enzovoort een aanvaardbare rechtvaardiging/ontkrachting vormt van p.

Deze voorwaarden kunnen met wat aanpassingen worden toegepast op het niveau van de enkele beurt. Ze zijn echter voor de vraagbeurten niet vervuld. In die beurten, waar de 'spreker' de 'vrager' is, geldt dat in sommige van zijn beurten gevraagd wordt of de redenering die de vrager geeft ook door de antwoorder worden geaccepteerd. Het antwoord maakt duidelijk dat de vrager terecht aanneemt dat de derde voorbereidende voorwaarde vervuld is. We gaan er daarbij vanuit dat de vrager zelf ook gelooft dat de voorgestelde redenering goed is.⁵⁸ Voor de vraag-antwoordsequentie samen zijn de voorwaarden dus meestal wel vervuld.

De tweede en derde voorbereidende voorwaarden hebben betrekking op verschillende soorten vragen die Socrates stelt. Soms vraagt Socrates naar een mening, waarmee de aanvaardbare proposities worden vastgelegd, soms ook naar de aanvaardbaarheid van een redenering. Deze laatste vragen leveren vaak wel weer nieuwe premissen op. Zij worden echter niet op grond van meningen, maar op grond van logische stappen aan de antwoorder ontlokt. Een voorbeeld hiervan is (*Kleine Hippias*: deel 1: 10), waar Socrates erop rekent dat Hippias een impliciet gelaten analogieredenering toepast om de concessie te doen (zie hoofdstuk 7). Dit noemen we gezamenlijke redeneerstappen. Een voorbeeld:

Socrates: En zeg nu eens: staan de zaken niet precies eender in de astronomie?
Hippias: Natuurlijk!

In de antwoordbeurten, als we voor 'de spreker' antwoorder invullen is aan de derde voorbereidende voorwaarde voldaan als de antwoorder positief op de vraag geantwoord heeft, en de vrager zich daar niet expliciet tegen heeft gekeerd. Aan de derde oprechtheidsvoorwaarde is voldaan als de antwoorder een positief antwoord heeft gegeven. Heeft hij de vraag afwijzend beantwoord dan moet de vrager een nieuwe manier vinden om hem van de juistheid van een conclusie te overtuigen, want dan heeft de antwoorder de redeneerstap niet aanvaard.

Al met al kunnen we concluderen dat de geslaagheidsvoorwaarden min of meer vervuld zijn als we kijken naar de vraag-antwoordsequentie. De voorwaarden moeten daartoe wel enigszins worden geherinterpreteerd.

⁵⁸ De argumenten hiervoor zijn analoog aan de argumenten hierboven gegeven voor de visie dat Socrates gebonden is aan de antwoorden die worden gegeven op vragen naar meningen.

5.3.2 De normatieve reconstructie en een Socratische dialoog

1. De geschilpunten: de stellingen waarover een verschil van mening bestaan zijn in een Socratische dialoog vaak makkelijk te herkennen. Het is echter niet gemakkelijk te beslissen wat de hoofdstelling is, en wat substellingen zijn. Vaak gaan aan het formuleren van de hoofdstelling enkele andere geschillen vooraf, of volgen op de hoofdstelling enkele subgeschillen, waarover de discussie pas werkelijk op gang komt.

Dat komt omdat het moeilijk is het onderwerp van gesprek duidelijk af te bakenen. Daarvan is Socrates zich bewust. Zo zegt hij in Gorgias (deel 1: 105):

Ik meen wel, Gorgias, dat ook jij, zoals ik, ervaring heb opgedaan over een massa discussies. En daarbij hebt ge zeker het volgende vastgesteld: dat de mensen die een discussie aanvatten, er niet makkelijk in slagen eerst gemeenschappelijk het onderwerp juist af te bakenen.

Meestal begint de dialoog met een reeks vragen die allemaal iets met de hoofdstelling te maken hebben. Pas nadat enkele meningen zijn gegeven vindt Socrates een geschikte stelling om over door te vragen. Of dit ook de hoofdstelling is, of dat een antwoord op een eerdere vraag de hoofdstelling is, moet bij elke dialoog goed bekeken worden.

Hoe ingewikkeld het 'voorspel' soms is, is te zien in Laches. Aan het begin van deze dialoog stelt Lysimachus voor om te discussiëren over de vraag welke vakken hij zijn zoons moet laten studeren om ze op te laten leiden tot goede mannen. Dit is de eerste vraag die de discussie aanzwengelt. Deze vraag leidt niet tot het innemen van duidelijke standpunten. Lysimachos stelt daarom een tweede, preciezere vraag (deel 1: 421):

Wel, wat denkt ge? Leren vechten in volle uitrusting, is dat een geschikte studie voor de knapen of niet?

Het onderwerp is hiermee al verder ingeperkt. Op aansporen van Socrates geven Nicias en Laches antwoord. Nicias neemt het standpunt in dat de krijgskunst een nuttig leervak is, Laches neemt het standpunt in dat dit niet het geval is. Daarmee is uit de antwoorden op de tweede vraag een eerste geschil ontstaan: ten aanzien van de stelling 'krijgskunst is nuttig om te leren als men deugdzaam wil worden' zijn een positief en een negatief standpunt ingenomen.

Als de gastheer vraagt wat Socrates ervan vindt, en deze merkt dat zijn mening doorslaggevend zal zijn omdat de meeste stemmen zullen gelden, maakt hij bezwaar: het gaat niet om wat de meeste mensen denken, maar om de waarheid. Hij stelt daarom een heel andere methode van onderzoek voor. De anderen stemmen in met zijn redenering: alleen wie kenner is van de deugd kan adviezen geven over hoe de deugd onderwezen kan worden. Wie van hen kenner van deugd is, is uit te vinden door te onderzoeken wie kan zeggen wat deugd is, omdat de kenner van de deugd ook in staat moet zijn de deugd te definiëren. Socrates stelt daarom voor te onderzoeken wat deugd is (derde vraag). Weet één van de aanwezigen dat te beschrijven, dan is hij de aangewe-

zen persoon om Lysimachos te adviseren ten aanzien van de opvoeding van zijn zoons. De vraag wordt nog verder beperkt door eerst naar een definitie van een deelgebied van de deugd, de dapperheid te zoeken ('wat is dapperheid?' is de vierde vraag). En zo komt het gezelschap ertoe de meeste argumentatie te geven voor verschillende definities van dapperheid.

Zoals we zagen is de definitie-vraag niet de eerste vraag. Deze filosofische vraag wordt echter wel vaak gezien als belangrijkste vraag van deze dialoog. Het antwoord op de tweede vraag is de hoofdstelling: 'de krijgskunst is wel/niet nuttig om te onderwijzen'.

In veel dialogen is een substelling, geformuleerd als deel van een redenering ter ondersteuning van de hoofdstelling, het onderwerp van een lang vraag-antwoordgesprek. Het probleem is dat die substelling nog al eens abusievelijk wordt gezien als hoofdstelling. Soms wordt de hoofdstelling zelfs geheel niet geformuleerd, of is er geen afsluitingsfase met betrekking tot de hoofdstelling.⁵⁹

De sprekers moeten ten aanzien van de geschilpunten verschillende standpunten innemen. Soms maken ze expliciet duidelijk wat hun standpunt is ten opzichte van een stelling. Bij dialogen waar het gaat om een definitievraag nemen de sprekers bij elke definitiepoging weer nieuwe standpunten in.

In enkele dialogen begint Socrates zomaar vragen te stellen aan iemand. Pas later in de dialoog wordt duidelijk waarom Socrates bepaalde vragen stelde, en welke stelling er ter discussie staat en welk standpunt hijzelf aanneemt. Vaak zegt Socrates dan dat hij even een kleinigheidje van iemand wil weten (Io, deel 1: 324):

Socrates: Maar nu voor 't ogenblik enkel een kleine vraag, waarop ge wel zult willen antwoorden: zijt gij uitsluitend knap in Homerus, of ook in Hesiodus en Archilochus?

Deze onbestemde openingen vinden we onder andere in Io, Lysis, Alcibiades, en Charmides. In deze discussies heeft de antwoorder meestal een standpunt ingenomen, maar is het niet duidelijk hoe Socrates erover denkt. Bij de analyse gaan we ervan uit dat als Socrates naar aanleiding van het standpunt nog wat 'kleine vraagjes' heeft, hij ten minste twijfelt aan het standpunt van de antwoorder. Meestal kan uit het verloop van de discussie worden opgemaakt om welke stelling het gaat en wat Socrates' standpunt is.

In sommige dialogen veranderen de standpunten tijdens de dialoog. Socrates overtuigt dan zijn antwoorder eerst van de onhoudbaarheid van zijn standpunt. Het geschil kan dan veranderen van een gemengd- in een niet-ge-

⁵⁹ Bijvoorbeeld in Kleine Hippias.

In Laches komt Laches wel even terug op de hoofdstelling aan het eind van de dialoog. Nadat Socrates zijn twee gesprekspartners heeft doen inzien dat zij niet kunnen zeggen wat dapperheid is merkt Laches op (deel 1: 450):

Maar, om 't even: Lysimachos hier en ook Melesias geef ik de raad u (Nicias) zowel als mij de bons te geven voor wat de opvoeding van de jongelui betreft doch onze vriend Socrates hier, ik zei het al bij het begin, mogen ze niet loslaten.

mengd geschil. Voor het weergeven van het verschuiven van de standpunten is in de theorie van Van Eemeren en Grootendorst nog geen notatiesysteem ontwikkeld. Wij zullen in de volgende hoofdstukken met behulp van een soort dialectische tabel deze verschuivingen weergeven.⁶⁰

2. Type geschil: als we met wat interpreteerwerk hebben vastgesteld wat de hoofdstelling en de substellingen zijn, en welke standpunten de sprekers hebben ingenomen ten opzichte van deze stellingen levert het vaststellen van het type geschil in principe geen problemen op. Als we echter bekijken wat Socrates voorstelt om te doen in een dialoog dan stuiten we vaak op passages als Euthyphro (deel 1: 300):

Socrates: Prachtig geantwoord, ditmaal. Precies wat ik zocht. Of het juist is, weet ik nog niet. Maar dat zult ge me ongetwijfeld ook nog wel doen inzien.
 Euthyphro: Zeer zeker.
 Socrates: Vooruit dan. Laten we eens van dichterbij bekijken, wat we zeggen...

Crito (deel 1: 277):

Crito: Allemaal juist gezégd, dunkt me, Socrates. Maar zie toe: wat moeten we doen?
 Socrates: Onderzoeken, mijn vriend! Samen onderzoeken.

Charmides (deel 1: 380):

Socrates: Ook vind ik dat we samen dienen te onderzoeken of ge datgene, waarnaar ik vraag, reeds bezit of niet.

(onderstreping NM & YM)

Socrates stelt dus vaak voor gezamenlijk iets te onderzoeken. Dat staat niet direct gelijk aan het oplossen van een verschil van mening. Zijn dialectische vraagstelling komt eigenlijk neer op een houding van twijfel van beide sprekers ten aanzien van een stelling. Er zou dan, in de termen van Van Eemeren en Grootendorst, geen verschil van mening bestaan, aangezien beide sprekers eenzelfde (nul-)'standpunt' innemen.

Wij zullen echter bij het interpreteren ervan uitgaan dat degene die het standpunt dat ter discussie staat naar voren heeft gebracht dit standpunt ook wil verdedigen, en dat, als Socrates voorstelt dit standpunt samen te onderzoeken, hij bedoelt dat hijzelf zal onderzoeken, met instemming van de antwoorder, of dit standpunt juist is of niet, terwijl de ander vooralsnog zijn standpunt blijft verdedigen tot dit onmogelijk is. We kunnen het geschil dan altijd zien als ten minste een enkelvoudig niet-gemengd geschil.

Wanneer we weten welke standpunten de sprekers innemen, kunnen we gemakkelijk vaststellen wie voor welke stelling optreedt als antagonist en wie als protagonist. Of de verplichtingen die deze rollen met zich meebrengen -het

⁶⁰ Zie hoofdstuk 6 en 7.

verdedigen dan wel aanvallen van een standpunt- ook vervuld kunnen worden is een vraag die samenhangt met de manier waarop de argumentatie wordt ontwikkeld. De vraag-antwoordmethode is een speciale manier van discussiëren, waarin beide partijen andere mogelijkheden hebben. We bespraken dit al in 5.3.1. Bij de normatieve reconstructies van Io en Kleine Hippias zullen we dit probleem nader bespreken aan de hand van voorbeelden.

3. De discussiefasen: de discussiefasen zijn in de realiteit vaak nauwelijks herkenbaar in een discussie. Opvallend is dat in een Socratische dialoog vaak vrij goed de verschillende discussiefasen zijn te onderscheiden. Vooral opvallend is dat in de Socratische dialogen nogal eens expliciet wordt onderhandeld over de regels waaraan de sprekers zich tijdens de discussie moeten houden. Deze afspraken worden echter niet altijd aan het begin van het gesprek gemaakt. Vaak wordt er pas onderhandeld over een discussieregel als er verwarring daaromtrent ontstaat. In de analyse zullen we vermelden welke spreekbeurten niet tot de argumentatiefase horen, en tot welke fase ze wel behoren.

4. De argumentatiestructuur: de normatieve reconstructie wordt afgesloten met een schematische weergave van de argumentatiestructuur.

Bij het tekenen van de argumentatiestructuur maken we gebruik van de soorten argumentatie die we in 5.2 hebben onderscheiden: enkelvoudig, meervoudig, nevenschikkend en onderschikkend. We zullen de nummering van de argumenten echter simpel houden. Het nummer van elk argument is ontleend aan de beurnummers uit de dialoog waarop het argument is gebaseerd. We zullen eerst per geschil de argumentatiestructuren tekenen, en tenslotte een totaaloverzicht geven van de samenhang van alle argumenten.

In de vorige paragraaf hebben we geschreven dat Van Eemeren en Grootendorst ervan uitgaan dat meestal de protagonist argumenteert. In Socratische dialogen zijn er echter ook duidelijk tegenargumenten van de antagonist te vinden. Om de samenhang van alle argumentatie in één schema te kunnen noteren hebben we een teken nodig dat aan geeft dat een argument een conclusie niet ondersteunt, maar deze juist aanvalt. We hebben daarom een nieuw teken ingevoerd dat een tegenargument symboliseert: \wedge

Ook willen we aangeven wanneer twee stellingen contrair of contradictoir zijn. We schrijven dan:

$$S113 \leftrightarrow H114$$

Soms wordt een stelling ontkracht door te bewijzen dat het tegendeel van de stelling juist is. 'Het tegendeel van' duiden we dan aan met \sim . Het tegendeel van I10 heet dus $\sim I10$.

Bij de reconstructie van de dialogen gebruiken we de dialectische transformaties. De dialectische transformaties zijn allemaal relevant bij het reconstrueren van een Socratische dialoog.

De additietransformatie wordt regelmatig toegepast om verzwegen premissen te expliciteren. Verzwegen premissen zullen we herkenbaar maken door ze te nummeren en het nummer van een * te voorzien. Het nummer bestaat uit een

getal dat aanduidt in welke deelstructuur de verzwegen premisse is opgenomen, en een nummer voor het verzwegen argument zelf: de eerste verzwegen premisse uit argumentatiestructuur 1 heet dus *1.1; de tweede *1.2; de eerste verzwegen premisse uit argumentatiestructuur twee heet *2.1.

De deletietransformatie wordt regelmatig gebruikt om irrelevante uitingen uit de reconstructie te schrappen, of om herhalingen van al eerder geuite concessies te schrappen. Bij de chronologische bespreking van alle beurten zullen we steeds aangeven of we een concessie deleren door dit vlak na de beurtnummers te vermelden: '21/22 deleren:'. Achter de dubbele punt volgt dan een korte verantwoording voor het deleren. Bij het beslissen wat gedeleerd kan worden zijn de criteria voor relevante en irrelevante typen taalhandelingen, beschreven in 5.2 niet bruikbaar. De discussie bestaat voornamelijk uit stuurders (vragen) en binders (antwoorden). Stuurders zijn volgens de theorie in principe irrelevant.

De substitutietransformatie is ook van belang. Steeds substitueren we voor een vraag-antwoordsequentie een bewering.

De permutatietransformatie, om uitingen te herordenen, zullen we niet gebruiken om de zogenaamde discussiefasen te herordenen. We willen de beurten die tot een of andere fase behoren liever in hun context bespreken. Permutatie zal vooral een rol spelen bij het samenstellen van de argumentatiestructuren. Daarin worden de concessies herordend tot een logisch geheel.

5.4 Beoordeling van de Socratische dialoog

Een beoordeling vindt plaats op basis van de gegevens uit de normatieve reconstructie. In de beoordeling wordt nagegaan of de discussieregels voor redelijke discussies (zie 4.2) overtreden worden. De discussieregels zijn zo geformuleerd dat een overtreding van een regel een belemmering is voor het redelijk oplossen van het geschil. Hoe ernstig de overtreding van een regel het oplossen van het geschil belemmert, moet ook worden besproken bij de beoordeling.

De vraag-antwoordmethode van de Socratische dialogen vergt enige aanpassing van de theoretische noties voor een kritische discussie. De beoordeling volgens de discussieregels brengt echter geen grote problemen met zich mee. Slechts twee opmerkingen willen we vooraf over de beoordeling maken.

Ten eerste is er een kleine bijstelling nodig van die discussieregels waarin het gaat over de verdediging van een standpunt. Wij zullen deze regels ook toepassen op aanvallen op een standpunt, dus op tegenargumentatie, en niet enkel voor pro-argumentatie laten gelden (regel 4, regel 6, regel 7, regel 9).

Ten tweede zal de beoordeling soms op twee niveaus plaatsvinden. De beoordeling van argumentatie moet volgens Van Eemeren en Grootendorst uitgevoerd worden door een redelijke beoordelaar. In het geval van een dialoog moeten de beide sprekers ervan uitgaan dat elke partij een redelijke beoordelaar is van de argumentatie die naar voren wordt gebracht. Ook Socrates rekent erop

dat hijzelf en zijn gesprekspartner elkaars beoordelaar zullen zijn. Dit blijkt onder andere uit de volgende passage uit Protagoras (deel 2: 50) waarin hij meent dat het een schande zou zijn als een derde als beoordelaar zou moeten worden aangesteld:

Want van twee dingen één: ofwel zou de gekozene onze mindere zijn, en dan zou het verkeerd zijn dat de mindere als president optrad over de meerdere; ofwel zou hij op ons gelijken, en dan was het al evenzeer verkeerd: want wie op ons gelijkt, zal ook op gelijke wijze als wij handelen, zodat zijn verkiezing overbodig zou zijn.

Bij de beoordeling bespreken we dus of volgens de deelnemers aan het gesprek de ander zich houdt aan de regels voor het voeren van een redelijke discussie. Daar waar het oordeel van de deelnemers afwijkt van het oordeel wat wij zelf zouden geven als 'objectieve beoordelaars' zullen we een extra beoordelingslaag toevoegen. We geven dan aan waarom wij vinden dat de beoordelaars in de dialoog geen goede oordelaars zijn van hun eigen gesprek.

6. RECONSTRUCTIE EN BEOORDELING VAN IO

6.1 Inleiding

In dit en het volgende hoofdstuk zullen we twee Socratische dialogen uitgebreid bespreken: in hoofdstuk 6 Io en in hoofdstuk 7 Kleine Hippias. We hebben deze twee dialogen gekozen omdat daarin sprake is van een meningsverschil tussen Socrates en zijn gesprekspartner en omdat zij zich vanwege hun geringe omvang lenen voor een complete analyse. Bovendien bevatten beide dialogen veel vraag-antwoordpassages, waardoor ze voldoen aan de omschrijving die we in hoofdstuk 2 van de Socratische dialoog gegeven hebben.

Bij de bespreking van de dialogen in dit en het volgende hoofdstuk gaan we als volgt te werk: van elke dialoog bespreken we eerst in chronologische volgorde alle spreekbeurten (in 6.2.1 en 7.2.1): we parafaseren of citeren hierbij de voor de argumentatieve discussie relevante delen en voegen eventueel commentaar toe over de functie van de spreekbeurt, over discussiefasen etc. Ook wordt aangegeven wanneer de discussievorm verandert (bijvoorbeeld van 'vraag-antwoordargumenteren' naar een monologische betoogvorm).

Standpunten die de hoofdlijn(en) van de discussie bepalen, markeren we door onderstreping. Wanneer we een spreekbeurt compleet deleren wordt dat kort verantwoord. Iedere spreekbeurt in de dialoog hebben we voorzien van een (chronologisch) nummer. Omdat een concessie doorgaans het resultaat is van een vraag-antwoordsequentie geven we in de regel alleen de concessie weer, voorzien van de twee betreffende spreekbeurtnummers.⁶¹ Wanneer een spreekbeurt meer op zichzelf staat, omdat er bijvoorbeeld een tegenwerping gegeven wordt of een standpunt geuit wordt dat aan één bepaalde spreker is toe te schrijven, geven we deze apart weer. Deze spreekbeurt is dan ook voorzien van de eerste letter van de naam van de spreker. Wanneer er meerdere argumenten in één en dezelfde spreekbeurt voorkomen, krijgen deze een letter in de volgorde van het alfabet. Na ieder gedeelte van de dialoog dat argumentatief als een eenheid kan worden gezien⁶², volgt een argumentatiestructuur. Om het geheel overzichtelijk te houden nemen we niet alle verzwegen argumenten op, maar alleen die waar verder op door wordt gegaan of die welke voor de beoordeling van belang zijn.

We geven niet slechts een statisch analytisch overzicht, maar proberen ook op bepaalde punten aan te geven hoe de dialoog zich argumentatief ontwikkelt. Dit geeft meer inzicht in de manier waarop een vraag-antwoorddialoog gevoerd wordt.

⁶¹ Wij gaan er van uit dat Socrates in het vraag-antwoordspel aan de gedane concessies gebonden is "for the sake of argument" (zie hoofdstuk 5). Dit wil dus niet zeggen dat hij deze ook werkelijk gelooft; een eis die Socrates wél aan zijn gesprekspartners stelt.

⁶² Omdat er bijvoorbeeld een afgeronde redenering in voorkomt of een bepaald geschilpunt wordt opgelost.

Aan het einde van deze chronologische bespreking volgt een samenvattende beschrijving met behulp van het instrumentarium van Van Eemeren en Grootendorst (6.2.2 en 7.2.2): hierin worden de discussiefasen, de geschillen en de belangrijkste concessies en standpunten in de dialoog besproken. Tenslotte geven we een overzichtsargumentatiestructuur van de gehele dialoog.

In de volgende analyseparagrafen (6.2.3 en 7.2.3) zullen we een aantal zaken bespreken die samenhangen met problemen die in eerdere hoofdstukken (met name 4 en 5) opgeworpen zijn. Deze problemen zijn voornamelijk inherent aan de vraag-antwoordmethode; dit deel van de analyse heeft dus betrekking op de specifieke vorm van de dialoog. Ook zullen we hierbij nagaan of er na de analyse volgens van Eemeren en Grootendorst nog aspecten van de Socratische dialoog onbesproken zijn gebleven.

Bij de beoordeling gaan we in op meer inhoudelijke aspecten van lo en Kleine Hippias; aan de hand van de discussieregels van Van Eemeren en Grootendorst wordt (in 6.3.1 en 7.3.1) bekeken of er drogredenen door één van de partijen gebruikt worden.⁶³ Ook gaan we na (in 6.3.2 en 7.2.3) of er aspecten van de vraag-antwoorddialoog zijn die niet adequaat door de discussieregels beoordeeld kunnen worden.

De analyse en beoordeling van de beide hoofdstukken wijken op sommige punten van elkaar af. Dit komt door het feit dat beide dialogen verschillen. Bovendien hebben we herhalingen in beide hoofdstukken trachten te voorkomen.

Verklaring van gebruikte tekens in de argumentatiestructuren:

↔ : Hiertegenover staat het standpunt

↗ : Tegenargument(atie)

(*n.n) : Verzwegen argument (ieder verzwegen argument krijgt twee nummers: eerst het nummer van de structuur waarin het voorkomt, daarna een volgnummer)

~ (...) : Ontkenningsteken

(=...) : De inhoud van de beurt(en) tussen haakjes komt overeen met de beurt(en) die erboven geplaatst is

Zowel de tekst van lo als van Kleine Hippias is als bijlage opgenomen aan het

⁶³ Analyse en beoordeling zijn niet compleet gescheiden; bij de bespreking van de dialogen wordt soms al beoordelend commentaar gegeven.

einde van deze scriptie. Los bijgevoegd voor beide dialogen is een beurtenlijst met de door ons genummerde en opnieuw geformuleerde beurten.

6.2 Reconstructie van Io

Over Io wordt in de vakliteratuur niet veel gediscussieerd; er bestaan geen noemenswaardig verschillende interpretaties van deze korte dialoog, en het onderwerp dat behandeld wordt komt ook in andere -belangrijker geachte-dialogen aan bod. Men is het erover eens dat het in deze dialoog over poëtische inspiratie gaat. Volgens Taylor (1926: 38) druist het inzicht dat Plato over dichten heeft op twee punten in tegen de in die tijd gangbare opinie: niet vakmanschap en kundigheid, maar goddelijke inspiratie zou het de dichter mogelijk maken te scheppen. Bovendien bezat de dichter volgens Plato niet een gave om zijn publiek te onderwijzen zoals algemeen gedacht werd.

Hoewel het Plato om de dichtkunst te doen is, treedt in deze dialoog Io, een gevierd rapsode, op als hoofdpersoon. Volgens Raeder (1905:92) was het veel te gevaarlijk voor Plato direct een dichter aan te vallen. Maar aangezien Plato van mening is dat een rapsode op zijn beurt geïnspireerd wordt door de dichter, geldt datgene wat in Io gezegd wordt over de rapsode ook voor de dichter.

6.2.1 Io in chronologische volgorde

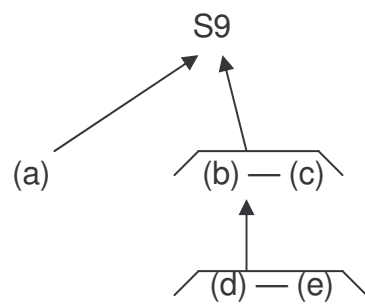
"VOORSTELLING VAN IO"⁶⁴

-1 t/m 8 deleren: Ontmoeting en introductiegesprek van Io en Socrates

- S9: De rapsode is benijdenswaardig.
- (a): U moet mooi opgesmukt zijn.
- (b): U verkeert in het gezelschap van veel goede dichters, bovenal Homerus de beste van alle dichters.
- (c): U moet zich grondig vertrouwd maken met Homerus' verzen en gedachten.
- (d): Want iemand zal nooit een goed rapsode worden als hij de dichter niet begrijpt.
- (e): Een rapsode is goed als hij de gedachten van de dichter begrijpt en kan vertolken voor het publiek.
(Socrates legt hier uit wat een goed rapsode moet zijn en moet doen.)

⁶⁴ De tussentitels uit de vertaling blijven we bij de weergave hanteren.

structuur 1

-110: (Io stemt in met hetgeen Socrates gezegd heeft en vult aan:) Ik kan van iedereen de schoonste gedachten over Homerus uitspreken.

-11/12 deleren: Socrates maakt een ironisch paaiende opmerking; Io heeft dat niet door en scheidt nog wat meer op

"EERSTE PROBLEEM: HET BEPERKTE KARAKTER VAN IO'S KNAPHEID DIE NIET VERDER STREKT DAN HOMERUS"

-S13: Ben je uitsluitend knap in Homerus?
 (Hoewel Socrates dit als 'een kleine vraag' brengt, alvorens Io hem een staaltje van zijn kunnen geeft, krijgen we de indruk dat Socrates het al ergens oneens mee is. Een expliciete confrontatie vindt echter niet plaats. Als Socrates door middel van vragenstellen hier twijfel uit, dan is het geschil als volgt te typeren: p = Io kan het beste over Homerus spreken.
 Io: +/p
 Socrates: ?/(+/p)

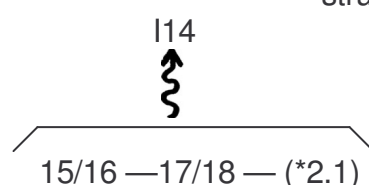
-114: Ik ben alleen knap in Homerus, niet in andere dichters.
 (Dit is een modificatie van Io's eerdere standpunt uit I10.)

-15/16: Er zijn veel onderwerpen waarover Homerus en Hesiodus hetzelfde zeggen.
 (Er heeft nog steeds geen expliciete confrontatie plaats gevonden, maar Socrates begint nu en in de volgende beurten vragen te stellen die concessies ontlokken: de argumentatiefase lijkt begonnen. Op dit moment lijkt het ook alsof Socrates aan I14 twijfelt; een confrontatie ten aanzien van de volgende propositie heeft echter ook niet plaats gevonden: p = Io is alleen knap in Homerus.
 Io: +/p
 Socrates: ?/(+/p)

-17/18: Over onderwerpen waarover Homerus en Hesiodus hetzelfde

zeggen kan ik op gelijke wijze een verklaring geven.
 (Hier moet lo eigenlijk al iets van zijn standpunt intrekken; hij kan dus ook goed spreken over andere dichters. Hier wordt echter niet nadrukkelijk op door gegaan; er staat dus kennelijk iets anders op het spel. We noteren dan ook de verdere concessies. In een structuur:)

structuur 2

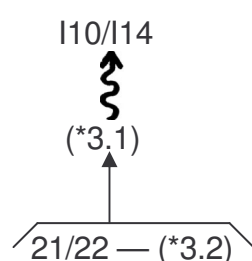

(*2.1): Als lo even schoon over Hesiodus spreekt wanneer die hetzelfde zegt als Homerus, dan kan lo niet alleen maar het schoonste over Homerus spreken.

-19/20: Homerus en Hesiodus zeggen iets verschillends over de voorspellingskunst.

-21/22: Over zowel de eensluitende als de uiteenlopende uitspraken van beide dichters over de voorspellingskunst kan een goede voorspeller het schoonste commentaar geven.
 (Deze concessie gaat ook al rechtstreeks in tegen lo's standpunt uit I10 en I14. Ook hier wordt daar niet expliciet op in gegaan. Overigens worden de kwalificaties 'schoon spreken over' en 'knap zijn in' door elkaar gebruikt. In een structuur zou de tegenargumentatie er zo uit kunnen zien:)

structuur 3

(*3.1): lo kan niet over alle onderwerpen waarover Homerus spreekt de beste uitleg geven.

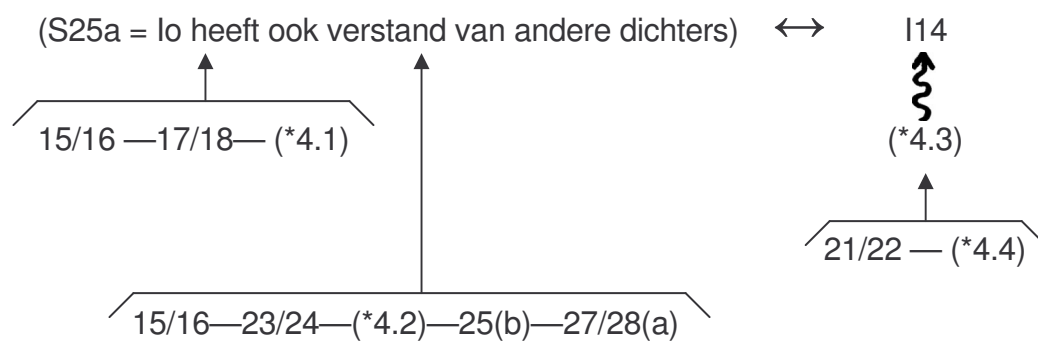
(*3.2): lo is geen voorspeller (dit blijkt ook uit 23-24).

-23/24: Als lo voorspeller was dan kon hij zowel op hun eensluitende als op hun

uiteenlopende uitspraken commentaar geven.

- S25(a): Maar waarom heb je dan geen verstand van Hesiodus of andere dichters? (Deze vraag is een impliciete conclusie dat Io dan ook verstand moet hebben van de andere dichters. Geïmpliceerd is dan dat als Io als voorspeller de eensluidende en afwijkende uitspraken kan verklaren, hij dat als rapsode ook kan bij andere dichters.)
- S25(b): Heeft Homerus niet veel dezelfde onderwerpen behandeld als andere dichters?
(Socrates veronderstelt het antwoord op deze vraag al in 25(a). Hij stelt zich nogmaals zeker; Io heeft namelijk al in (15-16) toegegeven dat Hesiodus en Homerus over veel dezelfde onderwerpen spreken; hij moet echter ook zelf toegeven dat Homerus dezelfde onderwerpen als andere dichters behandelt. Socrates doet daar eerst een tussenstap voor, want hij stelt de vraag vervolgens op een andere manier:)
- S25(c): Spreekt Homerus niet over oorlog, goeden en kwaden (etc)?
- I26: Homerus dicht over deze onderwerpen.
- 27/28a: Andere dichters spreken over dezelfde onderwerpen als Homerus,
- 27/28b: Maar op een andere wijze.
(Hier krijgt Socrates zijn antwoord op S25(a). Io voegt echter toe dat Homerus deze onderwerpen op een andere manier behandelt, zodat Socrates zijn argumentatie nog niet kan afronden)

structuur 4
(met structuur 2 en 3)

- (*4.1): Als Io even schoon over Hesiodus spreekt wanneer hij hetzelfde zegt als Homerus, dan kan Io niet alleen het schoonste over Homerus praten.
- (*4.2): Wat voor een voorspeller geldt, geldt ook voor een rapsode.
- (*4.3): Io kan niet de beste uitleg geven over alle onderwerpen waarover Homerus spreekt.
- (*4.4): Io is geen voorspeller.

-29/30: Andere dichters behandelen die onderwerpen veel slechter dan Homerus.

-31/32 deleren: Herhaling in andere bewoordingen van 29/30

-33/34: Als verschillende mensen over getallen spreken en één daarvan dat uitmuntend doet zal er natuurlijk wel iemand gevonden kunnen worden die de goede spreker eruit haalt.

-35/36: Dat is dezelfde persoon die ook de slechte spreker aan kan wijzen.

-37/38: En die persoon is de man die de wetenschap der getallen bezit.
(Deze drie concessies kunnen samengevat worden tot de volgende premisse:)

-33/38: Als meerdere mensen over getallen spreken dan kan de man die deskundigheid bezit in de getallenkunst degene aanwijzen die goed daarover spreekt en ook degene die er slecht over spreekt.
(Socrates probeert door het geven van dit voorbeeld -net zoals bij de voorspeller- aan te tonen dat een deskundig persoon zowel kan oordelen over de goede als de slechte beoefenaren van de kunst waar die persoon kundig in is. Ook in de volgende spreekbeurten wordt dit via een ander - beknopter- voorbeeld aangetoond.)

-39/40: Eén en dezelfde persoon zal uit vele sprekers herkennen wie goed en wie slecht over spijzen en gezondheid spreken.

-41/42: Deze persoon noemen we geneesheer.
(Ook deze twee concessies kunnen samengevat worden tot:)

-39/42: Als velen over spijzen en gezondheid spreken kan de geneesheer beoordelen wie dat goed en wie dat slecht doet.
(Deze concessie is analoog aan concessie 33/38.)

-43/44: We kunnen zeggen dat het altijd dezelfde man is die, wanneer velen over hetzelfde onderwerp spreken, kan aanwijzen wie goed spreekt en wie slecht.
(Socrates maakt op grond van de gegeven voorbeelden een generalisatie. Deze herformuleert hij daarna als volgt:) Of als hij de slechte spreker niet aan kan wijzen dan blijktbaar ook niet de goede die over hetzelfde onderwerp spreekt.

Socrates herhaalt de vraag nog bondiger in de volgende beurt waarop lo de volgende concessie doet:

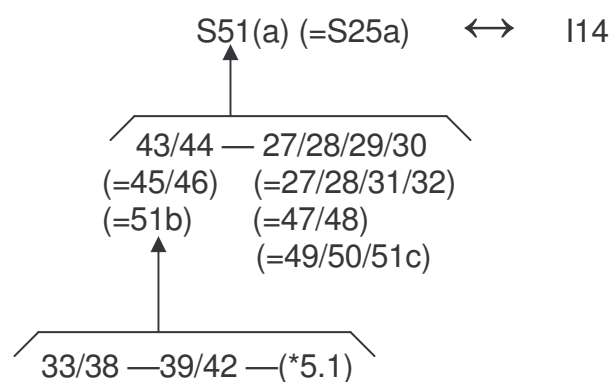
-45/46 parafraze van 43/44: Eén persoon bezit bekwaamheid in beide gevallen.
(Dit is een generalisatie op basis van de twee voorbeelden uit 33/38 en 39/42.)

-47/48 deleren: Herhaling van 27/30

(Socrates laat lo al eerder gedane concessies opnieuw bevestigen. lo antwoord daarom ook iets stelliger met: "En daarin heb ik gelijk ook".)

- 49/50: Als lo hem die goed spreekt kan aanwijzen dan kan hij ook hem die slechter spreekt aanwijzen.
(Socrates keert hier van het algemene terug naar lo zèlf. Verder is het een herhaling van reeds toegegeven dingen. lo voelt de bui nu hangen en antwoord met "waarschijnlijk wel". Socrates krijgt nu de gelegenheid één en ander samen te brengen in de volgende beurt.)
- S51a: lo is even knap in Homerus als in de andere dichters.
(Socrates heeft deze conclusie ook al impliciet in 25(a) getrokken. Hij geeft hier vervolgens aan op grond van welke concessies hij deze conclusie trekt.)
- S51(b)-(c): (b) want hij zelf geeft toe dat dezelfde persoon een bevoegd beoordelaar zal zijn over allen die hetzelfde onderwerp behandelen en (c) dat vrijwel alle dichters dezelfde onderwerpen behandelen.
(51(b) is een herhaling van 43/44 en 51(c) is een herhaling van 27/28(a). De conclusie die Socrates hier trekt gaat expliciet in tegen het standpunt van lo uit I14. Een verzwegen argument in de redenering van Socrates is: hij die de goede en slechte spreker in een onderwerp kan aanwijzen, is ook knap in alles wat die mensen over dat onderwerp zeggen.)

structuur 5

(*5.1): Als het voor deze gevallen geldt, geldt het ook voor alle andere gevallen.

Nu Socrates expliciet een conclusie naar voren heeft gebracht die ingaat tegen lo's claim dat hij alleen verstand van Homerus heeft, kunnen we het voorafgaande overzien. Er is tot nu toe geen sprake geweest van een echte confrontatiefase; lo neemt min of meer spontaan een positief standpunt in ten opzichte van de propositie 'lo kan van alle mensen de mooiste dingen over Homerus zeggen' (I10). Socrates trekt dit niet expliciet in twijfel, maar begint wel

naar aanleiding van deze opmerking vragen te stellen. Zo wil hij weten of lo ook kunde bezit over de andere dichters, waarop lo ontkennend antwoord.

Vervolgens begint Socrates volop vragen te stellen; het lijkt er dus op dat hij na lo's toevoeging voldoende grond heeft diens standpunt aan te vallen. Dit gebeurt echter allemaal impliciet: een openingsfase ontbreekt geheel, en de argumentatiefase begint impliciet wanneer Socrates lo begint te ondervragen n.a.v. zijn standpunt in I14. We weten echter nog niet wat hij van plan is. Wèl kunnen we afleiden dat het hem er niet om te doen is (slechts) aan te tonen dat lo niet het schoonste over Homerus kan spreken. Dit blijkt uit het feit dat 21/22 al rechtstreeks ingaat tegen I14, maar daar verder door Socrates geen ruchtbaarheid aan wordt gegeven. Het gaat Socrates er meer om te ontkrachten dat lo door deskundigheid schone dingen over Homerus kan zeggen, zoals later zal blijken. Socrates rondt in S51 een redenering af door een conclusie naar voren te brengen die ingaat tegen lo's standpunt uit I14: het lijkt alsof de confrontatie nu expliciet is en Socrates -op grond van lo's concessies- het tegengestelde standpunt in neemt van I14; het geschil wordt gemengd.

- I52: Hoe komt het dan dat ik, als iemand het over een andere dichter heeft, zit te suffen, en dat als 't over Homerus gaat ik klaar wakker ben en weet wat ik moet zeggen?
(lo geeft een tegenwerping bij de conclusie van Socrates uit S51. Hij gelooft eenvoudig weg diens conclusie niet omdat het de realiteit zo tegenspreekt.)
- S53a: Voor iedereen is het duidelijk dat gij niet in staat bent met kunde en wetenschap over Homerus te spreken.
- S53b: Want anders zou je ook met kennis van zaken over de andere dichters kunnen spreken.
- S53c: En er bestaat toch een dichtkunst in haar geheel?
(Nu komt ook de aap uit de mouw: Socrates wil aantonen dat lo niet met deskundigheid over Homerus kan spreken, en probeert dit uit het absurde te bewijzen door een conclusie (S51) te trekken die noch lo noch zichzelf kan aanvaarden.)

lo neemt t.o.v. de volgende propositie een positief standpunt in: lo kan van alle mensen de beste uitleg over Homerus geven (I10/I14). Socrates ontkracht met een bewijs uit het absurde lo's standpunt (I14) dat hij alléén over Homerus kan spreken. Hij neemt hierna een negatief standpunt in ten opzichte van de propositie dat lo door kundigheid in staat is over Homerus te spreken.

Het verband tussen deze twee proposities is nu nog niet geheel duidelijk; Socrates valt lo's standpunt op een indirecte wijze aan. Wèl is duidelijk het zojuist geconstateerde gemengde verschil van mening t.a.v. I14 een schijningschil is; Socrates blijkt het standpunt dat lo verstand heeft van alle dichters niet voor zijn rekening te willen nemen.

- S53(c)/I54: Er bestaat een dichtkunst in haar geheel.
(Socrates vervolgt zijn vragen direct nadat hij zijn standpunt naar voren heeft gebracht, en laat lo weer concessies doen in een poging lo te

overtuigen.)

-S55: "Neem om 't even welke andere kunst, eveneens in haar geheel: zal dan niet dezelfde wijze om de problemen te onderzoeken op elke tak van die kunst toepasselijk zijn?"

Socrates vraagt al direct aan Io of hij uitleg bij deze vraag wil waarop Io in I56 bevestigend antwoordt.

-I56 deleren: Io neemt aanbod van uitleg aan.
(Hierdoor krijgt Socrates dus (nog) geen antwoord op zijn vraag. In S57 doet Socrates een stapje terug door de vraag specifiek te stellen.)

-57/58: Er bestaat een schilderkunst in haar geheel.

-59/60: Er zijn nu en vroeger een massa schilders: goede en slechte.

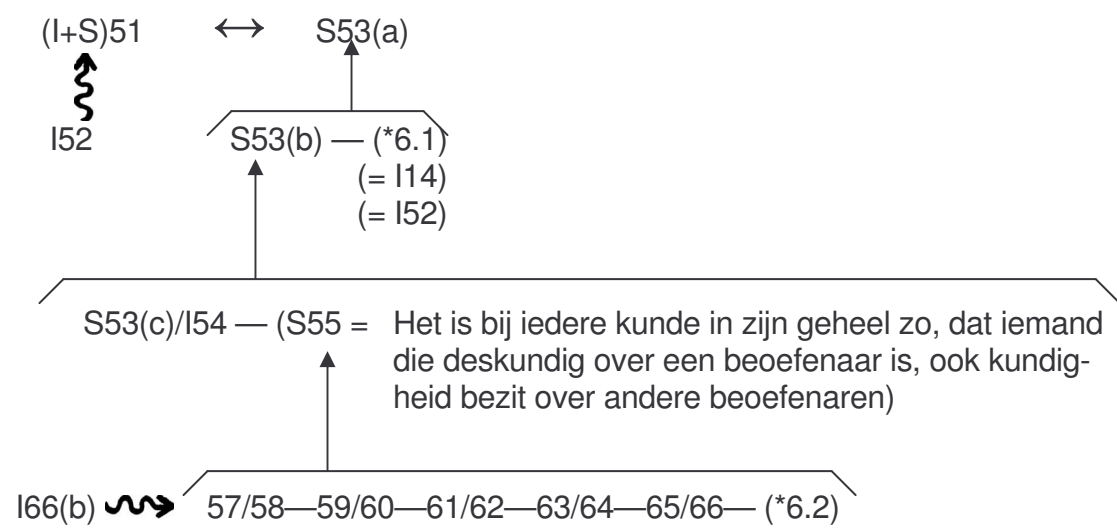
-61/62: Ik heb nog nooit iemand ontmoet die de bekwaamheid had om over het schilderwerk van Polygnotus te oordelen (of dat van welke andere schilder dan ook), en geen woord weet uit te brengen over andere schilders.

-63/64: Ik heb nog nooit iemand ontmoet die wel over de beeldhouwer Daedalus kon oordelen of een andere beeldhouwer, maar die over de werken van andere beeldhouwers geen woord wist uit te brengen.

-65/66a: Ook bij het fluitspel, het citerspel, de zang- of rapsodevoordracht heb ik nog nooit iemand ontmoet die wel over de één en niet over een ander kon oordelen.

-I66b: Maar toch is het bij mij wel zo dat ik over Homerus dingen kan zeggen die alles wat anderen vertellen in schoonheid overtreffen, maar dat niet kan wanneer het over andere dichters gaat. Wat betekent dit?
(Io accepteert hier de analogie-argumentatie van Socrates niet; hij realiseert zich dat het zeldzaam is dat hij alleen over Homerus kan spreken, maar laat zich daardoor nog niet overtuigen dat hij geen deskundigheid bezit. Hij geeft hier dus alsnog antwoord op de onbeantwoorde vraag van Socrates uit S55 (zie S55). Socrates had een bevestigend antwoord nodig voor het welslagen van zijn redenering:)

structuur 6

(*6.1): En lo kan niet met kennis van zaken over de andere dichters spreken.

(*6.2): En als het in deze gevallen geldt, dan geldt het voor alle.

Io accepteert, weliswaar impliciet, Socrates' standpunt uit S53 niet. Zodoende is er een enkelvoudig, niet-gemengd geschil ontstaan over de propositie (p): lo bezit geen deskundigheid over Homerus.

Socrates: +/p

Io: ?/(+/p)

Tot op dit moment heeft lo nog niet expliciet gezegd dat hij door deskundigheid goed over Homerus spreken kan.

VERKLARING: IO'S KNAPHEID IS GEEN DESKUNDIGHEID MAAR BEZETTENHEID EN INSPIRATIE

-S67: Het is geen kunde van u goed over Homerus te kunnen spreken, maar een goddelijke kracht die u beweegt.

(Dit is een herhaling van Socrates' standpunt met een aanvulling. Wil hij lo overtuigen, dan moet hij nu over de brug komen met zijn argumentatie.

Wat in deze beurt volgt is dan ook een lange monoloog van Socrates met veel herhaling om zijn standpunt toe te lichten. Al deze uitleg is niet relevant voor het verloop van de redenering en zal hier daarom in verkorte versie worden weergegeven.)

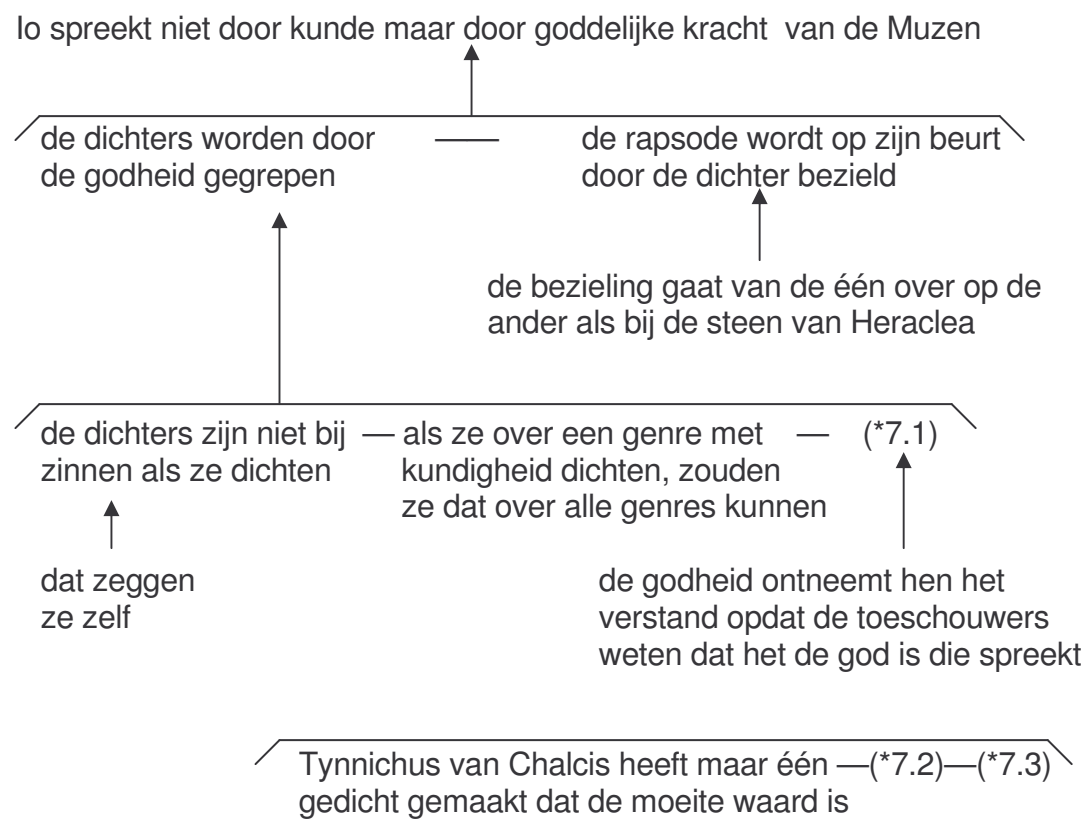
-rg 4-15: Het is als de kracht van de steen van Heraclea. Deze steen trekt niet alleen ijzeren ringen aan, maar brengt die kracht ook over op de ringen

zodat ze hetzelfde kunnen doen, zodat soms een lange keten van ringen ontstaat. Alle ontlenen hun kracht aan die steen. Net zo maken de Muzen sommigen door de godheid bezielde die dan weer anderen bezielen.

- rg 15-29: De lyrische dichters en epische dichters scheppen niet zolang ze bij zinnen zijn, maar wanneer zij gegrepen worden (net zoals de Corybanten- navolgers niet dansen zolang ze bij hun zinnen zijn en gegrepen zijn door Bacchus etc.)
- rg 29-30: De dichters zeggen zelf dat ze "op vleugels drijven" als zij dichten.
- rg 33-35: De dichters hebben gelijk, want zij zijn niet in staat te dichten voordat de god in hen binnenkomt en zij buiten zinnen zijn. Zolang een mens nog zijn verstand bezit is het onmogelijk te dichten en ook om uitgebreid en prachtig commentaar te leveren over de behandelde onderwerpen zoals jij dat doet met betrekking tot Homerus.
- rg 49-52: De dichters dichten niet door kunde want als ze over één genre mooi konden spreken door kunde, zouden ze dat ook kunnen over alle andere.
- rg 52-59: Maar de godheid ontnemt hen het verstand en gebruikt hen als dienaren, opdat de toehoorders zullen weten dat het de god zelf is die spreekt.
- rg 59-72: Het beste bewijs hiervoor is Tynnichus uit Chalcis, die maar één gedicht heeft gemaakt wat de moeite van het onthouden waard was. De God zong met opzet door bemiddeling van de onbeduidendste dichter het mooiste lied.

De argumentatie van Socrates ziet er (globaal) als volgt uit:

structuur 7

(*7.1): En dat kunnen ze niet.

(*7.2): Als iemand zijn hele leven maar één gedicht heeft gemaakt wat het onthouden waard is dan kan het niet anders of de godheid heeft het hem ingegeven.

(*7.3): Voor de andere dichters geldt hetzelfde.

-168: lo stemt in met de woorden: "Ja, volgens mij is 't aan een goddelijke beschikking te danken, dat de goede dichters voor ons de tolken zijn van wat de goden ingeven".
(Merk op dat lo hier nog niet de vergelijking doortrekt naar de rapsode die goddelijk geïnspireerd is.)

-69/70: De rapsoden vertolken op hun beurt weer de werken van de dichters.
(Socrates is genoopt, gezien het vorige antwoord, duidelijker te maken dat zijn redenering ook geldt voor de rapsoden.)

-71/72 deleren: Herhaling in andere bewoordingen van 69/70.

-73/74/75/76 samenvoegen: De rapsode is buiten zinnen wanneer hij mooi

voordraagt.

-77/78: De rapsode wekt bij het merendeel van de toehoorders hetzelfde effect.
(Io voegt er aan toe dat hij dat ook in de gaten houdt vanaf het podium.⁶⁵)

-S79a: De godheid geeft de dichter goddelijke inspiratie.

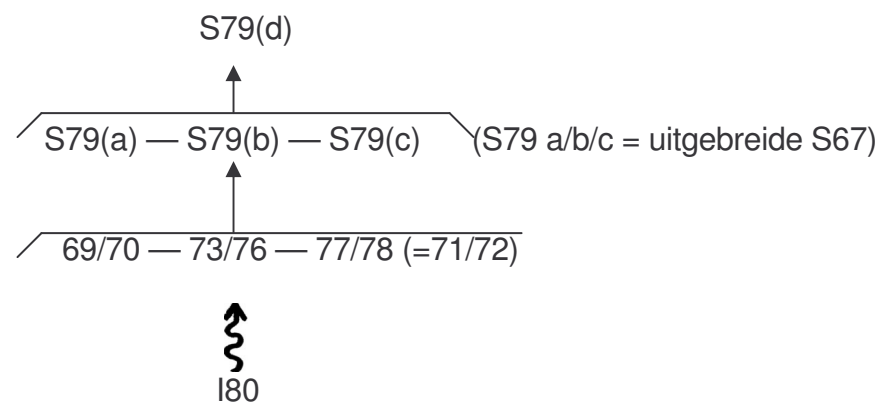
-S79b: De dichter bezielt weer de rapsode die weer het publiek bezielt.

-S79c: Io is een bezetene van Homerus (alleen) door toedoen van de godheid.

-S79d: Daarom valt hij in slaap wanneer het over andere dichters gaat en kan hij daar niets over zeggen.

(De redenering die zich ontspint is een combinatie van in deze beurt eenzijdig naar voren gebrachte argumentatie door Socrates en 'samen' verkregen argumentatie. Socrates betreft de argumentatie nu ook direct op de rapsode door Io te laten bekennen (en daar moet Socrates twee keer moeite voor doen in 73/76 om dat letterlijk uit Io te krijgen) dat hij buiten zinnen is wanneer hij reciteert. Bovendien is de rapsode onderdeel van de ketting: het vergaat hem dus net zo als de dichter. In schema ziet het er als volgt uit:

structuur 8

-I80: Ja maar ik ben niet werkelijk in een toestand van bezetenheid wanneer ik voordraag, overtuig me daar maar eens werkelijk van.

Io trekt hier een eerder gedane concessie in 73/76 terug, waardoor Socrates weer iets anders moet verzinnen om Io te overtuigen. Op het moment ontstaat er een nieuw geschil over de propositie: Io wordt bezeten door Homerus als hij voordraagt:

⁶⁵ Volgens Friedländer (1964:123) verzet Io zich met deze toevoeging al tegen de concessie dat hij helemaal buiten zinnen is. Wij denken dat dit hooguit onbewust verzet is, omdat Io zojuist in de vorige beurt deze concessie heeft gedaan! Io overziet nog niet de consequenties die deze concessie heeft. Als deze hem duidelijk worden trekt hij de concessie terug (in I80).

Socrates: +/p
 Io: ?(+/p) , -/p

Hierdoor ontstaat er ook een geschil over het standpunt van Socrates dat Io door een goddelijke kracht bewogen wordt (S67): p = 'Io spreekt niet over Homerus door kundigheid maar door goddelijke inspiratie'. Dit is een uitbreiding van Socrates' standpunt uit S53.

Socrates: +/p
 Io: ?/ (+/p)

TWEEDE PROBLEEM: HET UITGEBREIDE KARAKTER VAN IO'S KNAPHEID DIE ZICH TOT DE VOLLEDIGE HOMERUS UITSTREKT

- S81: "Over welk onder de door Homerus behandelde onderwerpen zijt gij welsprekend?"
 (Socrates zet, als reactie op I80, geen directe discussie in over het wel of niet bezeten zijn van Io tijdens het voordragen, maar vraagt naar het bereik van zijn kundigheid over Homerus. Socrates gooit het weer over een andere boeg.)
- I82: Io is welsprekend in alle zaken waarover Homerus spreekt.
 (In de vertaling van Bartelink gebruikt Socrates in zijn vraag de term 'kundigheid' in plaats van 'welsprekendheid'. Als we van de laatste betekenis uitgaan wordt het eerder geconstateerde niet-gemengde geschil t.a.v. de propositie 'Io is niet deskundig over Homerus' nu gemengd.
 I82 is een parafrase van I10. Deze parafrase van I10 is al vrij tegenstrijdig met Io's andere standpunt, I14, waarin hij zegt dat hij alleen knap in Homerus is. Io heeft immers al toegegeven dat Homerus over vele dezelfde zaken spreekt als andere dichters. Ironisch genoeg probeert Io juist met het standpunt uit I82 te verdedigen dat hij wel kennis van zaken bezit.)
- S83: (Socrates uit expliciet twijfel): "Toch zeker niet over die waar ge toevallig niets van afweet, en die toch door Homerus worden behandeld?"
- I84: (Io antwoord met de wedervraag:) Welke onderwerpen ken ik dan niet?
- 85/86/87/88 deleren: Socrates vraagt Io een passage over wagenmennen voor te dragen.
- 89/90: Een wagenmenner zal beter dan een geneesheer kunnen onderscheiden of Homerus' passages over wagenmennen juist zijn of niet.
 (Socrates gebruikt nu eerst een algemeen voorbeeld, later betreft hij een dergelijk voorbeeld op Io zèlf als rapsode.)

- 91/92: De wagenmenner weet dat alleen omdat hij die kunst bezit.
- 93/94: Als we iets kennen door de stuurmanskunst, kennen we datzelfde niet door de geneeskunst. (Socrates stelt in 93 eerst een algemenere vraag ("En heeft de godheid het niet aan elke kunde opgedragen, kennis te nemen van een of ander bepaald werk?") en daarna een specifiekere waarop lo deze concessie doet. Dit is de concessie die hij van lo los wil peuteren. Hij laat er echter nog tien beurten over heen gaan eer hij de vraag als zodanig stelt. Deze 'vooruitzien-strategie' vinden we wel vaker bij Socrates.)
- 95/96: Wat we door de geneeskunst kennen, weten we niet ook door de timmermanskunst.
- 97/98: De ene kunst is de andere niet.
(Hier loopt Socrates weer vooruit door eerst een algemene vraag te stellen ("Is het ook niet zo ten aanzien van alle kunsten: wat we door de ene kennen, zullen we niet door de andere kennen?"), en dan daarna een antwoord op een gedetailleerdere vraag te verlangen.)
- 99/100: We geven aan één kunst een bepaalde naam als het de wetenschap is van bepaalde objecten, en een andere kunst geven we een andere naam als die op andere objecten betrekking heeft.
(Dit is een precisering van 97/98.)
- 101/102: We kunnen beide tellen door één en dezelfde wetenschap namelijk de rekenkunst en niet door een andere.
(Socrates stelt eerst de retorische vraag: waarom zouden we wetenschappen een andere naam geven als we toch dezelfde kennis ermee krijgen? Deze hele vraag is een vraag naar bevestiging van 99/100: Socrates leidt hieruit een voorbeeld af en vraagt lo's mening.)
- 103/104: Wat we door de ene kunst weten, weten we niet door de andere.
(Dit is het antwoord op de vraag die Socrates ook al in 97 stelde.)

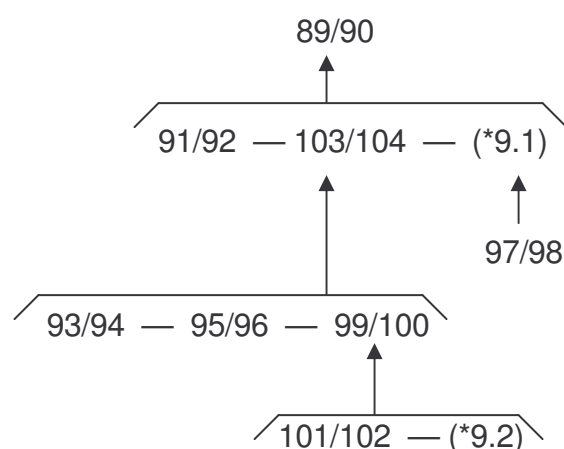
Socrates heeft met lo door middel van vraag en antwoord vrij omstandig uitgelegd waarom een paardenmenner de passages over wagenmennen beter kan beoordelen dan een geneesheer. Dit terwijl lo al direct zelf toegaf dat dat het geval was. Zoals we zo dadelijk zullen zien gebruikt Socrates de verkregen concessies vervolgens om de vergelijking naar lo en de rapsodekunst door te trekken.

Socrates' redenering is niet erg ingewikkeld, maar de inhoud ervan wordt in de tekst flink uit elkaar getrokken. Een argumentatiestructuur kan dan ook makkelijk verschillende vormen aannemen, omdat Socrates de diverse premissen verspreidt, zonder dat eenduidig vaststaat welke andere premissen ze ondersteunen. Socrates herhaalt ook menige premisse in andere bewoordingen

op andere plaatsen. Het lijkt soms wel of hij zich af en toe herinnert nog een bepaalde concessie nodig te hebben; bijvoorbeeld in beurt 97: "Maar antwoord eerst nog even hier op".

In schema ziet de redenering er als volgt uit:

structuur 9

(*9.1): De geneeskunde is niet hetzelfde als de paardemennerskunst.

(*9.2): Dit geval is representatief voor andere gevallen.

-105/106: Iedereen die een bepaalde kennis niet bezit kan onmogelijk in staat zijn een juiste kennis te hebben van wat op het domein van die kunst gezegd of gedaan wordt.

-107/108: Daarom zal een paardemener beter dan lo deze geciteerde passages (lo citeert) van Homerus kunnen beoordelen.

(Socrates heeft nu een tegenvoorbeeld tegen lo's standpunt uit l82. Hij besteed wederom enige beurten aan het achteraf ondersteunen van deze conclusie. Dit plaveit de weg voor drie andere tegenvoorbeelden met andere kunsten die straks komen.)

-109/110: Want lo is rapsode en geen menner.

-111/112: En de rapsodekunst verschilt van de mennerskunst.

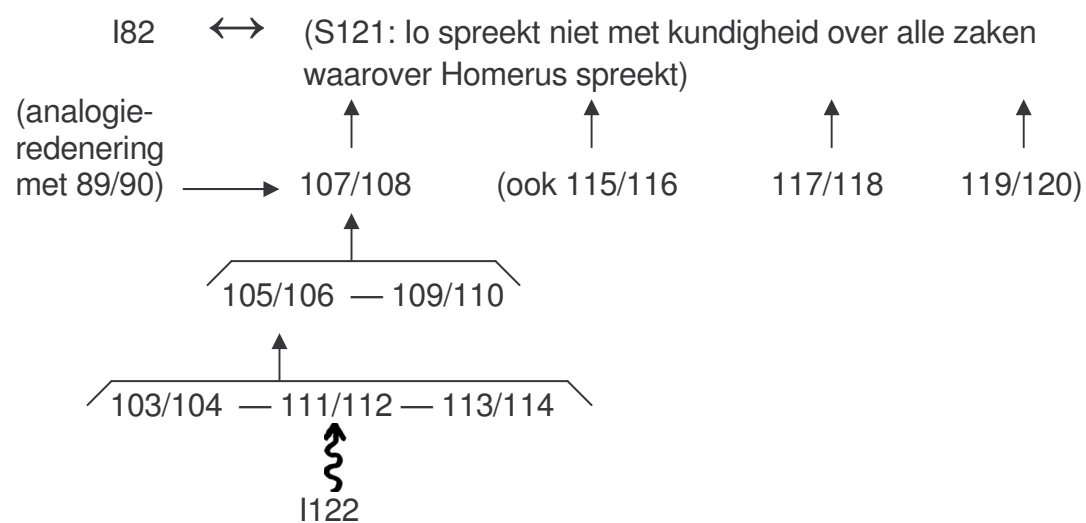
(In het voorbeeld dat Socrates hiervoor gaf, over de geneeskunst en de mennerskunst, liet hij deze premisse impliciet; wat hij lo toen wel liet zeggen is dat de ene kunst verschilt van de andere.)

-113/114: De rapsodekunst is een wetenschap van andere objecten dan de mennerskunst.

(Dit is een uitgebreidere versie van 111/112. De argumentatiestructuur is

ditmaal makkelijker van te stellen:)

structuur 10

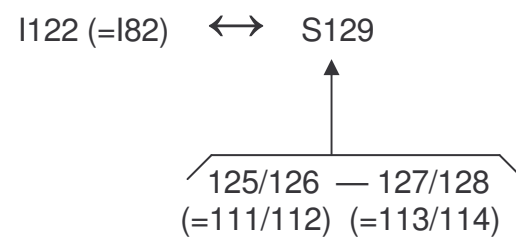

- 115/116: De geneeskunde kan het beste uitmaken of Homerus zich in deze passage (Socrates citeert) over een drank juist uitdrukt, niet de rapsodekunst.
(Socrates past nu ander tegenvoorbeeld toe. Er volgen hierna nog twee.)
- 117/118: De visserskunst kan beter dan de rapsodekunst deze passage van Homerus (Socrates citeert) over vissen beoordelen.
- 119/120: Een waarzegger kan het beste deze passage (Socrates citeert Homerus) over waarzeggen beoordelen.
(Socrates stelt deze vraag aan zichzelf en lo stemt in met zijn antwoord. Deze concessie is ook al in een andere vorm in 21/22 gedaan.)
- S121: Welke passages uit Homerus behoren nu bij uitstek tot het domein van de rapsodekunst om beoordeeld te worden?
(Socrates verklaart zich nu op lo te willen toespitsen na passages te hebben geciteerd die tot het domein behoren van de waarzegger, geneesheer en visser. Deze vraag houdt een impliciete conclusie in dat lo's standpunt uit I82 onhoudbaar is. lo heeft daarin immers beweerd dat hij welsprekend is in alle onderwerpen die Homerus behandelt. lo zal nu aan moeten tonen -wil hij de discussie niet helemaal verliezen- dat hij over bepaalde onderwerpen wèl het deskundigst kan spreken. Het verband tussen Socrates' opvatting dat lo geen deskundigheid bezit (S53) en lo's standpunt dat hij het beste over Homerus kan spreken (I10) wordt nu duidelijk: Socrates gebruikt het ontbreken van deskundigheid bij lo als argument tegen diens stelling.)

- I122: De rapsode heeft tot taak alle passages van Homerus beter dan wie dan ook te onderzoeken en beoordelen.
(Io herhaalt zijn mening uit I82.)
- S123: Je verklaring klopt niet! (Socrates wijst Io op de tegenspraak die nu ontstaan is.)
- I124: Hoezo dan? (Io doorziet de consequenties van zijn concessie nog niet.)
- S125: Io heeft toegegeven de rapsodekunst verschilt van de paardemerkunst. (Dit is een herhaling van 111/112.)
- I126: Ja.
- 127/128: Deze kunsten hebben daarom ook van andere objecten kennis.
(Dit is een herhaling van 113/114.)
- S129: "Bijgevolg zal, volgens uw eigen woorden, de rapsodekunst niet alles kennen, en evenmin een rapsode".

Socrates herhaalt in de afgelopen beurten de concessies waarop de tegenspraak van Io berust. Op grond van wat Io heeft toegegeven kan hij niet langer staande houden dat de rapsode van alle onderwerpen waarover Homerus spreekt verstand heeft. In schema ziet de door Socrates geëxpliciteerde elenchus er als volgt uit:

structuur 11

Zoals we kunnen zien herhaalt Socrates niet weer alle stappen uit de vorige structuur.)

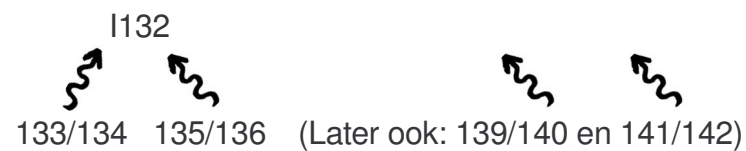
- I130: "Toch wel, behalve misschien de onderwerpen van die aard".
(Io zit nu in de knoop en moet iets verzinnen; helaas is dit niet een sterke noch duidelijke tegenwerping.)
- S131: Van welke aard zijn de objecten die de rapsodekunst wel kan

kennen?

(Een terechte vraag na lo's slappe tegenwerping. Socrates voegt er ook nog ironisch aan toe: "Behalve de onderwerpen van die aard", zegt ge. Daardoor bedoelt ge zowat "behalve de objecten van de andere kunsten?")

- I132: De rapsode heeft verstand van de taal die past in de mond van een man, een vrouw, een slaaf, een vrije, een onderdaan, en een bevelvoerder.
(lo bedenkt geheel zelfstandig dit nieuwe standpunt. Socrates zal in de volgende beurt direct concessies verzamelen om dit te ontkrachten. lo's standpunt uit I10 en I82 zijn impliciet door hem opgegeven; de afsluitingsfase smelt samen met een nieuwe confrontatiefase: er ontstaat nu een nieuwe discussie over I132.)
- 133/134: De stuurman (bevelvoerder) weet beter wat te doen dan een rapsode op een schip in de storm.
- 135/136: De dokter (idem) weet beter dan een rapsode wat te zeggen over een zieke.
(Deze voorbeelden gaan al direct in tegen lo's standpunt uit I132:)

structuur 12

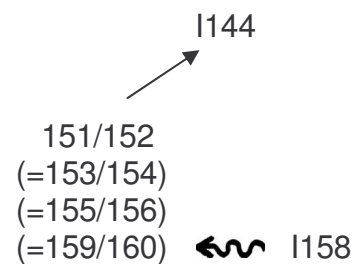

- 137/138: lo bedoelt wat past in de mond van een slaaf.
(lo geeft een slaafs antwoord op een uitlokkertje van Socrates; hij ziet zijn standpunt afbrokkelen en grijpt ieder houvast.)
- 139/140: De koeherder (slaaf) weet beter dan een rapsode hoe wilde runderen te kalmeren.
- 141/142: Een wolbewerkster (vrouw) kan beter over wolbewerking spreken dan een rapsode. (Ook deze twee laatste concessies ontkrachten I132.)
- I144: De rapsode heeft verstand van wat een generaal tegen zijn soldaten moet zeggen.
(Socrates legt lo dit in de mond, die gretig toehapt. Er is bijna niets overgebleven van I132, behalve dit specifieke voorbeeld van wat past in de mond van een bevelvoerder.)
- S145: Dus rapsodekunst is hetzelfde als krijgskunst?

(Als lo hier bevestigend op antwoord komt hij in de problemen met een eerdere concessie dat verschillende kunsten verschillende namen hebben. Socrates haast zich ook om deze 'kennis' van lo in een kunde onder te brengen, zodat hij zijn argument over het verschillend zijn van verschillend genoemde kunsten weer van voren af aan kan toepassen.)

- I146: Ik weet in ieder geval wat een strateeg moet zeggen.
(lo herhaalt hier 143/144 in andere bewoordingen. Socrates krijgt hier niet het gewenste antwoord en moet iets vinden om te verklaren dat lo toch iets van beide kunsten weet.)
- S147(a): Dat komt omdat je misschien ook een bevoegdheid bent op het gebied van de krijgskunde.
- S147/148: In mijn hoedanigheid als ruiter weet ik hoe paarden bereden moeten worden en niet in mijn hoedanigheid als ciderspeler.
- 149/150: Krachtens de ciderspelkunst kan lo onderscheiden wie goede ciderspelers zijn en niet krachtens de ruiterskunst.
(Socrates probeert nu op deze manier duidelijk te maken dat je kennis van een enkel ding alleen door één kunst bezit.)
- 151/152: Kennis van krijgszaken kun je zowel door de krijgskunst als door de rapsodekunst bezitten.
- 153/154: De krijgskunst en de rapsodekunst zijn één.
(Deze twee concessies kunnen samengenomen worden. Socrates heeft nu eindelijk zijn verlangde concessie.)
- 155/156: Wie een goed rapsode is, is ook een goede generaal.
- S157: Dus wie een goed generaal is, is ook een goed rapsode?
- I158: Wie een goed generaal is, is niet noodzakelijkerwijze een goed rapsode.
(lo probeert I144 aan te tonen door te zeggen dat de krijgskunst en de rapsodekunst één zijn. Dit ontkracht hij nu echter zelf:)

structuur 13

- 159/160 deleren: lo herhaalt in nog stelliger bewoordingen 155-156.
(lo heeft nog steeds niet door dat hij wederom weerlegt is.)
- 161/162: lo is de beste Griekse rapsode.
- S163: Ben je dan ook de beste Griekse generaal?
- I164: Jazeker, en dat omdat ik bij Homerus in de leer ben geweest!
- S165: Waarom ben je dan niet ook generaal?
(De discussie dwaalt af. Socrates is het duidelijk al niet meer eens met lo, maar speelt nog wat met hem door. Hij heeft al ettelijke kansen laten liggen om lo vast te pinnen op hetgeen hij gezegd heeft; nu lijkt Socrates echter 'mee te gaan' met lo's dwalingen en probeert hem met zijn eigen middelen te vangen.)
- I166: Omdat (a) de stad Athene onder de heerschappij van Atheense strategen staat en verder geen strategen nodig heeft, en (b) Athene geen buitenstadse strateeg zou kiezen.
(lo brengt nu zelfstandig argumentatie naar voren.)
- 167/168 deleren: Voorbereiding voor volgende beurt.
- S169a: Apollodorus was buitenstads en strateeg in Athene, idem Phanosthenes en Heraclides, want zij waren het waard.
- S169b: Zal Athene jou dan ook niet benoemen als je het waard bent?
- S169c: Bovendien zijn de Ephesiërs oorspronkelijk Atheners en Ephesiërs doen voor niemand onder.
(Socrates ontkracht lo's redenen dat hij geen generaal is. Net als lo in diens laatste beurt, brengt Socrates nu zijn argumentatie rechtstreeks, dus zonder vraag-antwoord naar voren. Echt serieus neemt hij dit gedeelte van de discussie niet meer, want hij sluit eenzijdig deze subdiscussie af en zet alsnog een afsluitingsfase in voor de hoofddiscussie:)
- S169d: lo is of schuldig omdat hij wel kennis bezit maar niet wil zeggen waar hij knap in is, of hij kan veel mooie dingen over Homerus zeggen door een goddelijke kracht.
- I170: Het is heel wat mooier om voor goddelijk gehouden te worden!
(lo gaat mee in de afsluiting.)
- S171: "Dit mooiere krijgt ge dan van ons toegewezen, lo: dat ge nl. een goddelijk-geïnspireerd, maar geen deskundige Homeruslofredenaar zijt!"
(Socrates sluit de discussie af, en stelt vast dat lo geen deskundigheid over Homerus bezit, maar wel eel boel mooie dingen over hem kan zeggen. lo's eerste standpunt (I10: lo kan het mooiste van alle mensen over Homerus spreken) is dus 'en passant' ontkracht, al hebben we er

eerder op gewezen dat dit slechts bijzaak was voor Socrates.⁶⁶ Io lijkt overtuigd, al kan hij daar overtuigender in zijn; hij kiest immers voor goddelijke inspiratie omdat hem dat mooier lijkt!)

6.2.2 Samenvattende reconstructie van Io

In deze samenvatting bespreken we de volgende punten:

1. de discussiefasen
2. de geschilpunten en posities
3. de standpunten en de argumenten
4. een argumentatiestructuur van de gehele dialoog

1. In Io vinden een aantal verschuivingen plaats in geschilpunten die ter discussie staan. Bij deze geschilpunten is in eerste instantie niet duidelijk welke positie Socrates inneemt; hij begint 'zomaar' naar aanleiding van Io's standpunt een reeks vragen te stellen. Op grond van de concessies die hij aldus verkrijgt, trekt hij conclusies die regelrecht tegen Io's standpunten ingaan. Je zou kunnen zeggen dat Socrates eerst twijfelt (blijkens zijn vragenstellen) en later de getrokken conclusie als standpunt aanhangt.⁶⁷ Op dat moment wordt het geschil gemengd. De afsluitingsfase is dan tegelijkertijd confrontatiefase.⁶⁸

Wanneer Socrates een standpunt naar voren brengt, uit Io pas twijfel nadat Socrates zijn standpunt beargumenteerd heeft. Io's twijfel richt zich dan meer op een deel van de argumentatie en neemt de vorm aan van een tegenwerping.

Een openingsfase is helemaal nergens aanwezig. De argumentatiefasen lopen steeds synchroon met het vragenstellen van Socrates en met het 'monologisch' naar voren brengen van argumentatie door Io en Socrates. De eerste argumentatiefase begint in S13 wanneer Socrates Io vraagt of hij alleen deskundig is in Homerus. Het antwoord op deze vraag gebruikt Socrates al als argument.

Zoals gezegd valt de afsluitingsfase vaak samen met de confrontatiefase.

⁶⁶ Gezien alles wat Io heeft toegeven is er bijna geen andere mogelijkheid dan dat Io ook dit standpunt moet laten vallen (met dit bereik). De enige mogelijkheid is dat -stilzwijgend- overeengekomen is dat Io in een staat van gegrepenheid wel het mooist over Homerus kan spreken, maar dat lijkt onwaarschijnlijk omdat alle premissen dan geherformuleerd moeten kunnen worden in bijvoorbeeld 'Een waarzegger kan beter over Homerus' waarzeggerspassages spreken tenzij Io in staat van gegrepenheid over Homerus spreekt.

⁶⁷ Er is één plaats in de dialoog waar de getrokken conclusie duidelijk niet aan Socrates toe te schrijven is. Dit is het geval in S51, waar Socrates Io weerlegt door een bewijs uit het ongerijmde te geven (zie de beschrijving van de geschillen).

⁶⁸ Het blijft wel de vraag of Socrates altijd weet tot welke conclusie zijn vragen moeten leiden, of dat hij van uit een twijfelpositie onderzoekende vragen stelt zonder een concreet eigen standpunt te hebben. In Io lijkt Socrates in ieder geval goed te weten waar hij naar toe wil. In andere dialogen lijkt Socrates minder duidelijk te weten waar zijn onderzoek op uitloopt, zoals bijvoorbeeld in Laches.

Alleen aan het einde van de dialoog wordt de balans expliciet opgemaakt: lo geeft zijn standpunt ten aanzien van de hoofdstelling en enkele andere substellingen op (zie de bespreking van de geschillen).

2. De volgende geschillen doen zich, in deze volgorde, voor in de dialoog:

- lo kan van alle mensen de mooiste dingen over Homerus zeggen (I10).
lo: +/p,
Socrates: ?/(+/p), -/p

Dit gemengde geschil wordt impliciet opgelost omdat lo toegeeft dat hij niet deskundig is in Homerus.

- lo is alleen knap in Homerus (I14).
lo: +/p
Socrates: ?/(+/p), '-/p'

Dit 'geschil' wordt al tijdens de discussie opgelost; Socrates gelooft niet werkelijk dat lo knap is in meerdere dichters. Na het bewijs uit het ongerijmde verschuift echter de betekenis van 'knap in'; Socrates bedoelt hiermee dat lo niet deskundig is in Homerus. Hierover ontstaat dan een nieuw geschil (zie S53).

- lo is even knap in Homerus als in de andere dichters (S51a).
lo: ?/(+/p), -/p
Socrates: ('+/p'), -/p

Dit geschil is eigenlijk een 'schijngeschil'; dat wil zeggen dat beide partijen hierover niet van mening verschillen. Bovenstaande propositie is namelijk de ongewenste conclusie van het 'reductio ad absurdum'.

- lo is niet in staat met kunde en wetenschap over Homerus te spreken (S53).
Socrates: +/p
lo: ?/(+/p), -/p

Dit gemengde geschil wordt aan het einde van de dialoog expliciet opgelost; lo stemt dan met Socrates in.

- lo is geen Homerusdeskundige maar een goddelijk geïnspireerde Homeruspreker (S67).
Socrates: +/p
lo: ?/(+/p), -/p

Ook hierin stemt lo uiteindelijk expliciet met Socrates' standpunt in.

- lo is bezeten wanneer hij voordraagt (S79).
Socrates: +/p

Io: ?/(+/p), -/p

Dit gemengde geschil wordt niet expliciet opgelost, maar omdat Io toe moet geven dat hij goddelijk geïnspireerd is, zal hij Socrates ook op dit punt gelijk moeten geven.

- Io spreekt met kundigheid over alle zaken waarover Homerus spreekt (I82 = modificatie van I10).
Io: +/p
Socrates: ?/(+/p), -/p

Dit gemengde geschil wordt opgelost als Io in I130 zijn standpunt impliciet opgeeft.

- De rapsode heeft tot taak alle passages van Homerus beter dan wie ook te onderzoeken en beoordelen (I122 = modificatie van I82).
Io: +/p
Socrates: ?/(+/p), -/p

Dit geschil is gelijk aan het vorige; ook dit standpunt geeft Io impliciet in I130 op, en brengt vervolgens een minder omvattende claim naar voren.

- De rapsode heeft verstand van wat een man, een vrouw, een slaaf, een vrije, een onderdaan, en een bevelvoerder moeten zeggen (I132).
Io: +/p
Socrates: ?/(+/p), -/p

Dit geschil is impliciet gemengd. Io kan zijn standpunt niet verdedigen en brengt een minder omvattende claim naar voren.

- Io heeft verstand van wat een slaaf moet zeggen (I137).
Io: +/p
Socrates: ?/(+/p), -/p

Io geeft zijn standpunt in dit (impliciete) gemengde geschil impliciet op en brengt een laatste claim naar voren.

- De rapsode heeft verstand van wat een generaal tegen zijn soldaten moet zeggen (I144).
Io: +/p
Socrates: ?/(+/p), -/p

Dit (impliciete) gemengde geschil wordt niet expliciet opgelost; Socrates kapt de discussie af als Io zijn stelling niet adequaat kan verdedigen.

3. Io beweert van alle mensen het beste over Homerus te kunnen spreken (I10). Dit is de belangrijkste stelling van de dialoog. Socrates probeert deze te

weerleggen door aan te tonen dat lo geen deskundige is op het gebied van Homerus. Zijn redenering gaat als volgt: lo kan niet het beste over Homerus spreken, omdat de deskundigen op elk gebied waarover Homerus spreekt, beter over dat onderwerp kunnen spreken dan lo, en lo is geen deskundige op die gebieden. Socrates brengt deze redenering echter niet in deze vorm naar voren; veel van deze hoofdredenering blijft impliciet en wordt door middel van andere redeneringen geïmpliceerd. Welke deze zijn, wordt duidelijker als we de dialoog bespreken aan de hand van vier samenhangende delen:

1e deel I10 t/m I66: Uit S53 wordt duidelijk dat Socrates lo wil overtuigen van het feit dat de rapsode niet door kundigheid over Homerus kan spreken. Socrates doet in dit deel twee met elkaar samenhangende pogingen lo dat duidelijk te maken:

1. Door een bewijs uit het ongerijmde te leveren. Socrates' redenering is als volgt: lo bezit geen deskundigheid over Homerus, want dan zou lo deskundig moeten zijn over alle dichters en dat is hij niet. Socrates probeert dit duidelijk te maken door lo's stelling dat hij alleen kennis bezit over Homerus (I14), als uitgangspunt te nemen (lo heeft dit standpunt niet spontaan naar voren gebracht, zoals I10, maar antwoordt hiermee op een gerichte vraag van Socrates).
Door dit te onderzoeken en concessies van lo af te dwingen komt hij tot de conclusie (S51) dat lo verstand moet hebben van alle dichters. De belangrijkste concessies die tot deze conclusie leiden zijn:
 - Eén en dezelfde persoon bezit bekwaamheid in de goede en slechte beoefenaren op een bepaald gebied (43/44, 45/46, S51b).
 - Homerus spreekt over vele dezelfde onderwerpen als de andere dichters (in combinatie met de volgende premisse).
 - lo kan beoordelen dat Homerus dat het beste doet (27/30, 47/48, 49/50/51c en impliciet gedeeltelijk S25b).

Omdat de conclusie uit S51 evident onwaar is, en lo in de war gebracht is, krijgt Socrates de kans zijn eigen visie naar voren te brengen: lo bezit helemaal geen deskundigheid over dichters (S53).
2. De tweede poging die Socrates doet om lo te overtuigen is door aan te tonen dat de dichtkunst een kunst in haar geheel is en dat lo helemaal niet deskundig is, omdat hij niets over de andere dichters weet te zeggen. De belangrijkste concessies hierbij zijn:
 - Er bestaat een dichtkunst in haar geheel (53c/I54).
 - (- Het is bij iedere kunde die een geheel is zo, dat iemand die deskundig is over één beoefenaar, ook deskundig is in de andere beoefenaren (impliciet S55 en gedeeltelijk 43/44: de concessie wordt echter in zijn geheel nooit toegegeven door lo).

Om deze argumentatie kracht bij te zetten geeft Socrates in S57 t/m S65 analoge voorbeelden. Voordat Socrates zijn argumentatie kan afronden geeft lo al te kennen deze gevallen niet overtuigend en relevant te vinden (I66b) en trekt daarom nog geen van zijn standpunten (I10 en I14) in.

2e deel S67 t/m I80: Socrates gaat in S67 een stapje verder in zijn verklaring: lo bezit geen deskundigheid maar wordt bezeten door goddelijke inspiratie. lo is onder de indruk, maar geeft nog geen van zijn standpunten (I10 en I14) op. Socrates completeert in S79 zijn uitleg en verklaart waarom lo in slaap valt wanneer het over andere dichters gaat, maar wel mooie dingen over Homerus kan zeggen: lo is alleen een goddelijk bezetene van Homerus. In plaats van deze uitleg te accepteren, trekt lo zijn eerder gedane concessie dat hij bezeten is wanneer hij voordraagt, terug.

3e deel S81 t/m S131: Socrates accepteert het terugtrekken van de concessie en zet de discussie over het wel of niet bezeten zijn van lo niet voort. Hij probeert lo nu te weerleggen door hem gebieden te laten noemen waar een rapsode kundigheid over bezit. lo herhaalt dan in I82 min of meer zijn eerdere standpunt dat hij van alle mensen het beste over Homerus kan spreken (I10) door te zeggen dat hij welsprekend is in alle onderwerpen waarover Homerus schrijft. Socrates probeert lo nu te overtuigen dat hij geen deskundigheid bezit door duidelijk te maken dat lo geen deskundige is in de diverse kunsten waarover Homerus spreekt en dat degenen die wèl deskundig op elk gebied zijn, beter daarover kunnen spreken dan lo. De belangrijkste concessies hierbij zijn:

- De rapsodekunst verschilt van de mennerskunst en heeft daarom verstand van andere zaken (111 t/m 114, 125 t/m 128 en als verzwegen argument voor andere kunsten bij 115/116, 117/118 en 119/120).
- lo is geen menner (109/110 en als verzwegen argument voor andere kunsten bij 115/116, 117/118, 119/120).

De algemene versie van deze premisse wordt in de dialoog niet expliciet genoemd, maar wel door veel voorbeelden geïmpliceerd. lo herhaalt echter wederom zijn standpunt uit I82 in I122. Maar in I130 geeft hij toe dat de rapsode niet deskundig is op elk gebied waarover Homerus schrijft, nadat Socrates hem expliciet op de tegenspraak heeft gewezen waarin hij verzeild is geraakt.

4e deel I132 t/m S171: Nu lo niet meer staande kan houden dat hij verstand heeft van alles waarover Homerus schrijft, onderzoekt hij het terrein waarop hij die deskundigheid wel kan claimen. Steeds opnieuw moet hij zijn standpunten opgeven. Allereerst I132 dat lo verstand heeft van wat een man, vrouw, slaaf, heerser, onderdaan en vrije zeggen moeten; dan I138 (lo heeft verstand van wat past in de mond van een slaaf) en als laatste I144 (lo weet wat een generaal tegen zijn soldaten moet zeggen). Ook ten aanzien van dit laatste standpunt spreekt lo zichzelf tegen.⁶⁹ Tenslotte zet Socrates lo voor de volgende keuze om

⁶⁹ Zie verder de beoordeling.

hem tot het expliciet opgeven van zijn initiële standpunt te dwingen: of je bent schuldig omdat je mij niet hebt willen vertellen waar je kundigheid in bezit, of je bent goddelijk geïnspireerd en kunt veel moois over Homerus zeggen. Io kiest naar verwachting het laatste, en Socrates stelt het eindresultaat vast: Io is geen Homerusdeskundige. Hierdoor kan Io niet met de meeste deskundigheid over Homerus spreken (dat kunnen immers de deskundigen op de gebieden waarover Homerus spreekt) en kan hij ook niet alleen in Homerus kundig zijn (hij is immers helemaal niet kundig, maar goddelijk geïnspireerd). Io geeft dus -zij het impliciet- zowel I10 als I14 op.⁷⁰

De hoofdstelling (I10) is op betrekkelijk complexe wijze weerlegd; Socrates spreekt deze via andere stellingen tegen: 'Io moet kundig zijn over alle dichters' (S51), 'Io is niet deskundig maar goddelijk geïnspireerd' (S67 en S79) en 'De rapsodekunst heeft geen verstand van alle zaken waarover Homerus spreekt' (S129). In een dialogisch tabel zien de standpuntverschuivingen er als volgt uit:

<u>Io</u>		<u>Socrates</u>
<u>I10</u>	→	S13?
<u>I14</u>	↔	!S51
?S51, I52?	→	<u>S53</u>
		<u>S67</u>
		<u>S79</u>
?S79, I80?	→	S81?
<u>I82 (=I10)</u>	↔	!S121?
<u>I122 (=I10)</u>	↔	!S129

Verklaring gebruikte tekens:

...: standpunt
 ⇒: leidt tot
 ↔: leidt tot en staat tegenover
 ?(..): discussiant uit twijfel bij (..)
 !(..): tegenspraak geconstateerd
 (..) bij Socrates: vraag om standpunt Io
 (..) bij Io: tegenwerping of vraag om uitleg bij voorafgaande

⁷⁰ Merk hierbij op dat de betekenis van Io's standpunt dat hij alleen knap is in Homerus in de loop van de dialoog verandert. Eerst gaat het om het bereik van Io's knapheid (alleen Homerus). Later gaat het om Io's 'knapheid' of 'deskundigheid' zèlf. Io kan wel staande houden dat hij alleen over Homerus mooie dingen kan zeggen, maar niet dat hij dat door deskundigheid kan.

4. We kunnen nu tenslotte een argumentatiestructuur geven ten aanzien van de hoofdstelling (zie volgende pagina):

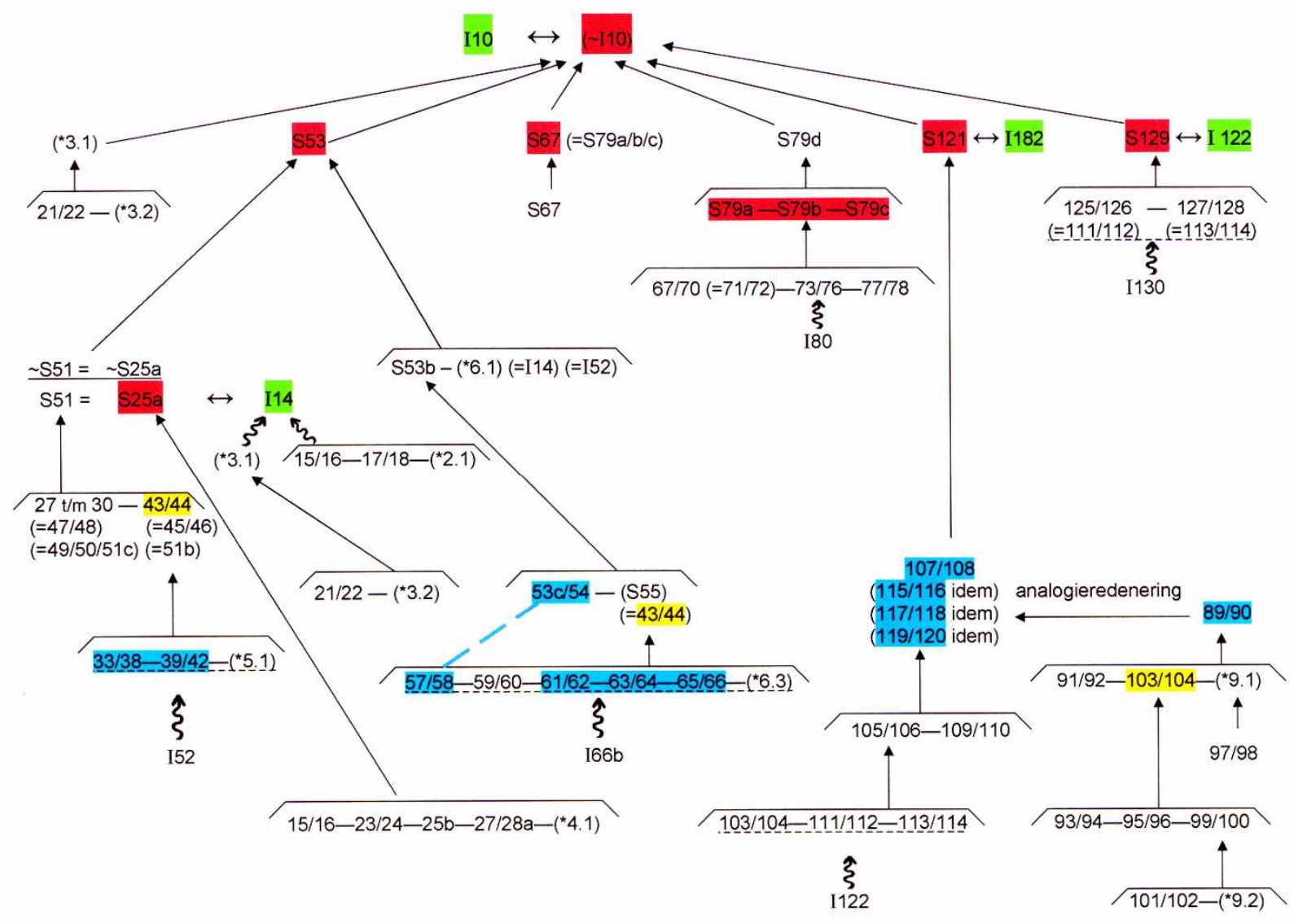
Verklaring van de gebruikte kleuren:

rood: standpunt of substandpunt van Socrates

groen: standpunt of substandpunt van lo

blauw: analogieconcessie (bij tenminste twee concessies op een bepaald niveau)

geel: generalisatie op basis van andere concessies

6.2.3 Reconstructie en de vraag-antwoordmethode

Uit het lezen van *Io* wordt duidelijk dat het Socrates is die de dialoog in handen heeft. Dit blijkt niet alleen uit het feit dat hij steeds de vragen stelt, maar ook doordat hij degene is die antwoorden met elkaar verbindt tot een redenering⁷¹ en bovendien bepaalt op welke geschillen door wordt gegaan of niet. *Io*'s bijdrage aan de dialoog is grotendeels een negatieve; hij geeft aan wanneer hij het oneens is met Socrates en brengt nu en dan een tegenwerping naar voren.⁷² Dit is een aspect dat voornamelijk met de specifieke discussievorm te maken heeft.

In deze paragraaf bespreken we vraag-antwoorddialoog-aspecten die hiervoor niet aan bod geweest zijn: ten eerste gaan we in op het soort vragen dat Socrates stelt (tot nu toe hebben we steeds de vragen en antwoorden samen besproken als concessie). We krijgen dan ook een beter inzicht in de manier waarop Socrates 'argumenteert'. De vragensteller als 'stuurder' en 'argumentator' van de dialoog is het tweede aspect dat we belichten. Problemen die hiermee verband houden ten aanzien van de gebondenheden en posities van de vragensteller komen daarna aan de orde. De verdeling van de paragraaf ziet er dan als volgt uit:

1. Socrates' vragen en het doel dat zij dienen
2. Socrates als 'argumentator'
3. De positie en gebondenheden van Socrates

1. Socrates' vragen en het doel dat ze dienen

In hoofdstuk 2 hebben wij een onderscheid gemaakt tussen zogenaamde 'which'-vragen en 'whether'-vragen. Voor zover wij weten is er nog geen systematisch onderzoek gedaan naar de soorten concessies die Socrates' vragen genereren. Santos (1979) wijdt wel een heel hoofdstuk aan Socratische vragen, maar gaat hierin bijna uitsluitend in op Socrates 'eerste vragen'⁷³ die in de 'which'-categorie vallen. Het grootste gedeelte van Socrates' vragen bestaat in *Io* echter uit 'ja/nee'-vragen en valt dus onder de tweede categorie. In deze paragraaf proberen we de verschillende soorten vragen in te delen aan de hand van het soort concessie dat zij genereren. Deze indeling is slechts een aanzet tot nader onderzoek.

'Ja/nee'-vragen kunnen verschillende doelen nastreven. Het eerste doel is een 'basisconcessie' te verkrijgen. Dit noemen wij een concessievraag (CV). Sommige vragen introduceren een concessie en vragen naar de mogelijkheid van instemming. Andere stellen een keuze voor tussen twee concessies. Voorbeelden van respectievelijk de eerste en tweede vorm zijn S15 en S107:

⁷¹ Bij de bespreking van de standpunten en belangrijkste argumenten hebben we ook het perspectief van Socrates gebruikt.

⁷² *Io*'s 'actieve' beurten, daar waarin hij bijvoorbeeld een tegenwerping naar voren brengt, komen bij de beoordeling aan de orde. In hoofdstuk 7 wordt het verschil tussen passieve en actieve beurten uitgebreider besproken.

⁷³ Zie hoofdstuk 2.

Zijn er onderwerpen waarover Homerus en Hesiodus hetzelfde zeggen?
 Wie zal dan, betreffende de verzen die ge citeerde, het best weten of
 Homerus zich daarin al dan niet juist uitdrukte: gij of een paardenmenner?

Socrates vraagt soms ook naar een bevestiging van een eerder gedane concessie; een dergelijke vraag noemen we een herhalingsvraag (HV). Herhalingsvragen zijn enigszins vergelijkbaar met retorische vragen, met dat verschil dat het voor Socrates belangrijk is dat er wèl een antwoord op deze vragen komt. Een herhalingsvraag wordt namelijk dikwijls gesteld vlak voordat Socrates een redenering expliciteert. Hij gaat dan na of zijn discussiepartner nog steeds -nadat de discussie verder gevorderd is- de belangrijkste premissen steunt. Herhalingsvragen nemen ook vaak de vorm aan van een bewering. Bijvoorbeeld S47:

En beweert gij niet dat zowel Homerus als de andere dichters - onder wie we behalve Hesiodus ook Archilochus aantreffen - dezelfde onderwerpen behandelen, zij 't dan ook op verschillende wijzen: Homerus nl. op degelijke, de anderen op minder goede wijze.

Een andere bijzondere soort herhaling is het vragen naar een analoge concessie door een analogievraag (AV). Bijvoorbeeld S95:

Evenmin als we door timmermanskunde zullen kennen wat de geneeskunde ons leert (analoog aan S93)

AV'en kunnen door Socrates gebruikt worden om genoeg concessies te genereren om een generalisatie te kunnen poneren; tegelijkertijd kunnen AV'en ook worden gebruikt om een bepaalde redeneerstap te rechtvaardigen. Hierbij wordt dan gebruik gemaakt van het reeds toegegeven analoge geval (zie ook de analyse en beoordeling van Kleine Hippias). Dit brengt ons bij het tweede doel waarvoor 'ja/nee'-vragen gebruikt kunnen worden:

'Ja/nee'-vragen worden ook gebruikt om een redeneerstap door de antwoorder te laten goedkeuren (of afkeuren). Deze vragen noemen we redeneervragen (RV'en). Deze redeneerstap kan op verschillende niveaus plaatsvinden; het kan een vraag zijn naar het goedkeuren van een analoge concessie op basis van een eerder goedgekeurde concessie (zoals we zojuist gezien hebben kan een AV dus zowel het eerste als het tweede doel nastreven). Een RV kan ook naar de goedkeuring van een bepaalde gevolgtrekking vragen. Bijvoorbeeld S105:

Dan zal ook iedereen die een bepaalde kennis niet bezit, onmogelijk in staat zijn juiste kennis te hebben van wat op het domein van die kunst gezegd of gedaan wordt.

Ook wordt er soms gevraagd naar een generalisatie op basis van gedane concessies. Een dergelijke vraag noemen we generalisatievraag (GV), bijvoorbeeld S103:

Antwoord dan nu op de vraag die ik u daareven al wilde stellen. Geldt het voor alle kunsten volgens u, dat dezelfde kunst ons noodzakelijk dezelfde objecten leert kennen, terwijl een andere kunst ons dingen leert die niet dezelfde, doch noodzakelijk verschillend zijn, daar het een andere kunst is?

Er is geen complete scheiding tussen de twee categorieën CV'en en RV'en: een RV genereert tegelijkertijd weer een nieuwe concessie. We hebben hier echter getracht een onderscheid te maken tussen de verschillende lagen in Socrates' vragen.

Tot zo ver de 'whether'-vragen. Voorbeelden van 'which'-vragen zijn Socrates' vragen naar een standpuntname van Io. Bijvoorbeeld S81:

[...] over welk onder de door Homerus behandelde onderwerpen zijt gij welsprekend? [...]

2. Socrates als 'argumentator'

Socrates' vragen dienen om concessies te vergaren voor een redenering. Tot nu toe hebben we steeds concessies gezien als gemeenschappelijke argumenten. Dit lijkt niet geheel juist omdat het Socrates is die de discussie stuurt door bepaalde vragen te stellen. Socrates is ook degene die tussendoor enkele malen expliciteert wat voor redeneerstappen hij zet. Dit is wat Robinson het moment of syllogizing noemt. Voorbeelden uit Io van moments of syllogizing zijn: S25, S43, S51 en S123-S129.

De concessies die belangrijk zijn voor een bepaalde redenering worden door Socrates vaak extra 'gecheckt' door een HV. (In de argumentatiestructuren is aangegeven welke concessies herhaald worden. Dit gebeurt niet altijd letterlijk, dikwijls komt de betekenis globaal overeen.) Evenzo ondersteunt hij dikwijls een redenering die betrekking heeft op een bepaald geval met een redenering gebaseerd op analoge gevallen. Deze genereert hij door middel van vragen die wij AV'en hebben genoemd (ook in de overzichtsstructuur aangegeven). Socrates geeft analogieën op zowel het niveau van een enkele concessie als op redeneringsniveau.

In de overzichtsstructuur is door middel van kleuren de 'reis' door de dialoog van de belangrijkste concessies aangegeven. Ook beurten die bijdragen aan een generalisatie zijn gekleurd.

Socrates doet dus veel moeite om de basis van zijn redenering geaccepteerd te krijgen bij Io.

Als we de overzichtsstructuur bekijken, zijn er twee mogelijkheden in argumentatievolgorde te onderscheiden:

1. Een (sub)standpunt wordt ondersteund door eerdere beurten (S25(a), S51, S121, S129 en S79).

2. Een (sub)standpunt wordt ondersteund door latere beurten of beurtdelen (S53, S67 en 89/90).

Deze variatie op 'redeneervolgorde' is als volgt te verklaren: standpunten uit de eerste categorie zijn conclusies die Socrates trekt op basis van concessies van lo. Deze conclusies gaan in tegen eerder door lo naar voren gebrachte standpunten (resp. I14, I82 en I122). Socrates gebruikt de door lo zelf toegegeven uitgangspunten om diens standpunt te ondergraven. Dit gebeurt zonder dat lo precies weet wanneer Socrates het met hem oneens is of op wat voor manier Socrates lo wil weerleggen. Dit laatste is een strategie die we ook in Aristoteles' debattheorie tegenkomen.⁷⁴ S79 vormt een uitzondering in deze categorie; in die beurt breidt Socrates een eerder door hem ingenomen standpunt uit. We komen hier bij de tweede categorie op terug.

Standpunten uit de tweede categorie zijn opinies die Socrates zelf in de discussie brengt en vervolgens gaat ondersteunen met concessies. Socrates brengt de twee standpunten naar voren op momenten dat de discussie 'vastzit' en lo om uitleg vraagt. Socrates geeft die vervolgens in een monoloog of door middel van vraag-antwoord. In de beurten voordat Socrates een uitspraak doet, brengt lo een tegenwerping naar voren tegen eerder getrokken conclusies (in I52 maakt lo bezwaar tegen het bewijs uit het ongerijmde en in I66(b) verwerpt lo een conclusie op basis van analogie-argumentatie).

We kunnen nu ook beter verklaren waarom S79 in categorie 1 een uitzondering vormt: Socrates herhaalt hier in uitgebreidere vorm zijn standpunt uit S67. Hij kan hierbij teruggrijpen op concessies die hij ter ondersteuning van S67 heeft verkregen, en hij hoeft geen gebruik van latere beurten te maken om zijn standpunt uit te leggen.

89/90 neemt in de tweede categorie een uitzonderingspositie in omdat het niet een hoofdstandpunt van Socrates is: lo doet in deze beurtcombinatie een concessie en Socrates doet daarna veel moeite om door middel van de vraag-antwoordmethode uit te leggen waarom lo hier het juiste antwoord heeft gegeven. Later gebruikt Socrates de redenering die aldus ontstaat om een analoge redenering op te zetten die lo ook zal moeten accepteren, maar die veel directer op lo's situatie van toepassing is, en dus veel gevaarlijker voor lo om toe te geven. 89/90 is dus een soort indirect standpunt dat Socrates uitlegt.

In hoofdstuk 2 hebben we onder andere Robinson aangehaald als één van degenen die de elenchus van Socrates als 'negatieve' methode bestempelen. De kritiek geldt dat Socrates in de vroege dialogen zijn gesprekspartners alleen wil ontkrachten, en verzuimt uit te leggen waarom hun opinie foutief is. In lo zien we echter dat Socrates zich veel tijd en moeite getroost lo duidelijk te maken wat er aan diens opvattingen schort. Belangrijker is evenwel dat de elenchus in lo ook positief aangewend wordt.

In deze dialoog brengen namelijk zowel lo als Socrates standpunten naar voren. Socrates ontkracht lo's standpunten door middel van de vraag-

⁷⁴ Zie hoofdstuk 4.

antwoordmethode (door hem in een elenchus -tegenspraak- te brengen). Maar Socrates gebruikt, omdat de geschillen in deze dialoog bijna allemaal gemengd zijn, deze zelfde elenchus ook ter ondersteuning van zijn eigen standpunten! De elenchus maakt in deze dialoog duidelijk dat lo niet deskundig is en niet het beste over Homerus kan spreken. Socrates kan alleen niet met de elenchus zijn standpunt bewijzen dat lo goddelijk geïnspireerd is.

3. De positie en gebondenheden van Socrates

In hoofdstuk 4 en 5 is het theoretische probleem ter sprake gekomen dat Socrates vaak degene is die het argumentatieve werk verricht, maar zelf, zolang hij geen standpunt inneemt, geen gebondenheden en bewijslast op zich neemt. Hij is dan, zou je kunnen zeggen, een ongrijpbare gesprekspartner.

Dit probleem hebben we voorlopig opgelost door aan te nemen dat Socrates 'for the sake of argument' gebonden is aan lo's concessies. Kunnen we op grond van deze dialoog een uitspraak doen over deze keuze?

In lo maakt Socrates in redeneringen van alles gebruik wat lo op zijn vragen antwoordt. Ook wanneer we aan mogen nemen dat Socrates het zelf oneens is met een bepaalde concessie. Hij neemt lo's concessies inderdaad 'for the sake of argument' aan. Dit, zoals we eerder hebben geconstateerd, in tegenstelling tot lo; van hem verwacht Socrates dat hij alle concessies werkelijk voor waar houdt.⁷⁵

Bovendien is Socrates het over het algemeen ook werkelijk eens met lo's concessies; in de dialoog is er maar één plaats aan te wijzen waar dat onmogelijk het geval kan zijn: in 151/152 antwoordt lo dat er geen verschil is tussen de rapsodekunst en de krijgskunst. (lo antwoordt op deze 'whether'-vraag dit maal niet passief door een keuze tussen twee opties te maken, maar actiever door de keuze niet mogelijk te achten.) Op grond van Socrates' standpunt en de argumentatie die hij daarvoor gegeven heeft weten we dat hij dit onmogelijk aan kan nemen. Toch accepteert hij deze concessie en vraagt net zolang door tot lo het tegendeel van deze concessie uitspreekt.⁷⁶

De keuze Socrates 'for the sake of argument' te binden aan lo's concessies is dus in lo niet problematisch.

⁷⁵ Zie hoofdstuk 4.

⁷⁶ In een ander geval gaat het niet om een voor Socrates onacceptabele concessie, maar om een verzwegen argument dat hij niet aan kan nemen. Dit is echter niet verwonderlijk omdat dit verzwegen argument onderdeel is van het bewijs uit het ongerijmde; in 49/50 doet lo de volgende concessie: 'Als lo hem die goed spreekt kan aanwijzen dan kan hij ook hem die slechter spreekt aanwijzen'. Deze concessie gebruikt Socrates om te concluderen dat lo verstand moet hebben van alle dichters. Hij is het echter niet eens met het daarbij verzwegen argument dat lo dan ook (zelfstandig) kan beoordelen welke dichter goed schrijft en welke niet.

6.3 Beoordeling van Io

In deze paragraaf gaan we aan de hand van de discussieregels van Van Eemeren en Grootendorst na of één van beide discussianten op enigerlei wijze de oplossing van het geschil belemmert. Bovendien bekijken we of het onredelijk van Socrates is dat zijn discussiepartner niet op de hoogte is van Socrates' tegenovergestelde positie in het geschil.

6.3.1 De discussieregels

- Regel 1, 2 en 3:

- Regel 1: Men mag elkaar niet beletten standpunten of twijfel naar voren te brengen.
- Regel 2: Wie een standpunt naar voren brengt, is verplicht dit desgevraagd te verdedigen.
- Regel 3: Een aanval op een standpunt moet betrekking hebben op het standpunt dat echt door de tegenpartij naar voren is gebracht.

Socrates en Io beletten elkaar niet standpunten of twijfel naar voren te brengen (regel 1), en zijn beiden bereid hun standpunten te verdedigen (regel 2). Dit laatste houdt voor Io in dat hij antwoordt op Socrates' vragen; Socrates ondersteunt daarentegen zijn standpunten in een monoloog of door vraag-antwoordsequenties verkregen concessies.

Socrates' aanval op Io's standpunt het mooiste over Homerus te kunnen praten, namelijk dat Io niet deskundig is in Homerus, lijkt in eerste instantie niet zo relevant (regel 3). In het verloop van de discussie verbindt Socrates echter deze opvatting met andere argumentatie die tezamen een aanval vormen op Io's standpunt.

- Regel 4: Een standpunt mag alleen worden verdedigd door argumentatie naar voren te brengen die op dit standpunt betrekking heeft.

Zoals al is opgemerkt is het Socrates die het argumentatieve werk verricht; hij 'verzamelt' door middel van vragen concessies. In feite is het hier de antagonist van de hoofdstelling die de argumentatie stuurt. En hij probeert natuurlijk tegenargumenten te verzamelen. De vraag bij deze regel is dus niet zozeer of Io relevante argumenten geeft ter verdediging van zijn stelling, maar of Socrates relevante vragen stelt. Deze vraag is niet zo eenvoudig te beantwoorden; hoewel Plato's dialogen geschreven (re)constructies zijn, verbeelden ze wel een gesproken dialoog. In sommige dialogen lijkt Socrates in de dialogen zelf niet precies te weten welke concessies hij nodig heeft, maar dit kan ook onderdeel van een strategie zijn. In Io lijkt hij vanaf het begin af aan doelbewust; zijn vragen zijn relevant. Socrates is in Io hooguit een overtreding van het maxime van kwantiteit te verwijten vanwege de vele herhalingen; ter zijner verdediging kan echter

naar voren gebracht worden dat dit de duidelijkheid van zijn redeneerstappen ten goede komt en dat het bovendien de gebondenheid van de antwoorder aan eerder gedane concessies op een later tijdstip in de discussie nogmaals bevestigt. De herhalingen zijn ook geen overbodige luxe voor de onoplettende lo.

Regel 5: Iemand mag gehouden worden aan de standpunten die hij impliciet laat.

Ook hier geldt dat deze regel nauwelijks op de persoon lo van toepassing is (lo geeft slechts eenmaal in de dialoog 'monologische' argumentatie voor een standpunt). Socrates ontduikt in de dialoog niet zijn 'gebondenheid' aan verzwegen argumenten, behalve zoals te verwachten bij het bewijs uit het ongerijmde. (Maar dit is dan ook geen standpunt dat Socrates op zich neemt; het heeft alleen de status van conclusie.)

- Regel 6, 7, 8 en 9:

Regel 6: Een standpunt moet als afdoende verdedigd worden beschouwd als de verdediging plaatsvindt door middel van argumenten die tot de gemeenschappelijke uitgangspunten behoren.

Regel 7: Een standpunt moet als afdoende verdedigd worden beschouwd als de verdediging plaats vindt door middel van argumenten waarin een gemeenschappelijk aanvaard argumentatieschema correct wordt toegepast.

Regel 8: De redeneringen die in een betoog gebruikt worden, moeten geldig zijn of door explicitering van één of meer verzwegen argumenten geldig gemaakt kunnen worden.

Regel 9: Een afdoende verdediging van een standpunt moet ertoe leiden dat de antagonist zijn twijfel aan het standpunt intrekt en een mislukte verdediging dat de protagonist zijn standpunt intrekt.

Ook bij regel 6 en 7 is er sprake van een omkering ten aanzien van de verdediging; Socrates verzamelt immers de argumenten voor een aanval op lo's standpunten, òf hij verzamelt argumentatie voor zijn eigen standpunten. Met andere woorden: lo, de protagonist van het hoofdstandpunt, verdedigt zijn standpunt niet door het 'direct' naar voren brengen van argumenten, maar 'verdedigt' zijn standpunt op een passieve wijze door te antwoorden op Socrates' vragen.

In lo maakt de rapsode soms wel op een actievere manier bezwaar tegen een door middel van vraag en antwoord verkregen concessie, of tegen het toepassen van een bepaald argumentatieschema.⁷⁷ lo weigert soms ook een verkregen conclusie te accepteren. Dit zouden we kunnen zien als tegenwerpingen bij samen met Socrates verkregen tegenargumentatie ten aanzien van lo's standpunten. lo's tegenwerpingen en vragen om uitleg brengen Socrates er weer toe om standpunten naar voren te brengen.

⁷⁷ Het onderscheid tussen de zogenaamde passieve en actieve beurten van de antwoorder wordt verder uitgewerkt in het hoofdstuk over Kleine Hippias.

Zijn de tegenwerpingen die lo naar voren brengt (regel 6 en 7) redelijk? En houdt lo terecht zo lang vast aan zijn standpunt (regel 9)? Om deze vragen te kunnen beantwoorden lopen we de relevante passages in de dialoog na. Regel 8 is in lo niet problematisch; alle redeneringen kunnen door toevoeging van verzwegen argumenten geldig gemaakt worden.

- In I80 trekt lo de concessie terug dat hij bezeten is als hij voordraagt (op grond waarvan Socrates concludeert dat hij een bezetene is van Homerus). Het feit dat lo bezwaar aantekent tegen een concessie is in een vraag-antwoorddialoog wat vreemd, omdat een concessie in principe al toegegeven is door de antwoorder en dus als een gemeenschappelijk uitgangspunt gezien kan worden. Hoe onredelijk is deze daad? Probeert lo de consequenties van deze concessie te ontduiken en verzuimt hij ten onrechte zijn standpunt op te geven?

Om dit te beoordelen moeten we eerst naar de passage kijken waar lo deze concessie toegeeft. Socrates probeert deze concessie in S73 te verkrijgen:

Zijt ge op zulke ogenblikken [als je voordraagt] bij uw zinnen? Of geraakt ge buiten uzelf [...]

lo verzuimt een duidelijke keuze tussen deze twee te maken, en daarom stelt Socrates de vraag in S75 opnieuw:

En moeten we dan zeggen, lo, dat zo iemand [een rapsode] op dat ogenblik bij zijn volle verstand is?

lo antwoordt vervolgens (I76):

Hemel, neen, Socrates! Om de waarheid te zeggen: zo iemand is helemaal niet bij zijn volle verstand.

lo laat zich meeslepen door Socrates' voorstelling van de rapsode en... loopt in de val. Hij heeft nu immers zelf toegegeven dat hij als rapsode niet bij zinnen is. Waarschijnlijk realiseert lo zich niet wat er op het spel staat door dit toe te geven. Wanneer hem dit duidelijk wordt, is hij niet bereid deze concessie met een dergelijke stelligheid te blijven ondersteunen (I80):

Dat alles is keurig gezegd, Socrates. En toch zou 't me verwonderen als al uw welsprekendheid me ervan kon overtuigen, dat ik Homerus' lof verkondig in een toestand van bezetenheid en waanzin.

De toevoeging van het laatste woord benadrukt nog eens de onwenselijkheid van de concessie. Socrates gebruikt lo's concessie om aan te tonen dat lo, wanneer het over Homerus gaat, altijd in trance verkeert. Deze overgang van voordragen van Homerus naar spreken over Homerus wil lo (nog) niet maken. Socrates accepteert het terugtrekken van de concessie en probeert lo op een andere manier te overtuigen. Beide discussianten onderling beschouwen het terugtrekken van de concessie niet als problematisch; er is hier dan ook geen sprake

van een overtreding van regel 6.

- In I66(b) accepteert lo de toepassing van het argumentatieschema op basis van analogie niet. Socrates wil aantonen dat lo geen deskundigheid over Homerus bezit door te laten zien dat het in andere vakgebieden zo is dat één en dezelfde persoon verstand heeft van de goede en minder goede beoefenaren van dat vak. lo geeft toe dat het zo is in de schilderkunst, de beeldhouwkunst, de fluit- en citer-spelkunst, en de rapsodekunst (!). lo spreekt Socrates echter als volgt tegen (533c):

Ik weet niet hoe ik u op dat punt kan tegenspreken, Socrates. Maar wèl ben ik me hiervan bewust: als het over Homerus gaat, kan ik dingen zeggen die alles wat de anderen vertellen in schoonheid overtreffen; dan weet ik onmiddellijk raad, en alle anderen erkennen dat ik goed spreek. Maar dat is niet het geval wanneer het over andere dichters gaat. Kijk gij nu eens wat dat betekent.

lo stelt zichzelf hier als uitzondering op alle voorgenoemde gevallen. Hiermee geeft hij ook te kennen dat hij nog helemaal niet overtuigd is van het feit dat hij geen deskundigheid over Homerus bezit. Op dit punt rekent Socrates hem dat niet aan: Socrates heeft immers nog geen (directe) argumentatie voor zijn eigen standpunt gegeven (lo bezit geen deskundigheid maar wordt goddelijk geïnspireerd) en dus weet lo ook nog steeds niet precies wat Socrates hem duidelijk wil maken. Socrates accepteert hoe dan ook lo's afwijzing van zijn analogie-argumentatie; wij constateren dan ook geen overtreding op regel 7.

- In S51 concludeert Socrates dat lo verstand moet hebben van alle dichters. Ook al is deze conclusie getrokken op grond van lo's concessies; de laatste accepteert de conclusie niet, en vraagt Socrates om een verklaring van de discrepantie tussen deze conclusie en de realiteit:

Maar hoe komt het dan, Socrates, dat ik, als iemand het over een andere dichter heeft, er geen aandacht aan schenk en niet eens bij machte ben ook maar één enkel vermeldenswaardig woord in te brengen, maar dat ik gewoonweg zit te suffen?

Socrates is het ook niet eens met de getrokken conclusie (zie analyse) en accepteert lo's vraag om uitleg. Socrates neemt deze gelegenheid te baat om zijn eigen standpunt naar voren te brengen; nu wordt ook pas duidelijk waar Socrates naar toe wil: hij heeft het bewijs uit het ongerijmde (S51) gebruikt om de weg te effenen voor zijn eigen mening. Hij gebruikt daarbij een 'ad verecundiam' om lo duidelijk te maken dat hij helemaal geen deskundigheid bezit over Homerus (S53)!

De reden daarvan is niet moeilijk te gissen, mijn beste. Neen, voor iedereen is het duidelijk dat het komt doordat ge niet bij machte zijt over Homerus te spreken krachtens kunde en wetenschap.

Socrates rekent het lo dus niet aan dat hij de conclusie uit S51 niet accepteert; er is hier geen sprake van een overtreding van regel 9.

- In I122 brengt lo een identiek standpunt naar voren als in I82. Dit terwijl dit standpunt net weerlegd is; lo heeft immers toegegeven dat diverse deskundigen op verschillende gebieden beter over Homerus kunnen oordelen dan hijzelf. Socrates wijst hem daar dan ook op (S123):

Neen, lo, zo luidde uw verklaring niet! Zijt gij dan zo kort van memorie?
Nochtans zou het een rapsode niet passen, kort van memorie te zijn!

In een 'moment of syllogizing' zet Socrates de ontkrachtende redenering nog eens op een rijtje: hij wijst lo in feite op een overtreding van regel 9. Pas dan neemt lo wat van de 'kracht' van zijn standpunt (I10 en I82) terug met de opmerking dat de rapsodekunst misschien geen verstand heeft van "onderwerpen van die aard". Terecht merkt Socrates sarcastisch op dat dergelijke onderwerpen dan zeker alle andere kunsten zijn behalve de rapsodekunst. Vanaf dat moment doet lo nog verwoede pogingen om, koste wat kost, zijn deskundigheid op enigerlei gebied waar te maken. lo kan vanaf I122 verweten worden onterecht aan zijn standpunt (dat hij deskundig is) te blijven vasthouden na een mislukte verdediging. Socrates blijft nog geduldig en ontkracht stapvoets lo's nieuwe standpunt dat hij verstand heeft van wat een man, vrouw, slaaf, heerser, onderdaan en vrije zeggen moeten (I132).

Door dit standpunt in te nemen geeft lo in ieder geval wel impliciet aan dat hij niet langer zijn oude standpunt in zijn geheel staande kan houden. De discussie is in het voordeel van Socrates verlopen. Beëindigd is ze echter nog niet. lo sputtert nog tegen en houdt nu vast aan een laatste standpunt: hij heeft verstand van wat een generaal moet zeggen (144).

Socrates blijft nog steeds geduldig en probeert lo ditmaal te weerleggen door hem de consequenties van dit standpunt voor te houden. lo spreekt zich weer tegen (krijgskunde is wel en niet hetzelfde als de rapsodekunst) en pocht op de valreep nog even dat hij ook de beste generaal van Griekenland is. Socrates is lang tolerant tegenover lo en laat een aantal kansen onbenut om lo expliciet op zijn 'verloren' positie te wijzen. Wellicht staat deze houding in dienst van Socrates' maieutische doel (zie hoofdstuk 2) in een discussie: iemand moet zelf tot inzicht komen door te antwoorden, en niet alles kant en klaar voorgeschoteld te krijgen.

Ook het peirastische doel kan Socrates hiermee beogen te dienen, al lijkt deze strategie bij lo in de praktijk niet zoveel vruchten af te werpen: lo blijft tot het einde toe volhouden wèl ergens van verstand te hebben, al lijkt hij zelf niet zo zeker precies waarvan. Socrates zet lo dan ook op een gegeven moment voor een beslissende keuze om hem tot het opgeven van zijn standpunt te dwingen (S169).

Regel 10: De formuleringen die gebruikt worden, mogen geen onduidelijkheden of dubbelzinnigheden bevatten en moeten zo correct

mogelijk worden geïnterpreteerd.

De aanzet van de discussie is het standpunt dat lo spontaan naar voren brengt: Hij kan van alle mensen de mooiste dingen over Homerus zeggen (110). 'Schoonste dingen zeggen over' moeten we hier opvatten als 'de beste uitleg kunnen geven van'. Dit blijkt uit het feit dat deze kwalificaties probleemloos door beide deelnemers door elkaar worden gebruikt; er ontstaat wat dit betreft geen begripsverwarring of -verschuiving.

6.3.2 Beoordeling en de vraag-antwoordmethode

De gehele dialoog is op te vatten als een gemengd geschil tussen lo en Socrates. In eerste instantie weet lo echter nog niet dat Socrates radicaal met hem van mening verschilt, en lijkt het gesprek nog geen richting te hebben. Wordt lo benadeeld door het feit dat hij niet weet waar Socrates op uit is? lo moet tenslotte op vragen antwoord geven zonder dat hij deze in een context kan plaatsen. Deze context is een poging van weerlegging door Socrates en tevens het onderbouwen van Socrates' eigen standpunten.⁷⁸ lo kan niet beoordelen of Socrates relevant is, en heeft geen zicht op het bereik van zijn concessies. Het is voor ons op dit moment niet mogelijk een uitspraak te doen over de vraag in hoeverre de antwoorder in een vraag-antwoorddialoog benadeeld wordt door het feit dat de positie van de opponent niet bekend is. Wel wordt een eventueel nadeel ondergaan door de mogelijkheid een concessie terug te kunnen trekken. Zoals we gezien hebben geeft Socrates in lo de rapsode daar de gelegenheid toe (zie l80 en S81).

⁷⁸ We hebben immers redelijke gronden om aan te nemen dat Socrates van te voren weet waar hij lo op aan wil vallen: hij brengt namelijk een duidelijke visie naar voren over de herkomst van de gave goed over Homerus te kunnen spreken.